

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อพัฒนาเครือข่ายแบบมีส่วนร่วมของแกนนำเครือข่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น (OTOP) จังหวัดนราธิวาส” ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการเรียนรู้และพัฒนาความคิดรูปแบบการสื่อสารภายใต้กรอบการศึกษาจึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร
 - 1.1 แนวความคิดเรื่องการสื่อสาร
 - 1.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
 - 1.3 แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา ประกอบด้วย
 - 2.1 แนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่
 - 2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม
 - 2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
 - 2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม
 - 2.5 แนวคิดเรื่องเครือข่าย และการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร

1.1 แนวความคิดเรื่องการสื่อสาร

1.1.1 ความหมายของ “การสื่อสาร” มีผู้ให้คำจำกัดความและนิยามของ “การสื่อสาร” ไว้ต่างๆ กัน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

อริสโตเติล (Aristotle, 1960 อ้างในอภิสร่า เกิดชูชื่น, 2545: 45) ได้ให้คำจำกัดความของการศึกษาวิชาวาทศิลป์ (rhetoric) หรือการสื่อสาร (communication) ว่าเป็น การแสวงหา “วิธีการชักจูงใจที่พึงมีอยู่ทุกรูปแบบ”

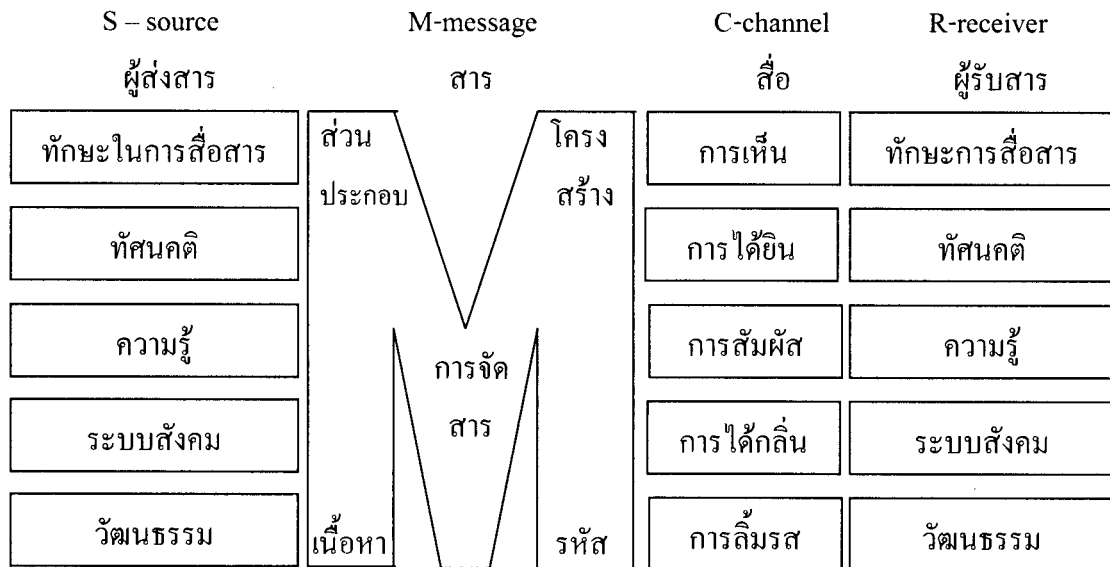
โรเจอร์ (Rogers, 1963 อ้างในภัสวดี นิติเกษตรสุนทร, 2547: 6) กล่าวว่า การสื่อสาร หมายถึง กระบวนการที่ “ความคิดหรือข่าวสาร” ถูกส่งจาก “แหล่งสาร” ไปยัง “ผู้รับสาร” ด้วยเจตนาที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมบางอย่างของผู้รับสาร

แชรรม (Schramm, 1973 อ้างในปณิธา รื่นบรรเทิง, 2542: 20) กล่าวว่า การสื่อสาร หมายถึง การมีความเข้าใจร่วมกันต่อเครื่องหมายที่แสดงข่าวสาร มีบทบาทต่อการพัฒนาได้สามลักษณะ ลักษณะที่หนึ่ง ประชาชนต้องได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนา ลักษณะที่สอง ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในที่จะเปลี่ยนแปลง และลักษณะที่สาม ทักษะที่จำเป็นต้องได้รับการอบรมสั่งสอน

เสถียร เขยประทับ (2539, อ้างในชินกมล ทิพยกุล, 2542: 39) กล่าวว่า การสื่อสาร คือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร (message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่าผู้ส่งสาร (source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่าผู้รับสาร (receiver) โดยผ่านสื่อ (channel) เพื่อก่อให้เกิดผลบางประการแก่ผู้รับสารตามที่ผู้ส่งสารปรารถนา

จากความหมายของการสื่อสารดังกล่าวสามารถแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบของการสื่อสารได้ว่า การสื่อสารนั้นประกอบด้วยส่วนที่สำคัญคือ แหล่งสาร สาร สื่อ ผู้รับสาร และผลที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งอาจมีองค์ประกอบของการสื่อสารที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผลสะท้อนกลับ (feedback) หรือปฏิกิริยาสะท้อนกลับ

1.1.2 องค์ประกอบของการสื่อสาร

ภาพที่ 2.1 แบบจำลององค์ประกอบของการสื่อสารของเบอร์โล (David K.Berlo,1960
อ้างในเชมวัฒน์ มีโม, 2548:32)

จากภาพที่ 2.1 กล่าวถึงองค์ประกอบของการสื่อสาร ประกอบด้วย องค์ประกอบที่สำคัญ คือ ผู้ส่งสาร (source) สาร (message) สิ่งรบกวน (interference) ช่องทางหรือสื่อ (channel) ผู้รับสาร (receiver) ปฏิกริยาตอบสนอง (feedback) สภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศ (environment) และสถานการณ์ (context)

1) แหล่งสารหรือผู้ส่งสาร (source or sender) คือ บุคคลที่เป็นผู้เริ่มต้นสร้างและส่งสารไปยังผู้อื่น จำนวนของผู้ส่งสารนั้นแตกต่างกันไปตามประเภทของผู้ส่งสาร ดังนั้นผู้ส่งสารจึงอาจมีมากกว่าหนึ่งคนก็ได้ ทั้งนี้ผู้ส่งสารอาจมิได้เป็นผู้ส่งสารในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง หากแต่ส่งสารในฐานะที่เป็นตัวแทนของสถาบันของสถาบันใดสถาบันหนึ่งก็ได้

2) สาร (message) คือ เรื่องราวอันมีความหมายและแสดงออกมาโดยอาศัยภาษาหรือสัญลักษณ์ใดๆ ก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ ความสำคัญของสารก็คือ การทำหน้าที่ทำให้ผู้รับสารเกิดการรับรู้ความหมายและมีปฏิกริยาตอบสนอง

3) ช่องทางหรือสื่อ (channel or medium) คือ ตัวนำข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารในการศึกษาเกี่ยวกับสื่อ นั้น อาจแบ่งประเภทของสื่อได้หลายแบบด้วยกันไม่มีข้อกำหนดที่แน่นอนตายตัว

4) *ผู้รับสาร (receiver)* คือบุคคลที่รับข่าวสารจากแหล่งสารและเป็นจุดหมายปลายทางที่สารส่งไปถึง ในกระบวนการสื่อสารนั้นผู้รับสารมีบทบาทขั้นพื้นฐานอยู่สองประการ คือ การกำหนดรู้ความหมายตามเรื่องราวที่ผู้ส่งสารส่งผ่านสื่ออย่างใดอย่างหนึ่งมาถึงตน และการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อผู้ส่งสาร

5) *ผลกระทบหรือผลที่เกิดขึ้น (effect)* คือการรับรู้ความรู้สึก และการประเมินค่าของบุคคลต่อข่าวสารที่ได้รับ ผลที่เกิดจากการสื่อสารนั้นเป็นได้ทั้งผลทางด้านบวกและผลทางด้านลบ ซึ่งอาจเป็นในระยะสั้นหรือผลในระยะยาวก็ได้ ผลที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ หรือพฤติกรรมของผู้รับสารได้ (เสถียร เพชรประทับ, 2539:23)

6) *ปฏิกิริยาย้อนกลับ (feedback)* หมายถึง กระบวนการที่ผู้รับสารทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารย้อนกลับไปยังผู้ส่งสารเดิมเพื่อประโยชน์บางอย่าง ปฏิกิริยาย้อนกลับนั้นเป็นส่วนที่สำคัญในการสื่อสาร เนื่องจากเป็นตัวที่จะบอกได้ว่าสารนั้นได้รับการตีความตรงตามจุดหมายหมายของผู้ส่งสารหรือไม่

เมื่อพิจารณาในแต่ละองค์ประกอบของการสื่อสารข้างต้น ในองค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบนี้มีปัจจัยต่างๆ ที่จะส่งเสริมหรือลดประสิทธิภาพขององค์ประกอบซึ่งนำไปสู่การเพิ่มหรือลดประสิทธิภาพของการสื่อสาร ดังนี้ (ปรมะ สระเวทิน, 2540: 62-72)

(1) ปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดประสิทธิภาพขององค์ประกอบทางการสื่อสาร

ก. ปัจจัยของผู้ส่งสาร ปัจจัย 4 ประการในส่วนของผู้ส่งสารที่จะมีผลต่อการเพิ่มหรือลดประสิทธิภาพของการสื่อสาร ปัจจัยดังกล่าว ได้แก่

ก) *ทักษะในการสื่อสาร* หมายความว่า ความสามารถ ความชำนาญ ในการสื่อสารเชิงวัจนะ (verbal communication skills) แบ่งออกได้เป็น 5 ประการคือ ทักษะในการเขียนและพูด (writing and speaking skills) ซึ่งเป็นทักษะในการเข้ารหัส (encoding skills) การอ่านและการฟัง (reading and listening) ซึ่งเป็นทักษะในการถอดรหัส (decoding skills) ในฐานะของผู้ส่งสาร ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อผู้ส่งสาร 2 ประการ คือ

(ก) ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความสามารถของผู้ส่งสาร ในการวิเคราะห์วัตถุประสงค์ (purpose) และเจตนา (intentions) ของตน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความคิด (thought) ของผู้ส่งสาร นอกจากนั้นทักษะในการสื่อสารยังมีผลต่อความสามารถในการถ่ายทอดความคิดของผู้ส่งสารด้วย

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้ส่งสารก็คือ ภาษา ทักษะในการเขียน ทักษะในการพูด ทักษะในการอ่าน และทักษะในการฟังก็คือ ทักษะด้านภาษานั้นเอง ภาษามีอิทธิพลต่อผู้ส่งสาร 3 ประการ คือ

(ก) คิดเรื่องอะไร (what he thinks about)

(ข) คิดอย่างไร (how he thinks)

(ค) คิดหรือไม่ (whether he is thinking at all)

(ข) ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความสามารถในการเข้ารหัส ซึ่งแสดงเจตนาหรือความคิดของผู้ส่งสาร ในการเข้ารหัสสารซึ่งแสดงเจตนาของตนนั้น ผู้ส่งสารต้องมีทักษะที่จำเป็นในการเข้ารหัส (necessary encoding skills) เช่น ในการเขียน ผู้ส่งสารที่มีทักษะในการเข้ารหัสที่ดี จะมีศัพท์เพียงพอที่จะแสดงความคิดของตนได้ในการใช้คำแทนที่จะใช้คำยาก ๆ ก็จะเลือกใช้คำที่ง่าย ๆ สามารถแสดงความหมายได้อย่างชัดเจนที่สุด

ข) ทศนคติ

ทศนคติคือ ความโน้มเอียงที่จะมีปฏิกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทศนคติก็คือ ทำที่หรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในการสื่อสารของมนุษย์นั้นทศนคติของผู้ส่งสารเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสาร ทศนคติของผู้ส่งสารแบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ

(ก) ทศนคติต่อตนเอง (attitude toward self)

ผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารมากน้อยเพียงใดนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับทศนคติที่ผู้ส่งสารมีต่อตนเอง เป็นการประเมินตนเอง (self-evaluation) ก่อนทำการสื่อสาร หากผู้ส่งสารมีทศนคติที่ดีต่อตนเอง (self-confidence) เชื่อกันว่าตนเองมีความสามารถ โอกาสที่ผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้าม หากผู้ส่งสารมีทศนคติที่ไม่ดีต่อตนเองขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่คิดว่าตนเองมีความสามารถ โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีน้อย

(ข) ทศนคติต่อเรื่องที่จะสื่อสาร (attitude toward subject matter)

ทศนคติที่ผู้ส่งสารมีต่อเรื่องที่จะทำการสื่อสารก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีประสิทธิผลของการสื่อสาร ในการสื่อสารนั้นหากผู้ส่งสารไม่มีความเชื่อ ไม่เลื่อมใส ไม่พอใจ หรือไม่มีทศนคติที่ดีต่อเรื่องที่ตนจะทำการสื่อสารแล้ว ผู้ส่งสารขาดความมั่นใจไม่อยากจะทำการสื่อสาร และทำการสื่อสารไม่ได้ดี โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีน้อย

(ค) ทศนคติต่อผู้รับสาร (attitude toward receiver)

ทศนคติต่อผู้รับสารจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร ต่อสารของผู้ส่งสารและต่อปฏิกิริยาของผู้รับสาร เช่น ผู้รับสารมีความรู้สึกที่ดี มีความพอใจในตัวผู้รับสารก็อยากทำการสื่อสารด้วย และหาคำพูดที่เหมาะสม เป็นที่น่าพอใจของผู้รับสาร โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารไม่ชอบผู้รับสารก็ไม่อยากจะทำการสื่อสารด้วย โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็น้อย

ค) ความรู้

ประสิทธิภาพในการสื่อสารของผู้ส่งสารก็คือ ความรู้ คนที่ไม่มีความรู้ย่อมไม่สามารถที่จะพูดหรือเขียนได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิผล ในการสื่อสารนั้น ความถูกต้องและประสิทธิผลของการสื่อสารขึ้นอยู่กับความรู้ 2 ประการ คือ

(ก) ความรู้เรื่องที่จะสื่อสาร (knowledge of the subject matter)

ความรู้เรื่องที่จะสื่อสาร หมายความว่า ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของเรื่องที่จะทำการสื่อสาร หากผู้ส่งสารมีความรู้เรื่องที่จะสื่อสารดี โอกาสที่การสื่อสารจะประสบผลสำเร็จก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้นๆ ดีพอ ประสิทธิภาพของการสื่อสารก็จะลดลงไปด้วย

(ข) ความรู้เรื่องกระบวนการสื่อสาร (knowledge of the communication process)

กระบวนการสื่อสารนั้นมีองค์ประกอบหลายองค์ประกอบ แต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่ละองค์ประกอบล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อผลของการสื่อสารทั้งสิ้น ผู้ส่งสารที่มีประสิทธิภาพจึงต้องมีทั้งความรู้ ความเข้าใจเรื่องที่จะพูดเป็นอย่างดี และมีความรู้ ความสามารถในการที่จะวิเคราะห์ตัวเอง สาร สื่อ และผู้รับสารเป็นอย่างดีด้วย

ง) สถานภาพในสังคม และวัฒนธรรม

คนเป็นสมาชิกของสังคมและมีสถานภาพของคนในสังคม และวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเป็นสมาชิก สถานภาพต่างๆ ของผู้ส่งสารจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมการสื่อสารของผู้ส่งสาร ตำแหน่ง บทบาท หน้าที่ ศักดิ์ศรี ความเชื่อและค่านิยมทางวัฒนธรรม พฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับในสังคม พฤติกรรมที่ต้องกระทำตามวัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อความคิด และพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร และเป็นสิ่งที่คนอื่นในสังคมคาดหวังว่า ผู้ส่งสารควรจะปฏิบัติอย่างไรในการสื่อสาร สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรมจะมีอิทธิพลต่อการกำหนดวัตถุประสงค์ การเข้ารหัสและการสร้างสาร ความหมาย การเลือกใช้สื่อ และการเลือกผู้รับสารของผู้ส่งสาร คนที่อยู่ในสังคมเดียวกัน แต่มีสถานภาพต่างกันย่อม

ทำการสื่อสารต่างกัน คนที่มีวัฒนธรรมต่างกันก็ทำการสื่อสารต่างกันด้วย ปัญหาที่สำคัญของการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม (intercultural or cross-cultural communication) ก็คือ ความแตกต่างด้านวัฒนธรรมระหว่างผู้ทำการสื่อสาร ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมในการสื่อสารของคน

ข. ปัจจัยของผู้รับสาร

ก) ทักษะในการสื่อสาร ในกระบวนการสื่อสารนั้น คนสามารถเป็นได้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ในการรับสารผู้รับสารจะต้องมีความสามารถในการอ่าน ฟังและคิด มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถรับและถอดรหัสสารของผู้ส่งสารได้ในฐานะผู้รับสาร ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อผู้รับสาร 2 ประการ คือ

(ก) มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้รับสาร และความสามารถในการรับสาร ทักษะที่มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้รับสารคือ ทักษะด้านภาษา

(ข) มีอิทธิพลต่อความสามารถของผู้รับสารในการถอดรหัส ซึ่งแสดงเจตนาหรือความคิดของผู้ส่งสาร ตลอดจนมีอิทธิพลต่อความสามารถในการตีความหมายสาร

ข) ทศนคติ ปัจจัยด้านทัศนคติของผู้รับสารแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ คือ

(ก) ทัศนคติต่อตนเอง (attitude toward self) ในการเป็นผู้รับสารนั้น หากผู้รับสารมีทัศนคติที่ดีต่อตนเองมีความเชื่อมั่นในตนเอง โอกาสที่ผู้รับสารจะเข้าใจสารของผู้ส่งสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้รับสารมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อตนเอง ไม่มีความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง โอกาสที่จะเข้าใจสารก็มีน้อย

(ข) ทัศนคติต่อสาร (attitude toward the message) ทัศนคติที่ผู้รับสารมีต่อสารนั้น ก็เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สามารถเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสาร

(ค) ทัศนคติต่อผู้ส่งสาร (attitude toward source) การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้รับสารที่มีต่อผู้ส่งสาร หากผู้รับสารมีทัศนคติที่ดีต่อผู้ส่งสาร มีความเชื่อถือเลื่อมใสในความรู้ความสามารถความจริงใจของผู้ส่งสาร (source's credibility) มีความชอบ ความประทับใจในบุคลิก (attractiveness) ของผู้ส่งสาร โอกาสที่การสื่อสารจะประสบผลสำเร็จก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้รับสารมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อผู้ส่งสาร การสื่อสารก็มีโอกาสที่จะล้มเหลว

ค) ความรู้ ผู้รับสารที่ไม่มีความรู้ย่อมไม่สามารถอ่านและฟังได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิผลความรู้ของผู้รับสารแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

(ก) ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของสาร (knowledge of the content of the message) ผู้รับสารจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของสารที่ตนรับ หากผู้รับสารไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ผู้รับสารก็จะไม่สามารถเข้าใจเรื่องราวของสารนั้นได้

(ข) ความรู้เรื่องกระบวนการสื่อสาร (knowledge of the communication process) ผู้รับสารจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร ด้วยการสื่อสารจึงจะมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น หากผู้รับสารไม่มีความรู้เรื่องกระบวนการสื่อสาร ผู้รับสารก็อาจเข้าใจสารผิด ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร รับสารได้ไม่ชัดเจน ตลอดจนตีความหมายของสารผิดพลาด

ง) สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม เช่นเดียวกับผู้ส่งสาร ผู้รับสารก็เป็นสมาชิกของสังคมและมีวัฒนธรรมของตน ผู้รับสารจึงมีตำแหน่ง บทบาท คัดค้าน ความเชื่อ พฤติกรรมที่พึงปฏิบัติ ค่านิยม ฯลฯ ของตน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อการรับสาร และการตีความหมายของผู้รับสารซึ่งมีผลกระทบต่อประสิทธิภาพของการสื่อสารด้วย

ค. ปัจจัยของสาร

สิ่งที่ประกอบเป็นรหัสสาร เนื้อหาสาร และการจัดสารคือ ส่วนประกอบ (elements) และโครงสร้าง (structure) ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันมีสิ่งหนึ่งก็ต้องมีอีกสิ่งหนึ่งสิ่งใดๆ ก็ตามย่อมประกอบไปด้วยส่วนประกอบต่างๆ (element) และส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้นถูกรวมกันเป็นโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่ง (structure) สิ่งนั้นจึงจะเกิดขึ้นได้

ก) รหัสสาร สารที่ผู้ส่งสารออกไปเพื่อถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ข่าวสารและวัตถุประสงค์ของตนนั้นจะต้องอาศัยรหัส (code) เป็นเครื่องมือถ่ายทอดให้ปรากฏ รหัสคือ กลุ่มของสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่มีความหมายต่อคน สิ่งที่จะเป็นรหัสได้จะต้องมีองค์ประกอบ ทำหน้าที่เป็นคำศัพท์และมีกระบวนการหรือโครงสร้างที่รวมส่วนประกอบเข้าด้วยกันอย่างได้ความหมายเป็นการสร้างความสัมพันธ์

ข) เนื้อหาสาร หมายความว่า สิ่งที่เป็นสาระ เรื่องราวของสารซึ่งถ่ายทอดความคิด เจตนารมณ์ และวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร องค์ประกอบของเนื้อหาสารก็ได้สาระหรือประเด็นต่างๆ เมื่อนำมาเอาสาระหรือประเด็นต่างๆ เหล่านี้มารวมกันเป็นโครงสร้างก็จะได้อำนาจสารทั้งหมด

ค) การจัดสาร คือ การตัดสินใจของผู้ส่งสารในการเลือกและเรียบเรียงรหัสและเนื้อหาสาร องค์ประกอบของการจัดสารก็คือ รหัสและเนื้อหาสาร โครงสร้างของการจัดสารก็คือ การเรียบเรียงรหัสและเนื้อหาสารเป็นรูปแบบที่เรากำหนดเพื่อส่งออกไปยังผู้รับสาร ผู้ส่งสารแต่ละคนย่อมมีวิธีการในการจัดสารไม่เหมือนกัน การจัดสารก็คือ สไตล์ (style) ของแต่ละคน มีลักษณะเป็นของตนเองซึ่งไม่เหมือนกับคนอื่น สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการจัดสารของผู้ส่งสารคือ

บุคลิกส่วนตัวของผู้ส่งสาร (*personality and characteristics of the source*) บุคลิกลักษณะของบุคคลแต่ละคนนั้นได้รับอิทธิพลจากทักษะในการสื่อสาร ทักษะคติ ความรู้ วัฒนธรรมและสังคม ทำให้คนแต่ละคนมีลีลาในการจัดสารต่างกันไป

ผู้รับสาร (*receiver*) ในการสื่อสารนั้น ผู้รับสารย่อมกำหนดสาร เป้าหมายของตนและในการจัดสารนั้น ผู้ส่งสารจะต้องคำนึงถึงผู้รับสารของตนอยู่เสมอว่าผู้รับสารเป็นใคร มีลักษณะอย่างไร มีความสนใจเรื่องอะไร มีความรู้อย่างไร ทั้งนี้ผู้ส่งสารจะได้จัดสารได้เหมาะสมกับผู้รับสารเพื่อให้ผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ง่าย และสามารถเข้าใจความหมายของสารได้ถูกต้องเพื่อผู้ส่งสารจะได้บรรลุวัตถุประสงค์ของตน

ง) ปัจจัยของสื่อ

สื่อเป็นตัวเชื่อมผู้ส่งสารกับผู้รับสารเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้ส่งสารทำการสื่อสารไปยังผู้รับสารได้ในการสื่อสารนั้นผู้ส่งสารต้องมีสื่อและเลือกใช้สื่อเพื่อนำสารไปสู่ผู้รับสาร ประสิทธิภาพของสื่อย่อมมีอิทธิพลต่อประสิทธิผลของการสื่อสารเช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ การเลือกใช้สื่อย่อมสามารถจะเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสารได้ หากผู้ส่งสารเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร (*communication situation*) ประสิทธิผลของการสื่อสารก็จะมากในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารเลือกใช้สื่อที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร ประสิทธิผลของการสื่อสารก็จะน้อย

(ก) สิ่งที่กำหนดการตัดสินใจในการเลือกสื่อ

ปัจจัยที่กำหนดการตัดสินใจของผู้ส่งสารในการเลือกสื่อก็คือ องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร อันได้แก่

ผู้รับสาร ในการเลือกสื่อั้นผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาถึงลักษณะของผู้รับสารด้วยว่าผู้รับสารเป็นใคร มีความสามารถในการรับและถอดรหัสสารอย่างไร ด้วยการฟัง การอ่าน หรือการดู

สาร นอกจากนั้นผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาด้วยว่า รหัสเนื้อหา และการจัดสารของตนนั้นเหมาะสมกับสื่อประเภทใด

ผู้ส่งสาร ในการเลือกสื่อั้นผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาความสามารถในการเข้ารหัสหรือทักษะในการสื่อสารของตนด้วยว่า ตนเองมีความสามารถในการพูด เขียน หรือในการแสดง เป็นต้น

สื่อ ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวสื่อั้น เราจะต้องพิจารณาถึงความสามารถของสื่อในการนำสารไปสู่ประสาทในการรู้สึก (*sense mechanisms*) หรือวิธีการรับสารของผู้รับสาร ผู้รับสารสามารถรับรู้ความรู้สึกหรือรับสารได้โดยการเห็น (*seeing*) การได้ยิน (*hearing*)

การสัมผัส (touching) การได้กลิ่น (smelling) และการลิ้มรส (tasting) สื่อแต่ละสื่อย่อมมีความสามารถต่างๆ กัน วิทยุทำให้ผู้รับสารรับสารได้โดยการได้ยิน โทรทัศน์ทำให้ผู้รับสารรับสารได้ทั้งจากการเห็นและการได้ยิน หนังสือพิมพ์ทำให้ผู้อ่านรับสารได้โดยการเห็น ผู้ส่งสารจึงต้องเลือกที่จะใช้สื่ออะไร สื่อบุคคลหรือสื่อมวลชน แม้แต่สื่อประเภทเดียวกันก็ต้องเลือกที่จะใช้อะไร ดังนั้น ในการสื่อสารสมัยใหม่จึงมีการนำเอาสื่อหลายชนิดมาใช้ร่วมกันในการส่งสารไปยังผู้รับสาร เพื่อให้ผู้รับสารสามารถรับสารนั้นได้หลายทาง วิธีการดังกล่าวเรียกว่า สื่อผสม (media mix หรือ multimedia) และหากการใช้สื่อผสมนั้นเป็นการผสมกันระหว่างสื่อมวลชนกับสื่อระหว่างบุคคล สื่อผสมดังกล่าวเรียกว่า media forum ผู้ส่งสารจึงต้องตัดสินใจในการเลือกใช้สื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร เช่น ใช้วิทยุควบคู่กับการสื่อสารระหว่างบุคคล หรือใช้ภาพยนตร์ควบคู่กับการสื่อสารระหว่างบุคคลในการเผยแพร่ข่าวสาร เป็นต้น (ประมะ สตะเวทิน, 2540: 62-72)

เนื่องจากเครือข่าย OTOP จะต้องมีการติดต่อประสานงานกับภาครัฐ หรือหน่วยงานต่างๆ ภายนอก ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารภายในองค์กรการด้วยว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร

(ข) รูปแบบการสื่อสาร

ลักษณะหรือประเภทของการติดต่อสื่อสารในองค์กรสามารถจำแนกรูปแบบออกได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับว่าต้องการมุ่งพิจารณาในประเด็นใด โดยส่วนใหญ่แล้วจะจำแนกการสื่อสารภายในองค์กรออกเป็น 4 ลักษณะ (อ้างในชนินาถ เจริญผล, 2538: 25-27) คือ

1. จำแนกตามทิศทางของการติดต่อสื่อสาร แบ่งเป็น 3 แบบ คือ

1.1 การสื่อสารจากบนลงล่าง (downward communication)

เป็นลักษณะการเดินทางของข่าวสารจากผู้ที่อยู่ในตำแหน่งสูงลงมาตามสายการบังคับบัญชาการสื่อสารแบบนี้มักออกมาในรูปของ “คำสั่ง แจ้งนโยบาย บอกวิธีปฏิบัติงาน อำนาจงาน คำเตือน คำยืนยันและชักจูงความเข้าใจ” การสื่อสารแบบนี้อาจมีปัญหาเกี่ยวกับการรับรู้ข่าวสารและการตีความหมายของข่าวสาร โดยสรุปทิศทางการไหลของข่าวสารแบบนี้ต้องอาศัยโครงสร้างขององค์กรเป็นหลักที่แสดงความสัมพันธ์ในการกระจายข่าวสาร ส่วนใหญ่เป็นลายลักษณ์อักษรมากกว่าทางวาจา รวมทั้งมีการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการแทรกอยู่ด้วย “การสื่อสารจากบนลงล่างจะเน้นการทำงานเป็นหลักโดยมุ่งที่ประสิทธิผลของงาน” (สัมพันธ์ พูนนารถ, 2527: 21) อย่างไรก็ตาม การสื่อสารแบบนี้ใช้ว่าจะราบรื่นเสมอไป “อาจมีปัญหาเกี่ยวกับการรับรู้ข่าวสารและการตีความหมายของข่าวสารได้” (สมยศ นาวิการ, 2527: 77)

1.2 การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (*upward communication*)

หมายถึง “การส่งข่าวสารจากระดับต่ำกว่าไปยังระดับสูงกว่า” (สมยศ นาวิการ, 2527: 28) การติดต่อสื่อสารแบบนี้มักออกมาในรูปของ “ความเห็น รายงานการปฏิบัติ คำร้องทุกข์ ข่าวก่อ ข้อซักถามเมื่อสงสัย” (ฝน แสงสิงห์แก้ว: 28) นอกจากนี้กริช สืบสนธิ์ (2526: 82) ได้กล่าวว่า การสื่อสารประเภทนี้จะมีผลถึงการเสริมสร้างขวัญในการทำงานและทัศนคติของบุคลากร สารจากบุคลากรเป็นสิ่งที่มีความสำคัญแก่ผู้บริหาร เพราะจะช่วยชี้ให้เห็นว่าบุคลากรมีความรู้และความเข้าใจในสารที่เขาได้รับจากผู้บังคับบัญชาเพียงใด ในบางครั้งการสื่อสารจากล่างขึ้นบนมักจะมีการกรองข่าวหรือบิดเบือนข่าวสารเฉพาะผู้ที่ปฏิบัติงานต้องการให้ผู้บริหารทราบเท่านั้น

1.3 การสื่อสารตามแนวนอน (*horizontal communication*)

หมายถึง ลักษณะการเดินทางของข่าวสารระหว่างผู้มีตำแหน่งเสมอกันหรือใกล้เคียงกันทั้งในสายงานเดียวกัน และข้ามสายงานโดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว มักเป็นการขอคำแนะนำและข้อมูลเป็นการประสานงานอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งสาซาร์สเฟลด์ และเมนเซล (Lazarsfeld and Menzel, 1963 อ้างในชนินาถ เจริญผล, 2538: 26) ได้แสดงความเห็นว่าการสื่อสารตามแนวนอนมีรูปแบบเป็นการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการที่เน้นวิธีการที่ใช้ในการสื่อสารทางวาจาเป็นหลักและเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติงานบุคลากรในองค์การเป็นอย่างมากซึ่งขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ของบุคลากรเป็นสำคัญ

2. จำแนกตามช่องทางเดินของข่าวสาร แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

2.1 การสื่อสารทิศทางเดียว (*one-way communication*)

หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดข่าวสารหรือคำสั่งไปยังผู้รับสาร มีลักษณะเป็นเส้นตรง ไม่มีการย้อนกลับหรือดูปฏิกิริยาของผู้รับสาร โดยทั่วไปการติดต่อสื่อสารแบบนี้จะเป็นไปในรูปแบบของนโยบายคำสั่งของผู้บริหารระดับสูงในองค์การผู้ผู้ได้บังคับบัญชาและอาจจะผ่านสื่อมวลชนในการเสนอข่าวสารหรือรายงานข่าวสารต่างๆ ขององค์การ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

2.2 การสื่อสารสองทาง (*two-way communication*)

หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสามารถส่งข่าวสาร และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันและกัน การสื่อสารสองทางนี้ผู้ส่งสารจะให้ความสนใจกับปฏิกิริยาโต้กลับของผู้รับสาร (feedback) ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับการบริหารเปรียบเสมือนหัวหน้าที่ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสาร และผู้รับสารจากลูกน้อง ในขณะเดียวกันการเปิดโอกาสให้ผู้บังคับบัญชาได้แสดงความคิดเห็นและความเข้าใจในเรื่องต่างๆ นับเป็นการลดช่องว่างของการสื่อสารที่ดี ป้องกันการตีความหมายผิดพลาดประการสำคัญคือ การสื่อสารสองทางสามารถสร้างขวัญ และการมีส่วนร่วมในงาน ความรู้สึกเป็น

เจ้าของงานของผู้ได้บังคับบัญชา ซึ่งรูปแบบของการสื่อสารสองทางระหว่างผู้บังคับบัญชา หรือเพื่อนร่วมงานจะออกมาในลักษณะของการประชุมหรือการปรึกษาหารือ

การสื่อสารสองทางในองค์การนั้นผู้บังคับบัญชาและผู้ได้บังคับบัญชาควรเป็นบุคคลที่กระตือรือร้น (active) ในการแสวงหาและรับฟัง รวมทั้งกระจายข่าวสารไปยังตรงข้าม ไม่ควรนิ่งเฉย (passive) รอให้ข่าวสารมาถึงตัวเองตลอดเวลา (บุญเลิศ ศุภคิลก, 2523: 25)

ฮาโรลด์ เจ ลิฟวิท (Harold J. Leavitt, 1964 อ้างใน ชนินาด เจริญผล, 2538: 26) ได้กล่าวถึงการทดลองเปรียบเทียบระหว่างการสื่อสารทางเดียวกับการสื่อสารสองทาง ปรากฏผลการทดลองว่า

2.2.1 การสื่อสารทางเดียวรวดเร็วว่าการสื่อสารสองทาง

2.2.2 การสื่อสารสองทางมีความถูกต้องแม่นยำกว่าการสื่อสารทางเดียว

2.2.3 การสื่อสารสองทาง สามารถสร้างความมั่นใจแก่ผู้รับสารมากกว่าการสื่อสารทางเดียว

2.2.4 การสื่อสารทางเดียว จะมีความถูกต้องแม่นยำน้อยกว่า แต่ก็มีความเป็นระเบียบมากกว่าการสื่อสารสองทางที่มักมีการรบกวนและยุ่งเหยิงมากกว่า

นอกจากนี้ลิฟวิท (Leavitt, 1964 อ้างใน ชนินาด เจริญผล, 2538: 26) ยังได้ให้ข้อเสนอแนะว่า หากองค์การมีความต้องการความเร็วและความถูกต้องอย่างง่าย ๆ ในการติดต่อสื่อสารแล้ว การสื่อสารทางเดียวจะมีความเหมาะสมกว่า

ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่า ภายในสถานการณ์ต่างๆ ในการบริหารย่อมต้องใช้การสื่อสารทั้งสองแบบควบคู่กันไป

3. จำแนกตามลักษณะการใช้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

3.1 การสื่อสารแบบเป็นทางการ (formal communication) คือ เมื่อสารถูกส่งต่อไปในองค์การตามลำดับขั้นหรือตามลักษณะหน้าที่ของภารกิจสารนั้นก็จะเป็นไปตามสายใยความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการจะถูกส่งข้ามหน่วยงานก็ต่อเมื่อกำหนดไว้โดยหน้าที่การปฏิบัติจะสังเกตได้ว่าความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการภายในองค์การจะเป็นตัวกำหนดทิศทางการไหลของสาร นอกจากนี้ การสื่อสารแบบเป็นทางการมักจะเน้นสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรมากกว่าคำพูด

การสื่อสารที่เป็นทางการเป็นการสื่อสารที่มีระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้โดยชัดเจน (สมพงษ์ เกษมสิน, 2528 อ้างถึงใน โชติรส ทิมพัฒน์, 2537: 14-15) การสื่อสารของระบบราชการจะมีระเบียบแบบแผนและต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร การสื่อสารแบบนี้มีลักษณะสำคัญบางประการ ได้แก่

3.1.1 เป็นการนำเอานโยบายการวินิจฉัยสั่งการ หรือ คำแนะนำผ่านไปตามสายการบังคับบัญชา

3.1.2 เป็นการนำกลับมายังผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้าหน่วยงาน ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะรายงานและการสนองตอบของผู้ใต้บังคับบัญชา

3.1.3 เป็นการแจ้งนโยบายทั่วไปขององค์กรแก่ข้าราชการ พนักงานหรือเจ้าหน้าที่

3.2 การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (*informal communication*)

หมายถึง การสื่อสารในลักษณะที่ฝ่ายต่างๆ กระทำกันเองเป็นการส่วนตัว ส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารโดยใช้คำพูด และมักจะเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในทางส่วนตัวมากกว่า ทางด้านตำแหน่งอำนาจหน้าที่ ลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารแบบนี้คือ ความรวดเร็วในการสื่อสารจะมีมากแต่มีข้อเสียคือ ข่าวสารข้อมูลต่างๆ อาจจะผิดไปจากความเป็นจริงได้ง่าย ดังนั้นในการบริหารองค์กร ควรจะเริ่มต้นด้วยการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการในระยะแรกก่อน แล้วจึงตามด้วยการสื่อสารแบบเป็นทางการในภายหลังหรือใช้ควบคู่กันไป จะได้ทั้งความรวดเร็วและความถูกต้อง

เดวิส และ โอ คอนเนอร์ (Davis and O'Connor, 1960 อ้างถึงในชาลิน นานา, 2539: 54) ได้ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะของการติดต่อสื่อสารที่ไม่เป็นทางการไว้ดังนี้

3.2.1 ส่วนใหญ่ผ่านความเกี่ยวพันระหว่างกันทางวาจา

3.2.2 เป็นอิสระจากข้อจำกัดขององค์กรและตำแหน่ง

3.2.3 ส่งข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว

3.2.4 มีลักษณะสายใยการสื่อสารที่เป็นลูกโซ่ เป็นการถ่ายทอดข่าวสารแก่บุคคลมากกว่าหนึ่งคน

3.2.5 มีโอกาสในความถูกต้องของข่าวสารน้อย

3.2.6 มีอิทธิพลทั้งทางด้านบวก และด้านลบต่อองค์กร

สรุปได้ว่า การสื่อสารภายในหน่วยงานอาจครอบคลุมถึงการสื่อสารเป็นทางการ เช่น การออกคำสั่งที่เป็นลายลักษณ์อักษร บันทึก คำสั่งทางวาจาหรือการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ เช่น การประชุม สัมมนา การประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั่วไป การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จดหมายข่าวในหน่วยงาน ดังนั้น การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการมีส่วนช่วยทำให้องค์กรมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายขององค์กรได้ (กริช สืบสนธิ์, 2525: 27)

4. จำแนกตามสัญลักษณ์ที่ใช้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

4.1 การสื่อสารโดยใช้ถ้อยคำและการเขียน (*verbal and written communication*) สื่อสารระหว่างบุคคลส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารแบบนี้ไม่ว่าจะเป็นคำพูดหรือการเขียน ผู้บริหารหรือผู้นำควรจะต้องสร้างความสามารถในด้านต่อไปนี้ (เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, 2521: 197)

4.1.1 ความสามารถในการใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมถูกต้องหลักเกณฑ์ และเป็นไปตามหลักตรรกศาสตร์

4.1.2 ความสามารถในการใช้ถ้อยคำให้มีความหมาย การสื่อสารจะได้ผลถ้าเขาเข้าใจว่าสิ่งที่เราพูดหรือเขียนหมายถึงอะไร การใช้ถ้อยคำอย่างมีความหมายเป็นการแสดงภูมิปัญญาของผู้ส่งสาร

4.1.3 ความสามารถในการใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส การสื่อสารจะเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ถ้าหากเราใช้ถ้อยคำไม่เหมาะสมกับเวลาและโอกาส

4.1.4 ความหมายที่ถ่ายทอดความคิดเป็นคำพูด ผู้นำจำเป็นต้องพัฒนาทักษะด้านนี้ให้มาก ถ้าหากผู้นำมีความคิดแต่ไม่สามารถถ่ายทอดความคิดให้ผู้อื่นเข้าใจได้ การจะเป็นผู้นำจะประสบความสำเร็จได้ยาก

การสื่อสารด้วยถ้อยคำและการเขียน

ถ้อยคำ

การพบปะเป็นรายบุคคล

การพบปะเป็นกลุ่ม

การประชุม

การประชุมคณะกรรมการ

การเขียน

คำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษร

หนังสือเวียน

วารสาร

บันทึก

4.2 การสื่อสารโดยไม่ใช้ถ้อยคำ (nonverbal

communication) เป็นการสื่อสารโดยท่าทางและการเคลื่อนไหว ซึ่งแต่ละบุคคลก็มีความหมายเฉพาะของตนเอง เมื่อเวลาแสดงพฤติกรรมต่างๆ เช่น การแสดงออกทางสีหน้า ท่าทาง เป็นต้น หากพิจารณาให้ดีแล้ว มีความสำคัญและประโยชน์ไม่น้อย เนื่องจาก (เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2521: 198)

4.2.1 อารมณ์และความรู้สึกส่วนใหญ่แสดงออกโดยไม่ใช้ถ้อยคำที่ถูกต้องแน่นอน และชัดเจนกว่าการใช้ถ้อยคำ

4.2.2 ลักษณะท่าทางบางอย่าง เป็นเครื่องชี้เพื่อการเสนอแนะและให้คำแนะนำได้เป็นอย่างดี

4.2.3 คำพูดอาจบิดเบือนได้ง่ายกว่าการไม่ใช้คำพูด

1.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

แนวคิดในการพัฒนาสังคมยุคแรกเป็นแนวคิดที่เรียกว่า “กระบวนการทัศน์การทำสังคมให้ทันสมัย” โดยรัฐเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา มีหน้าที่เผยแพร่แนวคิดเรื่องการพัฒนาถ่ายทอดไปยังประชาชนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มประชาชนภาคชนบทที่ยังล้าหลังและเป็นผู้เริ่มในการปฏิบัติด้วยการนำเอาโครงการพัฒนาต่างๆ ไปดำเนินการให้เกิดผลอย่างจริงจัง ระบบการสื่อสารถูกมอบหมายให้มีหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยเหลือให้การพัฒนาดำเนินไปอย่างลุล่วง (เจมส์ วัตสัน มีโม, 2548: 40-43)

1.2.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์เดิม

จากแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน กาญจนา แก้วเทพและคณะ (2543:16-42) ได้ประมวลแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์เดิม เกิดจากแนวคิดการพัฒนาที่มีเป้าหมายเพื่อขยายระดับรายได้ของบุคคล (GNP) และเพื่อยกมาตรฐานการดำรงชีพของคนในสังคม โดยผ่านวิธีการผลิตที่ทันสมัย บทบาทในการสื่อสารจึงเป็นทั้ง “ตัวบ่งชี้ระดับความทันสมัยของสังคม” และเป็นเครื่องมือ “ในการพัฒนา ดังนั้นแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์เดิม สื่อจึงมีหน้าที่ในการถ่ายทอด เผยแพร่แนวคิดจากรัฐสู่ประชาชน และโน้มน้าวใจ และเปลี่ยนแปลงทัศนคติให้เกิดการปฏิบัติตาม ซึ่งพอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) ทิศทางการสื่อสาร เป็นแบบจากบนลงล่างโดยริเริ่มจากผู้ส่งสารคือเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือนักพัฒนาเป็นผู้กำหนดเรื่องราวเนื้อหาของการพัฒนาถ่ายทอดไปสู่ประชาชนกลุ่มต่างๆ ผ่านช่องทางที่หลากหลาย เช่น ผู้นำความคิดเห็น หอกระจายข่าว สื่อมวลชน สื่อประเพณี และสื่อท้องถิ่น เป็นต้น เป็นการสื่อสารที่ถูกลงมาจากส่วนกลาง

2) การสื่อสารถูกใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา จากนักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐถ่ายทอดไปสู่ประชาชนที่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจในการพัฒนา อันเป็นการสื่อสารที่เน้น

การไหลของข่าวสารไปยังผู้รับสารเพียงทางเดียว โดยผู้ส่งตั้งใจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในฝ่ายผู้รับสารแต่เพียงฝ่ายเดียว

3) สื่อมวลชนมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงปัจเจกบุคคลและสังคม ในด้านต่างๆ ดังนั้นในกระบวนการทัศน์เดิมจึงมุ่งความสนใจอยู่ที่พัฒนาประสิทธิภาพและศักยภาพของการสื่อสารสมัยใหม่ให้เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อโครงการพัฒนาต่างๆ โดยมีได้คำนึงถึงผู้รับ

4) ใช้การสื่อสารมวลชนเพื่อโน้มน้าวชักชวน ให้ผู้รับสารเปลี่ยนพฤติกรรมความเชื่อแบบเก่าๆ ธรรมเนียมประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน โดยผ่านสื่อบุคคลที่เป็นกลุ่ม “ผู้นำทางความคิด” (opinion leader) ในชุมชน ซึ่งเป็น “การสื่อสารแบบสองจังหวะ” (two-step flow of information)

5) สนใจในมิติเชิงปริมาณของการสื่อสารเท่านั้น อย่างเช่นการเปิดรับข่าวสารของชุมชน แต่มองข้ามความสำคัญของมิติเชิงคุณภาพ เช่นเนื้อหาสาระของข่าวสารไป

สรุป แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์เดิมนี้ เน้นการเผยแพร่แนวคิดจากรัฐสู่ชุมชน โดยการส่งข้อมูลผ่านสื่อมวลชนเพื่อโน้มน้าวใจผ่านผู้นำทางความคิดในชุมชน เพื่อนำไปสู่ความทันสมัย แต่เป็นได้ในบางส่วนของสังคมเท่านั้น เป็นการพัฒนาที่เน้นมิติทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว แต่ละเลยมิติด้านอื่นๆ ของสังคมจึงส่งผลกระทบต่อชุมชนชนบทในหลายด้าน เช่น ปัญหาการล่มสลายของภาคชนบท ปัญหาสังคมครอบครัวแตกสลาย ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมและถูกทำลาย เป็นต้น

1.2.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์ใหม่

จากแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน กาญจนา แก้วเทพและคณะ (2543: 43-48) ได้รวบรวมและนำมาประมวลแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์ใหม่ ที่เป็นกระบวนการทัศน์ที่มุ่งเน้น “การมีส่วนร่วมของประชาชน” พอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) การสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) เป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิริยาโต้ตอบกันอยู่ตลอดเวลา มีทิศทางการสื่อสารหลายทิศทางจากบนลงล่าง จากล่างขึ้นบนและแบบแนวราบ เป็นการสื่อสารที่วางแผนมาจากท้องถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

2) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (participatory communication) เป็นการสื่อสารตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา เริ่มจากความต้องการของประชาชน แทนความต้องการของภาครัฐ มีการสร้างกลไกที่จะเอื้ออำนวยให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

3) การสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เน้นพึ่งพาความแข็งแกร่งและอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน วัตถุ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมของชุมชน

4) ถือว่าการสื่อสารเป็นสิทธิอย่างหนึ่งของชุมชน สังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งต้องมีสิทธิในการจัดระบบและงานด้านการสื่อสารภายในชุมชนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ของชุมชน

สรุปแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนากระบวนการทัศน์ใหม่ มีแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญ ที่เป็นลักษณะกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) มีการไหลเวียนของข่าวสารในทุกทิศทาง มีการนำสื่อทุกประเภทของสังคมมาใช้เพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาแบบถือเอาประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา (human centered development) เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

วิภาวี รุ่งสุวรรณ และกิตติ กันภัย (2547: 6) กล่าวถึงการสื่อสารที่เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาอย่างแท้จริง ควรมีลักษณะดังนี้

1. ต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารทั้งในฐานะผู้รับสาร และผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนและผลิตเนื้อหาสื่อ
2. ต้องเป็นการผลิตในท้องถิ่น เนื้อหาที่ผลิตในท้องถิ่นจะมีประสิทธิภาพมากที่สุด เนื่องจากสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงและความต้องการของผู้รับสารหรือชุมชน
3. ต้องสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือนักพัฒนา
4. ด้านมนุษยธรรม การสื่อสารและการใช้สื่อต้องถือเอา “คน” เป็นเป้าหมายไม่ใช่เทคโนโลยีหรือผลกำไรเป็นเป้าหมาย
5. ด้านคุณค่าการสื่อสารและการใช้สื่อต้องช่วยให้ประชาชนเชื่อมั่นในคุณค่าดั้งเดิม อันติงามที่ตนมีอยู่ หากมีการเปลี่ยนแปลงก็ต้องสอดคล้องกับคุณค่าเดิม
6. ด้านการสร้างความรู้เข้าใจ การใช้สื่อต้องช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตนเองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยตนเอง
7. ด้านความเป็นชุมชน ควรมุ่งส่งเสริมให้สมานฉันท์ทั้งภายในชุมชน และระหว่างชุมชนให้มั่นคงเป็นปึกแผ่น เพื่อเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันในยามที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประสบความทุกข์ยาก

หลักสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ การที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารทุกขั้นตอน โดยมีใช่เป็นแต่เพียงผู้รับสารเท่านั้น และที่สำคัญที่สุด การสื่อสารเหล่านั้น จะต้องยึด “คน” เป็นเป้าหมาย

1.3 แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

1.3.1 ความหมายการมีส่วนร่วม

อรพินท์ สฟโซคชัย (2538, อ้างใน เขมวัฒน์ มีโม, 2548: 43) กล่าวถึงความหมาย “การมีส่วนร่วม” หมายถึง การมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ชุมชนหรือประชาชนในการเข้าร่วมในการดำเนินงานพัฒนา โดยสมาชิกทุกคนจะได้รับผลประโยชน์และร่วมลงทุนลงแรงด้วย

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542, อ้างใน เขมวัฒน์ มีโม, 2548: 43) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม 2 ลักษณะคือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาดังแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหาการวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามผลประเมิน รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

2) การมีส่วนร่วมทางการเมือง การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผน การบริหารและการจัดการ มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

อกิน รพีพัฒน์ (2527, อ้างใน เขมวัฒน์ มีโม, 2548: 44) แบ่งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนออกเป็น 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาตลอดจนแนวทางแก้ปัญหา
2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. การประเมินผลกิจกรรมตามแผน

1.3.2 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) กล่าวถึงกระบวนการสื่อสารส่วนร่วมว่า เป็นแนวที่เน้นหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ 1) การเข้าถึงสื่อ (Access) สื่อย่อมเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกรายการหรือเข้าไปจัดทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์

แก่ตัวเองโดยไม่ขัดกับกฎหมาย 2) การมีส่วนร่วม (participation) ในกระบวนการสื่อสารทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นคิดไปจนกระทั่งการผลิต การจัดการการใช้สื่อต่างๆ รวมถึงการประเมินผล 3) การจัดการด้วยตนเอง (self-management) ตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตย ตั้งแต่เริ่มคิดวางแผน ไปจนถึงกำหนดนโยบาย การบริหารและลงมือผลิตสื่อด้วยตนเอง (วิภาวี ธีรสุวรรณ และ กิตติ กันภัย 2547, อ้างใน เขมวัฒน์ มีโม, 2548: 44)

1) เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ศรีธรรม โธจนพจน์ และคณะ (2547: 11-14) กล่าวถึง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (participatory communication) มีฐานคิดอันเดียวกันแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม นั่นคือ มิได้มองว่าการสื่อสารคือ การถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง แล้วก็ให้เกิดผลบางอย่างขึ้น แต่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกันให้ความสำคัญกับผลที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้น (การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก่อตัวขึ้นในชุมชนและแพร่กระจายออกไปสวนทางกับการสื่อสารตามทฤษฎี ซึ่งเป็นการสื่อสารทางเดียวจากภายนอกเข้าไปในชุมชน) ดังนั้นเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงให้ความสำคัญกับประเด็นที่ กาญจนา แก้วเทพ (2543: 54) ได้เสนอไว้ดังนี้

(1) เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง

(2) เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมและเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของเขา ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการนำเอาแนวคิด เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาเผยแพร่ในวงกว้าง และคนทั่วไปให้การยอมรับผ่านการแสดงทัศนะผ่านสื่อ (เป็น Feedback) ก็จะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง

(3) เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่เคยคิดว่าตนเองไม่สามารถทำในบางสิ่งบางอย่างได้ การเข้าร่วมฝึกฝน เรียนรู้ ในสิ่งนั้นจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่า พวกเขาสามารถทำได้ หากมีโอกาส

(4) เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสาร ออกไปจากจุดยืน มุมมองและทัศนะของตนเอง

(5) เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน

(6) ผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดจากการริเริ่มของบางส่วน เล็กของ ชุมชน หรือจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะช่วยยกระดับความมีสติ และความรับผิดชอบ ให้กับชุมชนหรือกับชุมชนอื่นๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เราต้องยอมรับว่า ผลจากการ

ใช้กระบวนการพัฒนาแบบบนลงล่างนั้น ไม่เพียงแต่จะไม่ได้ผลตามที่คาดหวังเอาไว้เท่านั้น หากถ้าจะทิ้งร่องรอยความสูญเสียในเชิงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไว้ด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านจะเกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพา การรอคอยความช่วยเหลือ จากภายนอก และไม่เชื่อมั่นว่าตนเองจะแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยความสามารถของตนเอง

(7) เนื่องจากเนื้อหาของการสื่อสารชุมชนนั้น จะเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชน ดังนั้นสื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิง และการหลีกหนีปัญหา (escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

อาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้น นอกจากสามารถทำให้ชุมชนติดต่อการสื่อสารได้แล้ว ยังเป็นการสร้างพลังอำนาจ (empowerment) ให้กับชุมชนอีกด้วย

2) ระดับการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสื่อสาร สามารถพิจารณาได้จากการมีส่วนร่วมในองค์ประกอบในการสื่อสารดังนี้

(1) เป้าหมายของการสื่อสาร ได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับ

(2) ลักษณะของการสื่อสาร ยิ่งการสื่อสารเอื้ออำนวยให้มีลักษณะตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลามากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามาส่วนร่วมก็จะยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น

(3) ใคร คือผู้ส่งสาร ในชุมชนเองโอกาสที่คนส่วนใหญ่จะได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารมีมากน้อยและทั่วถึงหรือไม่ หรือเมื่อเปรียบเทียบระหว่างสื่อสารมวลชนอาชีพ เจ้าหน้าที่และชาวบ้าน สัดส่วนที่จะได้เป็นผู้ส่งสารเป็นอย่างไร ตัวแทนชุมชนได้มีโอกาสเป็นผู้ส่งสารหรือไม่

(4) ประเภทของเนื้อหาสาร เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพการเป็นจริงของชุมชนหรือไม่ และวิธีการนำเสนอเนื้อหา หากมีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม ก็จะยิ่งทำให้การมีส่วนร่วมมีโอกาสมากขึ้น

(5) ประเภทช่องทาง / สื่อ โดยหลักการทั่วไปแล้วสื่อสารขนาดเล็กเช่น สื่อเฉพาะกิจ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้มากกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่น สื่อประเพณี ก็จะเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมสื่อสมัยใหม่ ดังนั้น จึงควรพึงตระหนักถึงความยากง่ายในการเข้ามีส่วนร่วมของสื่อประเภทต่างๆ และสร้างสรรค์กิจกรรมหรือช่องทางใหม่ที่อำนวยความสะดวกในการเข้ามีส่วนร่วมของชุมชน

(6) ผู้รับสารและการมีปฏิกริยาซ้อนกลับสำหรับการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมนั้นจะมีความเชื่อพื้นฐานว่าผู้รับสารจะมีลักษณะกระตือรือร้น (active) ดังนั้นไม่ว่าชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกับการสื่อสารในระดับใดก็ตาม การจัดช่องทางสำหรับปฏิกริยาซ้อนกลับก็เป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างขาดไม่ได้ของการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม (สิทธิชัย เทวธีระรัตน์ และคณะ, 2547: 17-18)

นอกจากนี้ระดับมีส่วนร่วมในการสื่อสารสามารถกระทำได้หลายระดับ โดยหลักๆ มี 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากลำดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุด ดังนี้

ก. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร ผู้ใช้สาร (audience/ receiver/ users)

ข. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง ผู้ผลิต ผู้ร่วมผลิต ผู้แสดง (sender/ producer/co-producer/performance)

ค. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (policy maker/planner)

ในระดับแรก การมีส่วนร่วมสามารถเป็นไปได้สูง การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้รับสาร สื่อที่ผลิตหากได้เผยแพร่ในชุมชน ในที่ประชุมหมู่บ้าน ในห้องเรียนก็สามารถทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้แต่การมีส่วนร่วมในระดับนี้จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยการแสดงในการแสดงทัศนะต่างๆ เกี่ยวกับสาระที่นำเสนอ มีการถกเถียง อภิปราย เพื่อที่จะแสดงปัญหาความเห็นต่างๆ ที่ชุมชน อาจต้องช่วยกันปรับปรุงต่อไป ขั้นนี้จึงเป็นขั้นของการมีส่วนร่วมบริโภคหรือเปิดรับสื่อร่วมกัน และก่อกำเนิดความหมายร่วมกัน เป็นขั้นที่ระดมส่วนร่วมได้มากที่สุด

ในระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมมีน้อยลงกว่าระดับแรก ขั้นนี้สามารถเป็นสื่อสมัยใหม่ ก็ต้องอาศัยผู้ที่สนใจ และมีลักษณะพอสมควร เช่น ใช้กล้องวิดีโอ ใช้คอมพิวเตอร์ได้ เป็นพิธีกรได้ในระดับหนึ่งอาจไม่ถึงขั้นต้องชำนาญมากนัก ขั้นนี้ต้องมีการฝึกอบรม ฝึกฝนตามสมควร เช่นถ้าเป็นสื่อวิทยุชุมชน ก็ต้องเรียนรู้การควบคุมเครื่องส่งการตั้งคำถาม การเล่าเรื่องให้กระชับ แบ่งประเด็นต่าง ๆ ได้

ในระดับ ที่ 3 ระดับสุดท้าย คือการมีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบายเป็นระดับที่ชุมชนอาจเข้ามามีส่วนร่วมได้น้อยที่สุด ระดับนี้อาศัยผู้ที่มีทักษะทางความคิดสูง อาศัยผู้ที่มีความเป็นผู้นำ อาจเป็นระดับแกนนำของชุมชนที่คิดว่าจะวางแผนผลิตสื่ออะไร ผลิตเนื้อหาอะไร ใครเป็นกลุ่มเป้าหมายผู้รับสาร

แต่ในทั้ง 3 ระดับที่กล่าวมานี้ ก็เป็นการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ว่าจะมีผู้เข้าร่วมปริมาณมากน้อยเพียงใดในแต่ละระดับ แต่หากเป็นคนในชุมชนเข้าร่วม

ก็คือเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้ในครั้งสองครั้ง แต่ต้องใช้ระยะเวลาให้เกิดความคุ้นเคยชานาญต่อไป และอาจเกิดขึ้นจากคนกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชนและค่อย ๆ ขยายออกไปในวงกว้าง

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

2.1 แนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 – 10

การจะศึกษากลยุทธ์การสื่อสารเพื่อพัฒนาเครือข่ายแบบมีส่วนร่วมของแกนนำเครือข่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น (OTOP) จังหวัดนราธิวาสให้มีความหมายต่อการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวและการพัฒนามนุษย์เป็นพื้นฐานนั้น จำเป็นต้องเข้าใจภาพรวมของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาแนวใหม่ อันเป็นมิติหรือมุมมองใหม่ของการพัฒนาที่มุ่งเน้นบุคคลและชุมชนเป็นสำคัญ แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นแนวโน้มสำคัญที่ได้รับการขนานนามทั่วโลก ซึ่งเห็นจากการประชุมสุดยอดเพื่อการพัฒนาสังคม (the world summit for social development) เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2538 ที่กรุงโคเปนเฮเกน ก็สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมจะต้องยึดคนเป็นศูนย์กลาง จุดมุ่งหมายของการพัฒนา คือ ขจัดความยากจนที่แท้จริง กระจายความยุติธรรม และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน เรื่องที่ต้องดำเนินการคือ ประชากร สุขภาพอนามัย การศึกษา การจ้างงาน ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติต่างๆ อาชญากรรม และความมั่นคงของชาติ (อ้างในชินกมล ทิพยกุล, 2542: 11)

2.1.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาสมัยใหม่

ลักษณะสำคัญของยุทธศาสตร์การพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวใหม่นี้ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญกล่าวคือ (อ้างในชินกมล ทิพยกุล 2542 : 11)

1) *เป็นการพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง* หมายความว่า ท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นจะต้องพึ่งพาความแข็งแกร่งและทรัพยากรของตนเองเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นด้านพลังงานของผู้คน ทรัพยากรธรรมชาติ หรือทรัพยากรทางวัฒนธรรม การพึ่งตนเองนี้มีใช้เรื่องของปัจเจกบุคคล แต่เป็นเรื่องของส่วนรวม ทั้งยังไม่ใช้เรื่องของการแยกตัวโดดเดี่ยวด้วยการปิดหมู่บ้านหรือปิดประเทศ แต่เป็นการสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกับโลกภายนอก ในทางปฏิบัติที่เป็นจริง การพึ่งตนเองจะมีความหมายอย่างที่สุดต่อการพัฒนาท้องถิ่น หรือพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้าและเข้มแข็ง

2) เป็นการพัฒนาที่เกิดมาจากเนื้อในของสังคมนั้นๆ โดยก่อตัวมาจากระบบคุณค่าดั้งเดิมที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่นมิใช่สินค้าสำเร็จรูปที่จะนำไปใช้กับท้องถิ่นใดๆก็ได้ รูปแบบของการพัฒนาจะต้องมีความหลากหลายและแปรผันตามลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น

3) เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ นอกเหนือจากความต้องการด้านวัตถุแล้ว มนุษย์เรายังมีความต้องการในมิติอื่นๆ อีกมาก เช่น ความต้องการที่จะแสดงออกซึ่งความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความเสมอภาคเท่าเทียม ความต้องการที่จะทำความเข้าใจและควบคุมชะตากรรมของชีวิตตนเอง เป็นต้น

4) เป็นการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติยังคงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนาน ทั้งนี้โดยต้องตระหนักถึงขีดจำกัดที่ระบบนิเวศวิทยาจะสามารถรองรับได้ รวมทั้งต้องเป็นการวางแผนที่เอื้อเพื่อต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆในโลกด้วย

5) เป็นการพัฒนาที่มุ่งด้านการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ทั้งในด้านความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยต้องส่งเสริมเงื่อนไขเพื่อการจัดการด้วยตัวเองและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง

2.1.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 – 10

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการวางแผนพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม และมุ่งให้ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีพร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาแบบแยกส่วนมาเป็นบูรณาการแบบองค์รวม เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามในปีแรกของแผนฯ ประเทศไทยต้องประสบวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรง และส่งผลกระทบต่อคนและสังคมเป็นอย่างมาก จึงต้องเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพมั่นคง และลดผลกระทบจากวิกฤตที่ก่อให้เกิดปัญหาการว่างงานและความยากจนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ได้บัญญัติ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่ไปกับกระบวนการทรรศน์การพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์การรวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย ผลการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฉบับที่ 9 สรุปได้ว่า ประสบความสำเร็จที่น่าพอใจ เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวได้อย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 5.7 ต่อปี เสถียรภาพทางเศรษฐกิจปรับตัวสู่ความมั่นคง ความ

ยากจนลดลง ขณะเดียวกันระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้น อันเนื่องมาจากการดำเนินการเสริมสร้างสุขภาพอนามัยการมีหลักประกันสุขภาพที่มีการปรับปรุงทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ โดยครอบคลุมคนส่วนใหญ่ของประเทศ และการลดลงของปัญหายาเสพติด

การขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) ผู้ปฏิบัติจะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคพัฒนาจากทุกภาคส่วน เพื่อสามารถผนึกพลังความร่วมมือตามบทบาทความรับผิดชอบร่วมกันขับเคลื่อนโดยนำเอาแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์ของแผนมาแปลงไปสู่แผนปฏิบัติการในระดับต่างๆที่สามารถนำไปขับเคลื่อนให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ควบคู่ไปกับการปรับระบบการจัดสรรทรัพยากรและปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ รวมทั้งสร้างองค์ความรู้เพื่อสนับสนุนเสริมการขับเคลื่อนให้สัมฤทธิ์ และมีการติดตามประเมินผลอย่างเป็นระบบ โดยมีแนวทางสำคัญ ดังนี้

1) *เสริมสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมของภาคพัฒนา* จัดทำแผนปฏิบัติการในระดับต่างๆ ที่บูรณาการเชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ภายใต้อำนาจหน้าที่ของเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับการจัดแบ่งบทบาทหลักที่ชัดเจนของภาคพัฒนาทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคสถาบันต่างๆ รวมถึงภาคชุมชนเพื่อสามารถดำเนินการกิจกรรมร่วมมือสนับสนุนซึ่งกันและกันได้ ควบคู่กันไปกับการสร้างความรู้ ความเข้าใจของเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้ให้กับภาคพัฒนาทุกภาคส่วนอย่างต่อเนื่อง เพื่อมีส่วนร่วมจัดทำและใช้แผนปฏิบัติเป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการขับเคลื่อน โดยภาครัฐจัดทำและขับเคลื่อนแผนบริหารราชการแผ่นดิน และแผนปฏิบัติการในรูปแบบต่างๆ ที่ยึดโยงกับมิติของงานตามภารกิจ มิติของพื้นที่ และมิติตามวาระงานพิเศษ และใช้กลไกกระบวนการชุมชนสร้างการบูรณาการกับแผนท้องถิ่น แผนจังหวัด/และภาคไปจนถึงแผนระดับชาติ

2) *กำหนดแนวทางการลงทุนที่สำคัญตามยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10* เพื่อภาคพัฒนาสามารถนำไปขับเคลื่อนภายใต้บทบาทภารกิจของตน และสร้างการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่างๆ โดยมีแนวทางการลงทุนภายใต้การพัฒนาและสังคม รวมทั้งความเข้มแข็งของชุมชน เน้นการพัฒนาระบบสุขภาพครบวงจร การเรียนรู้ตลอดชีวิต การพัฒนาคุณภาพกำลังคนระดับกลาง ระดับสูง การสร้างหลักประกันสังคมให้ผู้คนอยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบ การแก้ปัญหาความยากจนอย่างบูรณาการ ภายใต้การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจนอกระบบ การแก้ปัญหาความยากจนอย่างบูรณาการภายใต้การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจจะให้ความสำคัญกับการปฏิรูประบบการออม การรวมกลุ่ม การปฏิรูประบบนวัตกรรม การลดต้นทุนการขนส่งและโลจิสติกส์ การลงทุนเพื่อสร้างโอกาสเข้าถึงบริการพื้นฐานที่สมดุลเป็นธรรม และสร้างคามมั่นคงด้านพลังงาน

ภายใต้การพัฒนามาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรสิ่งแวดล้อมจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศ ภูมิศาสตร์ การพัฒนาแหล่งน้ำ การควบคุมและบรรเทาอุทกภัย การลงทุนในการสร้าง ขยาย และปรับปรุงระบบบำบัดน้ำเสีย การปรับเปลี่ยนมาใช้เครื่องยนต์และพลังงานที่สะอาด การสร้างระบบจัดการฐานข้อมูลและสร้างศูนย์ข้อมูลระดับชาติด้านทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภายใต้การเสริมสร้างธรรมาภิบาลจะให้ความสำคัญกับการธำรงค้ำปลูกจิตสำนึก ค่านิยมวัฒนธรรมประชาธิปไตยวัฒนธรรมสันติวิธีแก่ประชาชนทุกระดับ ทุกภาคส่วน และทุกสถาบัน การเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้เข้าร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินการ รับผิดชอบ และร่วมตรวจสอบในกระบวนการบริหารจัดการประเทศ และสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตย และธรรมาภิบาล

3) **เร่งปรับปรุงและพัฒนากฎหมายเพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์** ให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ภายใต้กรอบการปรับปรุงกฎหมายที่เอื้อต่อการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเสริมสร้างทางเศรษฐกิจ การเสริมสร้างศักยภาพการแข่งขันของประเทศ การแก้ไขปัญหาความยากจน การป้องกัน การทุจริต การกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างทั่วถึง ตลอดจนการมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างทั่วถึง ตลอดจนการมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ แลเร่งพัฒนาบุคลากรทางกฎหมายให้มีความรู้ความสามารถทันต่อความจำเป็นของทางราชการและการเปลี่ยนแปลงของโลก โดยมีกฎหมาย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรฯ และการบริหารจัดการที่ต้องเร่งผลักดันการออกกฎหมาย การปรับปรุงแก้ไข และการประกาศใช้ รวมทั้งการยกกร่างขึ้นใหม่

4) **ศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อหนุนเสริม** การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10สู่การปฏิบัติ โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้ที่จะช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้และเผยแพร่ขยายผลให้เกิดประโยชน์ทั้งในระดับ การปฏิบัติและระดับนโยบายได้ต่อไป

5) **พัฒนาระบบการติดตามประเมินผลและสร้างดัชนีชี้วัดความสำเร็จของ** การพัฒนาในทุกระดับ โดยพัฒนาระบบติดตามตรวจสอบประเมินผลการบริหารจัดการรัฐ แนวใหม่ให้มีมาตรฐานและมีวิธีวัดผลงานที่ชัดเจน ง่ายต่อการเข้าใจ สามารถตรวจสอบและเปรียบเทียบผลระหว่างหน่วยงานได้อย่างชัดเจน สามารถวัดผลได้ในทุกระดับ และสนับสนุน การพัฒนาจัดทำดัชนีชี้วัดผลการพัฒนาตามแผนฯ 10 แผนการบริหารราชการแผ่นดิน และ แผนปฏิปัติราชการกระทรวงในระดับภาพรวมทุกระดับ ตั้งแต่ระดับประเทศ ภาค กลุ่มจังหวัด

จังหวัด และระดับท้องถิ่น ชุมชน รวมทั้งดัชนีชี้วัดผลการพัฒนาระดับยุทธศาสตร์ตามแผนฯ 10 ตลอดจนพัฒนาดัชนีผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืน โดยอาศัยการมีส่วนร่วม

6) สนับสนุนการพัฒนาระบบฐานข้อมูลในทุกระดับและการเชื่อมโยงโครงข่ายข้อมูลข่าวสารระหว่างหน่วยงานกลางระดับนโยบาย ตลอดจนระดับพื้นที่และท้องถิ่น โดยสนับสนุนให้หน่วยงานระดับนโยบายด้านข้อมูลพัฒนาระบบข้อมูล ฐานข้อมูล และระบบบริหารจัดการสถิติเพื่อการวางแผนให้ตอบสนองต่อการพัฒนาตามแผนพัฒนาฉบับที่ 10 ส่งเสริมการพัฒนาข้อมูลเพื่อการเฝ้าระวังและบ่งชี้ทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์เศรษฐกิจสังคมของประเทศและระดับโลก ติดตามตรวจสอบการดำเนินนโยบาย และสนับสนุนการสร้างเครือข่ายข้อมูลร่วมกันเพื่อการวางแผนและติดตามประเมินผลในระดับจังหวัด ท้องถิ่น และชุมชนส่งเสริมการเชื่อมโยงเครือข่ายข้อมูลระดับจังหวัด ท้องถิ่น และชุมชนเข้ากับส่วนกลางให้เป็นระบบที่เข้าถึงได้ง่าย และใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างสะดวกรวดเร็ว

2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม

การพัฒนาชุมชนสมัยใหม่ รวมทั้งการสื่อสารของแกนนำเครือข่าย OTOP ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาซึ่งมีรากฐานมาจากการรวมตัวของชุมชนนั้น มักจะรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนข่าวสารและเรียนรู้ร่วมกัน

2.2.1 ความหมายของกลุ่ม

ในแง่ของสังคมวิทยา การที่บุคคลมาอยู่รวมๆ กันหาเรียกว่ากลุ่มเสมอไปไม่ว่าเช่นผู้คนจำนวนมากขึ้นรถรถเมล์อยู่ที่ป้ายรถ กลุ่มคนมารวมกันอยู่ที่แม่น้ำเพื่อรอเรือข้ามฟาก คนที่รอซื้อตั๋วเข้าดูภาพยนตร์ในโรงภาพยนตร์ หรือแม้แต่ผู้คนที่กำลังดูการแข่งขันรักบี้ ฟุตบอล เป็นต้น นักจิตวิทยาให้คำจำกัดความของกลุ่มไว้มากมายด้วย อย่างเช่น สจ๊วต (Delbert W. Stewart, 1990) ให้คำจำกัดความว่า “หมู่ของบุคคลสองคนหรือมากกว่ามารวมกัน โดยมีความสนใจและปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน” ทั้งนี้ หมายความว่าความสนใจตลอดจนความพึงพอใจร่วมกันเป็นสิ่งที่ผูกพันของกลุ่มบางกรณีบุคคลมารวมกัน เป็นกลุ่มเพื่อดำเนินการกิจกรรมอันเป็นเป้าหมายร่วมกัน

ดังความหมายหนึ่ง คาร์ทไรท์และแซนเดอร์ (Cartwright and zander, 1992) ให้คำจำกัดความว่า “กลุ่มคือการรวมบุคคลที่มีความเกี่ยวพันระหว่างกัน 2 ลักษณะคือ 1. คำนิยมและเป้าหมายร่วมกัน 2. สมาชิกจำเป็นต้องร่วมกิจกรรมเพื่อค่านิยมและเป้าหมายนั้นๆ “ตามคำจำกัดความนี้” กลุ่มจึงมีความหมายถึงว่า บุคคลสองคนหรือมากกว่า ต่างมีค่านิยมร่วมกันร่วมกันและประสานพฤติกรรมระหว่างกันเพื่อให้บรรลุค่านิยมเหล่านี้ ปกติการประสานพฤติกรรมเพื่อ

เป้าหมายดังกล่าวจะต้องมีพัฒนาปรับปรุงรักษาตลอดจนการจัดโครงสร้างมีกฎระเบียบ มีการสื่อสาร การตัดสินใจมีผู้นำ มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกรวมทั้งการปฏิบัติงานในกลุ่ม

2.2.2 พลวัตของกลุ่ม (Group dynamic)

การสื่อสารของแกนนำเครือข่าย OTOP นั้น มีระบบสังคมและวัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารโดยการที่บุคคลมาสื่อสารกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดสร้างสรรค์ และทำให้ความหมายของการสื่อสารมีลักษณะเป็นพลวัตคือไม่หยุดนิ่ง

พลวัตของกลุ่ม หมายถึง กลุ่มเป็นผลผลิตของพลังและแรงกดดันต่างๆ รวมทั้งอิทธิพลของพลังที่มีต่อบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม เลวิน (Lewin, 1951) กล่าวว่า กลุ่มมีลักษณะเคลื่อนไหว ทั้งหมด กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงงานในส่วนย่อย จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสภาพของส่วนย่อยๆ อื่น ระดับของการขึ้นอยู่กับซึ่งกันและกันของส่วนย่อยของสมาชิกของกลุ่มจะต่างลักษณะการรวมกันอย่างหลวม หรือสนิทแน่นแฟ้นเป็นปึกแผ่น ซึ่งขึ้นอยู่กับตัวแปรต่างๆ ของกลุ่ม เช่น ขนาดของกลุ่ม ประเภทขององค์กร และความสนิทของสมาชิก

หากแกนนำเครือข่าย OTOP จังหวัดนครราชสีมา มีลักษณะกลุ่มที่เป็นพลวัต จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบของการสื่อสารให้มีลักษณะสร้างสรรค์ และนำไปสู่การพัฒนาในลักษณะชุมชนต่อไป

2.2.3 จุดมุ่งหมายของกลุ่ม

1) กลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร กลุ่มแบบนี้มีจุดหมายพื้นฐานเพื่อค้นหาและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และความรู้ต่างๆ ตัวอย่างเช่น กลุ่มศึกษาในเรื่องต่างๆ กลุ่มศาสนา กลุ่มการเมือง เป็นต้น

2) กลุ่มเพื่อการสังคม กลุ่มแบบนี้มีจุดหมายโน้มเอียงไปในมิติทางด้านอารมณ์และสังคม (social emotion) โดยกลุ่มจะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเป็นหลัก เพื่อให้สมาชิกรู้จักในกันและกันในฐานะที่แต่ละคนมีบุคลิกภาพเฉพาะตัว ตัวอย่างเช่น กลุ่มสร้างสรรค์ กลุ่มพัฒนาตนเอง กลุ่มท่องเที่ยว เป็นต้น

3) กลุ่มเพื่อการแก้ปัญหา กลุ่มแบบนี้มีจุดหมายเพื่อแสวงหาทางเลือกต่างๆ ในการแก้ปัญหาใดปัญหาหนึ่ง โดยที่สมาชิกจะต้องร่วมกันนิยามปัญหาในการแก้ไขร่วมกัน

ดังนั้น การสื่อสารนับเป็นพื้นฐานสากล ของปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่ม ที่จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสมาชิก และเป็นพาหะที่สำคัญเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

2.2.4 ประเภทของการสื่อสารภายในกลุ่ม

1) การสื่อสารในกลุ่มย่อย (*small group communication*) เป็นการสื่อสารในกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถที่จะพูดคุยโต้ตอบกันได้โดยตรงและทั่วถึง เช่น การสื่อสารในการประชุมสัมมนา เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ กระตุ้นหรือร่วมกันแก้ไขปัญหา

2) การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (*large group communication*) เป็นการสื่อสารระหว่างคนจำนวนมากซึ่งอยู่สถานที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน โดยอาจจะใช้สื่อโสตทัศนศึกษาช่วย เช่น การใช้โทรทัศน์วงจรปิด ในการสอนนักศึกษาในกลุ่มใหญ่ที่มีหลายห้องเรียน การสื่อสารในกลุ่มใหญ่นี้ได้แก่ การอภิปรายในหอประชุม การปราศรัยหาเสียง เป็นต้น โอกาสที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะสื่อสารกันได้โดยตรงและทั่วถึงมีน้อย ทำให้เกิดการมีอิทธิพลต่อกัน

2.2.5 ทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม

1) ทฤษฎีลักษณะของกลุ่ม ซึ่งแบ่งลักษณะของกลุ่มไว้ 3 อย่าง คือ

(1) ลักษณะกลุ่ม (*syntality traits*) คือ รูปแบบพฤติกรรมของกลุ่มซึ่งสามารถทำนาย เช่น กลุ่มอาจก้าวร้าวมีประสิทธิภาพโดดเด่นหรือรื้อร้น น่าเชื่อถือ เป็นต้น

(2) โครงสร้างภายใน (*internal structure*) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายในกลุ่ม ซึ่งเกี่ยวกับโครงสร้างสถานภาพ กลุ่มย่อยที่เกิดขึ้นภายในการปกครองในกลุ่ม และรูปแบบการสื่อสาร โดยสภาวะแวดล้อมเกี่ยวข้องกับแนวคิดโดยตรงของกลุ่ม โครงสร้างภายใน ที่เกิดจากกลุ่มภายในชุมชนของตนเอง โดยมีสภาพที่รื้อร้นเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างไม่เป็นทางการ

(3) ลักษณะของประชากร (*population traits*) เป็นบุคลิกลักษณะส่วนตัวของสมาชิกกลุ่มแต่ละกลุ่ม เช่น ความฉลาด ทักษะ ทักษะ ทำทาง เป็นต้น ทั้งนี้ลักษณะของประชากรในแต่ละกลุ่มของจังหวัดต่าง ไม่ว่าจะเป็นมุสลิม คนไทยเชื้อสายจีน หรือจีนพื้นเมืองจะมีการปฏิสังสรรค์กันในลักษณะของกลุ่มตามโครงสร้างภายใน

2) ทฤษฎีการคิดตามกลุ่ม (*groupthink theory*) โดยเจนิส (Janis, 1982) ได้สำรวจรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องความสามารถในการตัดสินใจของกลุ่มทฤษฎีแสดงให้เห็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ความพอใจอย่างมากของสมาชิกกลุ่ม แต่กลับทำให้ผลผลิตของกลุ่มไม่มีประสิทธิภาพ

คำว่า คิดตามกลุ่ม หมายถึงวิธีการคิดของบุคคล เมื่อเข้าไปประสานสัมพันธ์อยู่ในกลุ่มซึ่งต้องต่อสู้เพื่อความเป็นเอกฉันท์ ในการตัดสินใจเลือกทางเลือกต่างๆ เพื่อดำเนินการ การคิดตามกลุ่มจะทำให้สภาพจิตของบุคคล การตรวจสอบข้อเท็จจริง ตลอดจนการตัดสินใจ คุณธรรมที่เสื่อมถอยลง อันเนื่องจากการกดดันในกลุ่ม (*group pressure*) โดยปรากฏการณ์คิดตามกลุ่มอาจสังเกตได้จากสัญญาณต่อไปนี้

- (1) การแสดงถึงว่า กลุ่มไม่มีทางล้มเหลวหรือสลายตัว
- (2) กลุ่มไม่สนใจในอันตราย หรือคำตักเตือนแต่กลับพยายามหาเหตุผลสนับสนุนสิ่งที่กลุ่มตัดสินใจไปแล้ว
- (3) กลุ่มเชื่อ อย่างไม่สงสัยเลยว่า กลุ่มทำถูกต้องตามศีลธรรมจรรยาเสมอ
- (4) คนที่ไม่ใช่สมาชิกของกลุ่มจะถูกเหมารวม (stereotype) ว่าชั่วร้าย อ่อนแอและโง่
- (5) กลุ่มจะกดดันโดยตรงแก่สมาชิกกลุ่ม ไม่ให้แสดงความคิดเห็นแตกต่างจากกลุ่ม และการคัดค้านกลุ่มจะถูกระงับอย่างรวดเร็ว
- (6) สมาชิกจะทำการเซ็นเซอร์ตัวเอง ไม่ให้หันแตกความคิดออกจากกลุ่ม
- (7) กลุ่มจะรักษาความเป็นเอกฉันท์ไว้เสมอ
- (8) มีการสกัดกั้นจำกัด เพื่อไม่ให้สมาชิกมีความเห็นตรงกันข้ามกับกลุ่ม และไม่ได้รับข้อมูลที่กลุ่มไม่ต้องการ

จากสภาพการกดดันของกลุ่ม (group pressure) ดังกล่าว มีผลต่อการตัดสินใจของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งมีแนวโน้มที่จะคิดตามกลุ่ม เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับกลยุทธิ์การสื่อสารของแกนนำเครือข่าย OTOP เพื่อศึกษาว่า กลุ่มบุคคลในเครือข่ายมีแนวคิดอย่างไร มีสภาพกดดันที่เกิดจากผู้นำกลุ่มหรือสมาชิกในกลุ่มหรือไม่ โดยความคิดเห็นของบุคคลในเครือข่าย OTOP นั้น มีการสกัดกั้นทางความคิดเพื่อไม่ให้สมาชิกมีความเห็นตรงข้ามกลุ่ม และไม่รับข้อมูลที่กลุ่มไม่ต้องการหรือไม่

2.2.6 กฎ กติกา มารยาท ในการรวมกลุ่ม

ทั้งนี้ในการรวมกลุ่มจำเป็นต้องมีกฎ กติกา มารยาท เพื่อเตรียมไว้สำหรับจัดการปัญหาในกลุ่ม ซึ่งมีใจความหลักดังนี้

- 1) การรวมกลุ่มต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น
- 2) การอภิปรายกลุ่มต้องสันกระชับ ตรงประเด็น ได้ใจความ โดยต้องไม่ฆ่าความคิดของผู้ใดออกไป
- 3) สมาชิกทุกคนต้องช่วยกันรักษาเวลาในการอภิปรายกลุ่ม
- 4) บุคคลที่ร่วมสนทนากลุ่ม ต้องเป็นผู้ที่มีจิตวิญญาณที่ดี ใฝ่รู้ และสนใจในเรื่องราวที่มีการอภิปรายกลุ่ม

2.2.7 ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มดำรงอยู่และดำเนินไปได้

อิรันท์ อนวัชศิริวงศ์ (2534) กล่าวถึง องค์ประกอบที่ทำให้กลุ่มเกิดขึ้น และดำเนินหน้าที่ต่อไปได้ประกอบด้วยขนาดของกลุ่ม การจัดระยะห่าง บทบาทของสมาชิก บรรทัดฐานของกลุ่ม และความหนักแน่นภายในกลุ่ม ตัวแปรที่จำเป็นจะต้องมีเหล่านี้จะส่งผลถึง ปริมาณและคุณภาพของการสื่อสาร ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้มากเท่าที่ความสามารถของกลุ่ม ทางสังคมธุรกิจ การศึกษา กฎหมาย วิทยาศาสตร์ ศิลปะหรือศาสนา และไม่ว่าจะเป็นงานต่างๆ ได้แก่ การจัดปาร์ตี้ การสนทนาในระหว่างหุ้่นส่วน การตัดสินใจหรือการตัดสินใจ การหาข้อค้นคว้าเรื่องใหม่ๆ การโต้แย้งในเรื่องวาระวาระการรวม วงการบันเทิง หรือการสนทนาเกี่ยวกับหลังทางปรัชญา และศาสนาองค์ประกอบต่างๆ ดังกล่าวล้วนเป็นตัวกำหนด ความสำเร็จของกลุ่ม

2.2.8 ขนาดของกลุ่ม

ปริมาณและคุณภาพของการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกของกลุ่ม จะถูก กำหนดโดยขนาดกลุ่ม ขนาดของกลุ่มจะส่งผลต่อสมาชิกภายในกลุ่มคนอื่นๆ ตั้งแต่ความสัมพันธ์ ได้เริ่มดำเนินโดยการสื่อสารดังกล่าว

กลุ่มที่มีขนาดพอเหมาะจะทำให้สมาชิกสื่อสารระหว่างกันได้อย่างทั่วถึง และมีโอกาสเท่า ๆ กัน ปฏิบัติตอบกลับเป็นไปได้โดยรวดเร็วและมีความสำคัญมาก แต่ถ้ากลุ่มใด ก็ตามมีคนจำนวนมากขึ้น การสื่อสารในลักษณะนี้ก็จะเป็นไปได้ยากขึ้น

ลักษณะสะท้อนพฤติกรรมของคนเราเมื่อขนาดของกลุ่มใหญ่ขึ้น คือจะทำให้เรามีเวลาพูดน้อยลง ไม่สามารถรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มได้เท่าเดิม ความกระวนกระวาย ใจความกลัว และอุปสรรคขัดขวางจะมีมาก เพราะสมาชิกจะพบสิ่งต่างๆ ในเรื่องความรู้สึกและ ความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันตลอดจนการขัดกันในด้านทัศนคติ ผลที่ตรงข้ามกันหรือขัดแย้งกันจะทำให้การสื่อสารกลายเป็นการแข่งเป็น 2 ฝ่าย หรือมากกว่า 2 เช่น กลายเป็นการคุยกันของฝ่าย 2 คน กันฝ่าย 3 คน หรือประกอบไปด้วยกลุ่มย่อยๆ ในกลุ่มใหญ่ หรือบางทีก็จะมีบางคนที่แบกภาระในการพูด ส่วนสมาชิกคนอื่นจะกลายเป็นผู้ฟัง ยิ่งกลุ่มมีขนาดใหญ่ขึ้นสมาชิกบางส่วนจะถูกกันออกจากการมีส่วนร่วมในกลุ่ม

การรักษาคุณภาพของการสื่อสารในกลุ่มนี้ ขนาดของกลุ่มนี้ ขนาดกลุ่มนี้ ควรควมคุม ต้องกำหนดขนาดตามงานและบุคลิกภาพของสมาชิก บรรดาผู้เป็นสมาชิกในกลุ่มควร จะได้เห็นหน้าค่าตากันได้อย่างใกล้ชิด ทั้งนี้กลุ่มต้องมีขนาดไม่ใหญ่นัก และสถานที่ร้องเหมาะสม ด้วย ถ้าหากกลุ่มมีขนาดใหญ่ เช่น 50 คน 20 คน ก็จะเกิดปัญหาในด้านต่างๆ ได้มากโดยเฉพาะ ด้านความรู้สึก ความผูกพันต่อกลุ่ม

จากที่กล่าวมา ความรู้สึกที่ชัดเจนของผู้ร่วมกลุ่มทั้งด้านการตอบสนอง และการสื่อสารกันจะทำให้เกิดความสำเร็จอย่างสูงในกลุ่มที่มีขนาด 3-5 คน ซึ่งถ้ามากกว่านี้คือ 13 คน ขึ้นไป มักจะเป็นลักษณะของกลุ่มขนาดเล็กที่ดีอีกต่อไป นอกจากนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นควรมีสมาชิกเป็นจำนวนที่ ไม่ควรเป็นเป็นจำนวนคู่ กลุ่มจำนวนที่ เช่น 5 คน หรือ 7 คน จะมีประสิทธิภาพว่ากลุ่มจำนวนคู่ เช่น 4 คนหรือ 6 คน และที่ยอมรับอย่างชัดเจนก็คือ กลุ่มที่ประกอบด้วยบุคคลจำนวน 5 คน เป็นขนาดของกลุ่มที่มีประสิทธิผลที่สุดในการปฏิบัติงานตามหน้าที่ของการเสนอ การแลกเปลี่ยน การร่วมมือ การวิเคราะห์ และการหาข้อสรุปที่มีคุณค่าได้อย่างทั่วถึงครบถ้วน

2.2.9 การจัดระยะห่าง

องค์ประกอบอย่างหนึ่งมีอิทธิพลในการตัดสินใจเรื่องการสื่อสารภายในกลุ่มก็คือ สายตาที่มองสบตากันของสมาชิก ซึ่งถ้ามีการจ้องมองกันในระหว่างนั่งสนทนากัน อาจจะทำให้เกิดผลสะท้อนในทางลบภายในกลุ่มเล็กๆ ที่มีการนั่งอยู่ตรงกันข้ามสามารถทำให้การแสดงความคิดเห็นชะงักหรือไม่สมบูรณ์ดีพอ เนื่องจากวิธีการจัดที่นั่งในรูปแบบนี้ การจัดเก้าอี้ติดกันมากเกินไปจนเกินไปในการสนทนาจะไม่ได้ผลดีพอ ยิ่งการจัดที่นั่งแบบโต๊ะยาวห้องสมุด ก็มีส่วนที่หัวโต๊ะคล้ายกับมีประธานในการสนทนาจะทำให้การสนทนาเป็นไปในรูปแบบของการประชุมผิวดูประสงคของการจัดกลุ่มที่ต้องการความเป็นกันเอง การจัดกลุ่มโดยทั่วไปควรจะจัดเป็นรูปวงกลมมากกว่าจะจัดให้นั่งรอบๆ โต๊ะสี่เหลี่ยมผืนผ้า

การจัดที่นั่งในการสื่อสารภายในกลุ่มแสดงถึงภาวะและความรู้สึกต่างๆ ของสมาชิก ถ้ารูปแบบเป็นไปในลักษณะที่กล่าวมาจะก่อให้เกิดความไม่สบายใจและไม่กลมเกลียวเป็นกันเอง ซึ่งบางครั้งอาจจะยากสำหรับการจะกลับไปตั้งต้นใหม่ ดังนั้น ในกลุ่มเล็กๆ จึงควรจัดให้มีอุปสรรคด้านความรู้สึกให้น้อยที่สุด เพื่อให้การสื่อสารภายในกลุ่มมีทั้งปริมาณและคุณภาพตามต้องการ

ความสัมพันธ์ในด้านจิตวิทยาระหว่างสมาชิกในกลุ่มย่อมมีส่วนนี้เกี่ยวกับการจัดระยะห่างของที่นั่ง และตำแหน่งที่นั่งในกลุ่มที่นั่งเผชิญหน้ากัน เช่น ต้องนั่งใกล้กันเพราะเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มความเข้าใจระหว่างกลุ่มและระหว่างรายบุคคล

งานที่ได้รับจะมีอย่างมากต่อการสื่อสารในกลุ่มขนาดเล็กนี้ หากสมาชิกผู้เกี่ยวข้องกับงานนั้นต้องการความร่วมมืออย่างสะดวก อาจจะเป็นการนั่งข้างๆ กันและกันหรือทำมุมประชิดกันหรือเผชิญหน้ากัน แต่หากการทำงานของกลุ่มไม่ต้องการความร่วมมือกันมากนัก

หรือเมื่อสมาชิกแบ่งงานกันทำ หรือต้องการแข่งขันกันเพื่อผลิตผลงาน ควรจัดระยะที่นั่งให้อยู่ห่างจากกันดีกว่าอยู่ใกล้ซัดตึ๊ดๆ กัน

2.2.10 บทบาทของสมาชิกกลุ่ม

คนบางคนมีลักษณะคล่องแคล่วกว่าคนอื่น เพราะฉะนั้นน่าจะให้คนอื่นที่มีลักษณะเช่นนี้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม หรือเป็นคนคอยนำการสนทนาหรืออภิปรายให้ดำเนินไปอย่างมีระบบ นอกจากนี้ที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้รับผิดชอบต่อกลุ่มแล้ว บทบาทของผู้นำกลุ่มเมื่อมีการประชุมกันก็ควรจะทำหน้าที่คอยบันทึก ดีความและสังเกตปฏิกิริยาของสมาชิกกลุ่มว่า ได้ผลหรือไม่อย่างไร ในการร่วมประชุมอภิปรายนั้นๆ

แต่พบว่า การแสดงบทบาทแบบผูกขาดคนเดียว มักก่อให้เกิดผลในทางลบ เนื่องจากการมีหลายๆ ความคิดย่อมทำให้การระดมปัญญาเป็นไปด้วยความรอบคอบ ย่อมจะทำให้งานใหญ่ๆ บรรลุถึงจุดมุ่งหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

เพื่อจะได้เห็นภาพและเข้าใจยิ่งขึ้นเกี่ยวกับการแสดงออกซึ่งบทบาทของสมาชิกภายในกลุ่ม จะขอกล่าวถึงตัวอย่างประเภทของบุคคลที่แสดงบทบาทในลักษณะต่างๆ ดังนี้

1) *ประเภทวิตกกังวล (the anxious participant)* สมาชิกประเภทนี้มีความกลัดกลุ้ม กระวนกระวายใจ ทำให้คนอื่นในกลุ่มมีความรู้สึกเครียด เพราะความรู้สึกลัดกลุ้มกังวลของเขามักถ่ายทอดออกมาในกลุ่ม ซึ่งถือว่าการถ่วงความก้าวหน้าของกลุ่มเป็นอย่างมาก เนื่องจากทำให้กลุ่มต้องมากังวลกับเรื่องไร้สาระและดำเนินไปอย่างล่าช้า ทางออกก็คือทุกคนในกลุ่มควรสร้างความมั่นใจแก่คนประเภทนี้ เพื่อช่วยให้ความรู้สึกที่เป็นปัญหาส่วนตัวของเขาลดน้อยลง และจะได้ให้ความร่วมมือกับกลุ่มได้

2) *ประเภทวางอำนาจ (the authoritarian)* คนประเภทนี้ต้องการเป็นใหญ่ แต่ ผู้เดียวภายในกลุ่ม ต้องการคุมทุกอย่าง และไม่น่าแปลกใจที่เขาจะมีศัตรูอยู่รอบตัว ทุกคนอาจมองเห็นว่าคนประเภทนี้เป็นบุคคลที่ไม่ฟังปรารณา ทางออกก็คือ ทุกคนควรผนึกกำลังกันสร้างบรรทัดฐานของกลุ่ม โดยจัดแบ่งงานเท่าๆ กัน ไม่มีใครเหนือกว่าใคร เมื่อทุกคนไม่ยอมรับผู้ที่ชอบวางอำนาจให้แสดงบทบาทโดดเด่นเพียงคนเดียว บุคคลเช่นนั้นก็จะทนอยู่ไม่ได้นาน และต้องเลิกประพฤติแบบที่กลุ่มไม่ยอมรับ

3) *ประเภทนิ่งเงียบ (the silent participant)* เนื่องมาจากความกลัวสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทำให้คนประเภทนี้พูดเพียงเล็กน้อยเพื่อหลีกเลี่ยงการแก้ปัญหา การนิ่งเงียบทำให้คนประเภทนี้รู้สึกที่แท้จริงของเขา เพราะเขาไม่ยอมเปิดเผยให้ใครรู้ ทางออกก็คือ สร้างความรู้สึกปลอดภัยให้แก่เขา พยายามขอความเห็นจากเขาบ่อยๆ

4) *ประเภทใช้ปัญญา (the intellectual participant)* สมาชิกประเภทนี้ไม่เอาอารมณ์มาเป็นใหญ่ เป็นลักษณะที่ดีสำหรับกลุ่มขนาดใหญ่ เพราะหากไม่พูดกันด้วยเหตุผลคงจะไม่มีทางแก้ปัญหาได้สำเร็จ แต่ในกลุ่มขนาดเล็ก เช่น มีคน 3-5 คน ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่ดีมีคุณค่าไม่ควรถูกละเลยเพราะความจริงที่ว่าประสิทธิภาพของกลุ่มต้องเริ่มต้นมาจากความรู้สึกที่ดีที่มีอารมณ์ร่วม เอาใจเขามาใส่ใจเรา แต่ทว่าปากไข่มุกไม่ถูก ปล่อยให้ระบายอารมณ์ความรู้สึกโดยไม่ยับยั้งก็ย่อมจะนำมาซึ่งความเบื่อหน่ายต่อผู้พบเห็น

5) *ประเภทรู้ทุกอย่าง (the know-it-all participant)* คนประเภทนี้สนใจที่จะเอาชนะผู้อื่นอย่างเดียว ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ถือว่าตนรู้มาก(แต่ความจริงอาจมีความรู้แค่ทางอ้อมก็ได้) คนประเภทนี้ย่อมไม่ก่อให้เกิดความร่วมมือในกลุ่มไม่ต้องการความคิดเห็นจากคนอื่น วิธีแก้คนประเภทนี้คือ ตั้งเป้าหมายที่แน่ชัดในการสนทนา ให้ถือว่าเป็นความร่วมมือและความรับผิดชอบของทุกคน ๆ คน คนที่แสดงตัวว่ารู้มากเมื่อทราบว่าตนไม่ได้เป็นอย่างนั้นจริง ก็จะเลิกพฤติกรรมเช่นนั้น แล้วหันมาฟังความคิดเห็นความต้องการของผู้อื่น

6) *ประเภทน้ำท่วมทุ่ง (the verbose participant)* การพูดน้ำท่วมทุ่งเป็นลักษณะของการพูดมากแต่จับใจความไม่ได้ คนประเภทนี้ต้องการการยอมรับจากกลุ่ม ถ้ากลุ่มสร้างความรู้สึกยอมรับและต้องการเขา เขาจะแสดงความคิดเห็นความรู้สึกที่แท้จริงได้

7) *ประเภทถูกขุนพลอยยัก (the conformist)* สมาชิกประเภทนี้เป็นคนที่ไม่ชอบแสดงความคิดเห็น แต่ชอบคล้อยตามผู้อื่น เห็นด้วยในแทบทุกกรณีที่คนอื่นออกความเห็น วิธีแก้ไขทำได้โดยการเสนอรางวัลหรือให้แรงกระตุ้นจูงใจอาจได้ความคิดที่แท้จริงของเขาออกมา

8) *ประเภทไม่ยอมตัดสินใจ (the indecisive participant)* ลักษณะนี้ ได้แก่ คนที่ไม่ชอบตัดสินใจต่อข้อเสนอของกลุ่ม อาจจะเป็นเพราะกลัวเป็นความผิดพลาด แต่จะเกิดผลดีต่อตัวเองในแง่ที่เป็นวิธีป้องกันตนเอง คนประเภทนี้ไม่เป็นปัญหาต่อกลุ่มทั่วโลกไปนัก แต่จะเป็นปัญหาต่อกลุ่มที่ต้องการตัดสินใจอย่างเด็ดขาดจากสมาชิกกลุ่ม วิธีแก้ไขก็คือ ให้มอบหมายงานให้เขาทำและกำหนดเส้นตายวันส่งงานอาจเป็นวิธีที่ช่วยได้ตามสมควร

9) *ประเภทชิงดีชิงเด่น (the rival participant)* คนลักษณะนี้อยู่ที่ไหนก็จะไปกระตุ้นให้ผู้อื่นต้องการการแข่งขัน การถกปัญหากลายเป็นการโต้ว่าตีเพื่อเอาชนะ ทั้งที่การถกปัญหาไม่ควรมีเรื่องแพ้-ชนะเข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากต้องการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันด้วยเหตุผล การตั้งเป้าหมายร่วมกันเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมอาจทำให้คนประเภทนี้เปลี่ยนใจมาร่วมมือ แทนที่จะแบ่งแยกกันเองภายในกลุ่ม

10) *ประเภทขี้อวด (the cynic)* คนประเภทนี้กลัวการถูกเยาะเย้ยถากถาง เมื่อพูดอะไรออกไป เขาจะไม่ไว้วางใจใครทั้งสิ้นในกลุ่ม อาจเป็นเพราะไม่เคยมีประสบการณ์เช่นนี้

มาก่อน ฉะนั้นเขาจึงพูดออกความเห็นน้อยที่สุด การแสดงความจริงใจและแสดงให้เห็นว่า ทุกคนให้ความสนใจต่อความคิดของเขาจะทำให้เขารู้สึกไม่ถูกทอดทิ้ง

11) *ประเภทตลกโปกฮา (the comedian)* เป็นคนที่ชอบทำตัวให้เด่นในกลุ่ม ไม่ชอบทำอะไรจริงจัง ทำเป็นเล่นไปหมด การชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเรื่องที่กำลังพิจารณากัน อยู่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมืออาจทำให้คนประเภทตลกโปกฮาหันมาเห็นความสำคัญและให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มได้

นอกจากนี้ เราสามารถมองหาวิธีจะเปลี่ยนบทบาทของเรา หรือเปลี่ยนสถานการณ์โดยนึกถึงสิ่งสำคัญของกลุ่มออกมาใช้ เช่น เทคนิคที่จะทำให้การสนทนาไม่ยืดเยื้อหรือน่าเบื่อหน่าย เป็นต้น เราอาจหยุดเพื่อศึกษาเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะว่าบุคคลในกลุ่มล้วนแต่แสดงบทบาทที่อาจนำมาซึ่งปัญหา การรู้ซึ่งถึงบทบาทที่เราและคนอื่นกำลังกระทำและนำมาถกปัญหากันในกลุ่มตลอดจนพิจารณาบทบาทที่มีข้อบกพร่องของสมาชิก จะเป็นประโยชน์ต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทตามความสามารถที่จะเป็นไปได้

ในกลุ่มสังคมที่เรามีส่วนร่วมอยู่ บทบาทที่สมาชิกได้แสดงออกมีทั้งแง่บวกและแง่ลบ ยิ่งถ้าเราเป็นสมาชิกหลายกลุ่มด้วยกันเราก็จะสามารถเรียนรู้ถึงบทบาทต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งสามารถนำมาดัดแปลงให้เข้ากับตัวเราเองได้ตามฐานะที่เผชิญ

2.2.11 บรรทัดฐานของกลุ่ม

บางครั้งบทบาทถูกกำหนดโดยบรรทัดฐาน หรือมาตรฐานซึ่งวิธีการที่สมาชิกส่วนใหญ่ยอมรับในการมีส่วนร่วมในการคิดและประพฤติปฏิบัติต่างๆ เพื่อควบคุมสมาชิกภาพ บรรทัดฐานนี้เป็นตัวสำคัญที่จะใช้กำหนดให้สมาชิกที่ต้องการจะเข้าร่วมกลุ่มปฏิบัติตาม และเห็นพ้องที่จะยอมรับความตึงเครียดเกิดขึ้นระหว่างบุคคล และกลุ่ม หากมีการไม่ยอมรับบรรทัดฐานของกลุ่มขึ้น การเบี่ยงเบนไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของกลุ่มอาจจะทำให้การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐาน หรือสังคายนาข้อกำหนดต่างๆ ใหม่ หรือมีฉะนั้นสมาชิกผู้ไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของกลุ่มก็ต้องปลีกตัวออกจากกลุ่มไป

2.2.12 ความผูกพันของกลุ่ม

ความกลมกลืนผูกพันของกลุ่มสัมพันธ์โดยตรงกับขนาดของกลุ่ม ถ้ากลุ่มมีขนาดใหญ่ ความผูกพันจะมีน้อย ตรงข้ามถ้ากลุ่มมีขนาดเล็ก ความผูกพันแน่นย่อมมีมากกว่า เพราะว่าความรู้สึกใกล้ชิดจะเป็นตัวเชื่อมให้มีความผูกพันกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

กลุ่มที่มีความผูกพันสูงมักจะได้เปรียบในแง่ก่อให้เกิดแรงกระตุ้นขวัญ และเป็นไปได้มากที่จะประสบความสำเร็จ เมื่อสมาชิกกลุ่มอยู่ภายใต้ความต้องการร่วมกันก็ย่อมก่อให้เกิดความมั่นใจ และพร้อมที่จะทุ่มกำลังทั้งหมดเพื่อกลุ่มตน

ความผูกแน่นนี้ไม่ได้หมายถึงการมีเอกลักษณ์ หรือต้องมีความเห็นเหมือนกันหมด ตามความเป็นจริงที่ปรากฏกลุ่มที่แสดงให้เห็นถึงความผูกแน่นอาจจะเต็มไปด้วยการหยอกล้อ หรือกระทั่งการโต้แย้งกันในบางครั้ง บางที่ยังมาถกปัญหากันหลังจากประชุมไปแล้ว หรือยกเอาปัญหาสำคัญมาพูดต่อ ซึ่งการทำเช่นนั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความผูกแน่นแล้วยังแสดงถึงความกระตือรือร้นกระฉับกระเฉงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความผูกแน่นจะมีข้อดีอันแสดงถึงความร่วมมือกันของสมาชิก ซึ่งจะทำให้เกิดผลงานของกลุ่มในระดับสูงโดยมีความผันแปรตามกันระหว่างผลงานของกลุ่มกับความผูกแน่น นั่นคือยังมีความผูกแน่นมากก็จะยิ่งทำให้กลุ่มสามารถสร้างสรรคงานได้มาก แต่ทว่าความผันแปรนี้มีขีดจำกัด หากเมื่อใดที่กลุ่มมีความผูกแน่นมากเกินไป จะทำให้ผลงานของกลุ่มกลับลดลง เพราะสมาชิกมีความสุขสนุกสนานกัน จนทำให้ไม่ทุ่มเทต่อการทำงานเท่าที่ควร

โดยประมวลความแล้ว ลักษณะของกลุ่มจะออกมาในรูปใดขึ้นอยู่กับขนาดของกลุ่ม วิธีการในการจัดการจัดระยะห่าง การแสดงบทบาทของสมาชิก บรรทัดฐานของกลุ่ม และความมาก น้อยของความผูกแน่น ความสำเร็จกลุ่มขนาดเล็กนี้ก็เช่นเล็กนี้เช่นกันต้องประกอบไปด้วยปัจจัยดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และที่สำคัญคือความสัมพันธ์ของปัจจัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น และที่สำคัญคือความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อกัน ส่วนผลความสำเร็จของกลุ่มโดยตรง ความผูกแน่นกับความสำเร็จของกลุ่มนี้ก็เช่นกัน ต้องประกอบกันในระดับที่เหมาะสม และมีความสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อกันและความสำเร็จของกลุ่ม

2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

จากการพัฒนาสมัยใหม่ ที่มาจากเนื้อในและเกิดจากสังคมนั้น กระบวนการผลิตสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่นจะต้องอาศัยรูปแบบ สัญลักษณ์ หรือความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของประชาชนในจังหวัดนครราชสีมา อาทิ เรือกอและ ผ้าบาติก เป็นต้น ซึ่งเกิดมารากเหง้าของชุมชน ที่มีลักษณะเป็นท้องถิ่น ได้รับความสนใจและมีความสำคัญต่อการพัฒนาให้สังคมดำรงอยู่ ทั้งในรูปแบบที่เป็นวัฒนธรรมย่อยของตนเอง และประสานเข้ากับระบบที่ใหญ่ขึ้น ทั้งนี้จากแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนที่กล่าวถึงในขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นเห็นว่า ควรพิจารณาให้วัฒนธรรมชาวบ้านไทยเป็นแนวทางนั้นสิ่งนั้นเป็นสิ่งดี ชอบธรรม และเป็นไปได้จริง การพัฒนาโดยยึดวัฒนธรรมแบบชุมชนเป็นการพัฒนาของสังคมทั้งมวลของทุกคน ตรงกับความคิดและอุดมคติของคนไทยส่วนใหญ่ เน้นความเป็นมนุษย์ ตัดผ่านชนชั้น มีรากในประวัติศาสตร์เหมาะสมกับองค์กรทางสังคมของไทยซึ่งมีขนาดเล็กสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ เช่น การนำทรัพยากรทางธรรมชาติที่อยู่บริเวณหมู่บ้านของตนมาผลิตเป็นสินค้าที่

สามารถเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยเฉพาะการสานกระจุย เป็นการเน้นพัฒนาประชาสังคม (civil society) ซึ่งมีที่ให้ความหลากหลายตามท้องถิ่น และการพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นอย่างเต็มที่เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมเอง (อ้างในชินกมล ทิพยกุล, 2542: 15)

ส่วนความคิดของบาทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร อาจสรุปได้ 2 ประการคือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและแก่ชุมชนที่มีความผสมกลมกลืน (harmony)

2. วัฒนธรรมเป็นพลังผลักดันในการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะเป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนนั้น ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แก่นกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และแก่ความผสมกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานานเพราะว่ามีความผสมกลมกลืน (harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานาน เพราะว่ามีผสมกลมกลืนในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไป สมาชิกก็จะมีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวบรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบภายนอกจะทำได้ (อ้างในชินกมล ทิพยกุล, 2542: 16)

2.3.1 ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรม

การอาศัยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมากำหนดเป็นยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรม มีลักษณะดังนี้คือ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างในชินกมล ทิพยกุล, 2542: 16)

1) ต้องทำความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างทุนและการลงทุนทางเศรษฐกิจกับทุนและการลงทุนทางวัฒนธรรม โดยเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นทุนอันสคมภ์หลักของสังคม

2) ต้องทำความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างสากลนิยม (universalism) กับนานาชาตินิยม (internationalism)

3) เมื่อความรู้ความแตกต่างนี้แล้ว จะต้องมีการวางยุทธศาสตร์ของชาติเพื่อส่งเสริมสากลนิยมแบบไทย โดยระลึกว่าสากลนิยมนั้นสอดคล้องกับประชาธิปไตย ในขณะที่นานาชาตินิยมส่งเสริมทุนข้ามชาติที่ต้องการนโยบายที่ส่งเสริมผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติมากกว่าผลประโยชน์ร่วมของคนในชาติ

4) ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมจะต้องให้ความสำคัญต่อการลงทุนทางวัฒนธรรมและรายจ่ายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุน โดยเฉพาะรายจ่ายทางวัฒนธรรมที่พื้นฟูรักษามรดกทางวัฒนธรรมไทยทุกระดับ และจะต้องยอมรับหลักของความสำคัญในการมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมย่อว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม มิใช่สิ่งที่ก่อให้เกิดความแตกแยก

5) ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมจะต้องให้ความสำคัญต่อองค์กรเอกชนและองค์กรประชาชนในสังคมนอกจากรัฐเพราะองค์กรเหล่านี้จะเป็นส่วนที่ช่วยรักษาและส่งเสริมคุณธรรมคุณค่าที่ลักษณะสากลนิยมของวัฒนธรรมไทยและเป็นแรงพ่อน มิให้วัฒนธรรมนานาชาตินิยมสลายวัฒนธรรมย่อยของชุมชน จนเป็นเหตุให้สังคมไทยไร้รากแก้ว รากผอย ที่โยงโย่ย รัดสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

6) ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมจะต้องนำไปสู่การกำหนดนโยบายที่เน้นวัฒนธรรมสากลนิยม โดยเฉพาะด้านการศึกษาอย่างเป็นองค์รวมเพื่อบ่มนิสัยเยาวชนให้เติบโต โดยมีรากเหง้าทางคุณธรรมและมีจิตวิญญาณ เพราะโลกปัจจุบันเป็นโลกของนานาชาติลัทธิบริโภคนิยมกำลังทำให้สังคมรวบแต่มีความทุกข์ มีปัญหา

7) ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรม จะต้องเน้นกระบวนการเพิ่มทักษะทางความคิดควบคู่ไปกับสาระทางความรู้และกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดแบบกัลปียานมิตร อีกทั้งจะต้องส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้อยู่เรื่อยๆด้วยตนเองนอกเหนือไปจากการเรียนในระบบ

8) ยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมจะต้องก่อให้เกิดการจัดสรรการเงินงบประมาณของรัฐให้แก่กิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงการสร้างความคิด การวิจัยและพัฒนา โดยกระจายงบประมาณถึงท้องถิ่นและชุมชน ไม่จำเป็นต้องผ่านกระทรวง ทบวง กรม แต่ให้เป็นเงินอุดหนุนองค์กรเอกชน และองค์กรประชาชน ตลอดจนสถาบันวิจัยต่างๆโดยตรง

การพัฒนาแบบยั่งยืน โดยอาศัยฐานของวัฒนธรรมชุมชนเดิมที่ปรับและเปลี่ยนเพื่อรับกับความเปลี่ยนแปลงกับกระแสสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อพัฒนาเครือข่ายแบบมีส่วนร่วมของแกนนำเครือข่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น (OTOP) จังหวัดนราธิวาสนั้นมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงมากที่สุด

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของคนในการจัดการและควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีใน

ฐานะสมาชิกสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้มีการพัฒนารับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเอง

การมีส่วนร่วมจะนำมาซึ่งโอกาสที่ทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถมีส่วนร่วมและมีอิทธิพลในกระบวนการพัฒนาและการแบ่งสรรผลของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกันในประเด็นของ

1. การสนับสนุนกระบวนการพัฒนา
2. การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม
3. การตัดสินใจรูปของการกำหนดเป้าหมาย การวางแผนนโยบาย การวางแผนและการปฏิบัติการตามแผน ทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (mental and emotional involvement) ของบุคคลหนึ่งในสภาพการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของความเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุให้เร้าใจให้ทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนนั้น ได้บังเกิดขึ้นกับชุมชนต่างๆ ทั่วโลก ซึ่งการมีส่วนร่วมจากแนวคิด 3 ประการคือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของบุคคล ซึ่งกลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นลงมือกระทำร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา
3. การตัดสินใจร่วมกันนี้ จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

2.4.1 เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม

การพัฒนาจะต้องเริ่มจากประชาชนและประชาชนต้องช่วยตนเองซึ่งก็หมายความว่า การที่ประชาชนจะริเริ่มและช่วยตัวเองได้นั้น ประชาชนต้องมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาเสียก่อน กล่าวคือ ต้องมีเงื่อนไขสำคัญอย่างน้อย 3 ประการดังนี้

- 1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
- 2) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
- 3) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

เนื่องจากเงื่อนไขทั้ง 3 ประการที่กล่าวมาแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้คือ

(1) ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในสถานการณ์ฉุกเฉิน

(2) ประชาชนต้องไม่เสียค่าใช้จ่ายใด ในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ

(3) ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วม
นั้น

(4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารกันรู้เรื่องทั้งสองฝ่าย

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2542) กล่าวว่า นโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปแบบต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกันต่อไปนี้ บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้คือ

ก. ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้า ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมตลอดจนความต้องการของชุมชน

ข. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน

ค. ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรมเพื่อขจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน

ง. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้ประโยชน์ต่อส่วนร่วม

จ. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ฉ. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน

ช. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานโครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลที่ใช้ได้ตลอดไป

ซ. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลที่ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

2.4.2 ระดับของการมีส่วนร่วม

ส่วนระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถแบ่งเป็นลำดับไว้ ดังนี้

- 1) การโน้มน้าวจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน แต่ไม่ได้ให้ประชาชนเข้าร่วมในการวางแผนหรือกระบวนการตัดสินใจ
- 2) การให้การศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้าใจในโครงการ
- 3) การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เจ้าหน้าที่แจ้งจุดยืนของตนในโครงการนั้นๆ ให้ประชาชนทราบ และขอให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นนั้นๆ
- 4) การปรึกษาหารือ ทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่ และประชาชนหันมาปรึกษาหารือกัน
- 5) การร่วมมือกัน ประชาชนมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการและมีสิทธิออกเสียงขึ้นการตัดสินใจประเด็นจะต้องเข้าใจได้โดยตัวแทนประชาชนจากพื้นที่นั้นๆ
- 6) การมอบหมายอำนาจหน้าที่ การส่งมอบความรับผิดชอบให้กับสาธารณชน หรือรัฐบาลท้องถิ่นที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่องนั้นๆ
- 7) การให้ประชาชนตัดสินใจเอง

2.5 แนวคิดเรื่องเครือข่าย และการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา

2.5.1 การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา

คำว่า “เครือข่าย” ก็มีความสำคัญมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้คนพูดถึงเครือข่ายของหน่วยงานการพัฒนาวิจัย ธุรกิจ และในสาขาวิชาชีพต่างๆ คนบางกลุ่มมอง “เครือข่าย” ว่าเป็นเพียงคำที่รู้จักเฉพาะในวงการหนึ่ง แต่ปัจจุบันมีองค์กรจำนวนมากตระหนักว่า “เครือข่าย” เป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการพัฒนาเครือข่ายคืออะไร เครือข่ายทำงานอย่างไร ทำไมบางเครือข่ายประสบความสำเร็จ แต่บางเครือข่ายไม่ประสบความสำเร็จ

ซึ่งในการจัดเวทีเสวนาวันที่ 21 ตุลาคม และ 4 พฤศจิกายน 2541 มีการนำเรื่องของเครือข่ายมาเป็นหัวข้อเสวนาเพื่อระดมองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายเพื่อนำไปใช้ในการทำงานให้ถูกทาง สาระของการเสวนา สรุปได้ดังนี้ (ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์, 2541)

1) รูปแบบเครือข่ายและประโยชน์จากการสร้างเครือข่าย

(1) เครือข่าย คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลระหว่างกันหรือทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจอีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่าย มีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่า สร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง

(2) เครือข่ายอาจจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจากหน่วยราชการหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนอาจเกิดขึ้นแบบไม่เป็นทางการ ด้วยการวางแผนและการทำกิจกรรมร่วมกันของบุคคลหรือองค์กรที่สมัครใจ

(3) โครงสร้างของเครือข่ายมีได้หลายรูปแบบแต่ก็มีความสำคัญน้อยกว่ากระบวนการติดต่อกันหลายทิศทางของสมาชิกภายในเครือข่าย

(4) เครือข่ายไม่ใช้การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อเท่านั้น แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน

(5) ช่องทางการแลกเปลี่ยนและร่วมมือภายในเครือข่ายสามารถจัดขึ้นในลักษณะการประชุมการประชุมเชิงปฏิบัติการหรือการทดลอง การสัมมนาการเผยแพร่เอกสารและการทำกิจกรรมร่วมกัน

(6) เครือข่ายช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ เครื่องมือ และสื่อ ผ่านการประชุม การทดลองปฏิบัติการการประชาสัมพันธ์ และการให้ความร่วมมือกันในการดำเนินโครงการ การแบ่งปันทักษะและประสบการณ์ให้แก่กันเป็นการเสริมความสมบูรณ์ให้กับสมาชิกเครือข่ายทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือองค์กร

(7) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการประสานงานในเครือข่ายช่วยลดการทำงานและการใช้ทรัพยากรซ้ำซ้อน ทำให้การพัฒนาสามารถดำเนินไปได้ก้าวหน้า รวดเร็ว และส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างยิ่งขึ้น

(8) เครือข่ายสามารถเชื่อมโยงคนที่อยู่ในระดับต่างกัน มีวิธีการทำงาน การจัดองค์กร และมีภูมิหลังต่างกันไปที่ไม่มีโอกาสติดต่อกันเข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้าใจกันมากขึ้น นำไปสู่การทำงานร่วมกัน เพื่อประโยชน์ของทุกฝ่าย

(9) เครือข่ายสามารถทำให้คนและองค์กรที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน ได้ทราบว่ายังมีบุคคลหรือหน่วยงานอื่นอีกมากที่สนใจทำงานในเรื่องเดียวกัน และเผชิญปัญหาเหมือนกัน ทำให้ความต้องการของประชาชนได้รับการสนองตอบจากเร็ว ช่วยชี้ให้เห็นปัญหาและประเด็นการพัฒนาที่ซับซ้อนและท่วมท้นในหมู่บ้าน ช่วยเชื่อมหน่วยงานวิชาการและแหล่งทุนกับผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือ ทำให้คนและองค์กรได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อน ได้รับกำลังใจ การจูงใจ และการยอมรับ ซึ่งมีความสำคัญต่อหน่วยงานพัฒนาเล็ก ๆ ที่อยู่นอกระบบราชการ

2) ปัญหาที่พบในการสร้างเครือข่าย

(1) เครือข่ายที่ไม่มีทิศทางวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ยากที่จะพัฒนากิจกรรมของเครือข่ายให้ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง

(2) เครือข่ายที่มีสมาชิกหลากหลายประเภท หรือมีความแตกต่างมาก ระหว่างฐานะ ขนาดความเข้มแข็ง และสถานภาพอื่น ๆ ของสมาชิก หน่วยงานใหญ่ มีทรัพยากร มาก และสถาบันที่เจ้าหน้าที่มีการศึกษาสูง เชื่อมั่นในตัวเอง มีแนวโน้มที่จะครอบงำองค์กรที่มี ขนาดเล็กกว่า

(3) การรวมศูนย์เกิดขึ้นเมื่อผู้ประสานงานของเครือข่ายเลขานุการ คณะทำงาน และคณะกรรมการเริ่มควบคุมและดำเนินการเครือข่ายในนามของตนเองมากกว่า การประสานงานและอำนวยความสะดวกให้กับกิจกรรมของสมาชิกการตัดสินใจถูกรวมศูนย์และ การติดต่อสื่อสารภายในเครือข่ายดำเนินการโดยเลขานุการ

(4) บ่อยครั้งที่เครือข่ายประสบปัญหาอันเนื่องจากการขาดเงินทุน สำหรับกิจกรรมและการประสานงานภายในเครือข่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการเดินทาง เพื่อให้ สมาชิกมาร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ส่วนเครือข่ายที่มีทุนก็มักเกิดความเครียดเนื่องจากปัญหาใน การจัดการและจัดสรรค่าใช้จ่ายให้กับสมาชิกให้ทั่วถึง

(5) เนื่องจากภายในเครือข่ายข้อมูลข่าวสารจะแพร่กระจายไประหว่าง คนหนึ่งไปให้กับคนอื่น ๆ ได้อย่างเสรีทำให้อาจมีการส่งข่าวสารข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เครือข่ายต้อง สร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้คนซักถามหรือวิพากษ์วิจารณ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ข่าวสารภายในเครือข่ายได้

(6) เครือข่ายสามารถถูกกระทบจากการแข่งขันของเครือข่ายหรือองค์กร อื่นที่มีงานคาบเกี่ยวกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การร่วมมือกัน แต่ก็อาจนำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้รับการ ขอมรับการสนับสนุนทรัพยากรและการเพิ่มจำนวนสมาชิกได้เช่นกัน แหล่งทุนสามารถใช้จำนวน เครือข่ายที่มีให้เลือกเป็นข้ออ้างที่จะไม่ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายที่คล้ายคลึงกัน

(7) การแข่งขันระหว่างเครือข่ายที่มีขอบเขตดำเนินงานเหลื่อมซ้อนกัน อาจนำไปสู่ความร่วมมือกัน และการช่วงชิงเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุน และการเข้าเป็น สมาชิกได้ในขณะเดียวกัน ทั้งนี้พบว่า การแข่งขันเป็นตัวการสำคัญในการทำลายเครือข่ายที่อยู่ ลำดับท้าย ๆ และมีทรัพยากรน้อยอีกด้วย

(8) การติดตามและประเมินผลเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย เนื่องจาก ธรรมชาติของเครือข่ายคือความไม่เป็นระบบ และมีโครงสร้างหลวมที่มุ่งเน้นความก้าวหน้าใน อนาคตไม่ใช่ประสพการณ์ในอดีต นอกจากนี้ยังพบว่า เป็นการยากที่จะนิยามตัวชี้วัด ความสำเร็จ ของเครือข่ายและคุณลักษณะของผลและประ โยชน์ของการสร้างเครือข่ายให้มีความเที่ยง

(9) เครือข่ายระดับชาติและเครือข่ายระหว่างประเทศหลายแห่งพบกับปัญหาอุปสรรคทางการเมือง ทำให้มีสภาพที่ไม่มั่นคงและถูกควบคุมอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนข่าวสารและการวิจารณ์รัฐบาล

3) แนวทางในการสร้างเครือข่าย

(1) เชิญองค์กรและผู้มีส่วนได้เสียมาร่วมประชุม โดยมีหัวข้อการประชุมที่น่าสนใจเกี่ยวกับผลประโยชน์ร่วมหรือเป้าประสงค์ที่เกี่ยวข้องกัน มอบหน้าที่ในการบริหารจัดการการประชุมให้กับบรรดาผู้มีส่วนได้เสีย ร่วมกันรับผิดชอบ การหาข้อตกลงร่วมในกิจกรรมที่เป็นผลประโยชน์ร่วมดังกล่าว

(2) กำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเครือข่ายทิศทาง กิจกรรมหลัก และคุณสมบัติของสมาชิกให้ชัดเจน โดยให้สมาชิกส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดด้วย เพื่อป้องกันการครอบงำจากกลุ่มคนบางกลุ่ม ทั้งนี้ควรมีการทบทวนเป็นระยะ ๆ เพื่อปรับให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคม และความต้องการของสมาชิก

(3) จัดตั้งกลุ่มแกนของเครือข่ายที่ปวารณาตัวเข้ามาทำหน้าที่ประสานงาน จัดการและสั่งกำลังบำรุงให้กับสมาชิก ซึ่งต้องไม่ติดอยู่กับกิจกรรมประจำวันขององค์กรตัวเอง และกลุ่มแกนต้องดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายให้บังเกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ต้องมีการหมุนเวียนเปลี่ยนกลุ่มผู้นำเครือข่ายเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของสมาชิก และป้องกันการผูกขาดอำนาจ

(4) ความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและความผูกพันที่เหนียวแน่นมีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของเครือข่ายควรเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจการเลือกกิจกรรมและวิธีการทำงานของเครือข่ายในลักษณะประชาธิปไตย

(5) เครือข่ายต้องมีวิธีการจัดหาและจัดการทรัพยากรเพื่อมีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนกิจการของเครือข่ายและความสามารถในการพึ่งตนเอง ทรัพยากรนี้ไม่ได้หมายถึงเงินทุนเท่านั้น แต่ยังหมายความรวมถึงคุณภาพของสมาชิก วิธีการจัดการแบบมีส่วนร่วม เทคโนโลยีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ฯลฯ

(6) ทำให้เครือข่ายมีสถานภาพถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อให้เครือข่ายได้รับการสนับสนุนและความไว้วางใจจากสมาชิกเครือข่าย อีกทั้งยังได้สามารถดำเนินงานได้กว้างขวาง อาจมีชื่อและสัญลักษณ์ของเครือข่าย เพื่อให้เป็นที่จดจำได้ง่ายและอาจส่งข่าวสารไปให้กับบุคคลเป้าหมายที่สามารถให้การรับรองเครือข่ายได้

(7) ควรสนับสนุนให้มีการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายกับเครือข่ายเพื่อเสริมให้เครือข่ายมีความเข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งมีได้ทั้งทางแนวนอน แนวตั้ง หรือในภูมิภาคต่างระดับ

กัน การเชื่อมต่อช่วยทำได้ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ด้วยการมีกิจกรรมร่วมกันหรือเป็นตัวแทนร่วมกันในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องและการร่วมกันประสานงานการประชุม

(8) ควรมีการติดตามผลและประเมินผลเป็นประจำสม่ำเสมอและถี่ถ้วน โดยดูความสอดคล้องของแผนการทำงานกับวัตถุประสงค์ ความก้าวหน้าและความสำเร็จของเครือข่ายในแต่ละระยะ ทั้งนี้ควรให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดวิธีและเครื่องมือวัดประสิทธิภาพของกิจกรรมเครือข่าย และร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการติดตามและประเมินผล

(9) ควรมีการจัดหลักสูตรฝึกอบรมด้านการจัดการเครือข่ายให้กับองค์กรแกนและผู้นำเครือข่ายสม่ำเสมอ

(10) ถ้าวัตถุประสงค์ของเครือข่ายดี การเชื่อมโยงภายในเครือข่ายเหมาะสม เพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของกิจกรรมและความแข่งขันของสมาชิกโครงการหรือกิจกรรมมีลักษณะกระจายอำนาจไปให้กับมวลสมาชิกที่ได้รับประโยชน์ การดำเนินงานของเครือข่ายจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

จากแนวคิดของ สตอกกี (Starkey, 1998 อ้างในนิษฐา กาญจนรังษินนท์, 2541: 12-16) ผู้ร่วมเสวนาวิเคราะห์งานของกรมการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายสรุปได้ว่า

ก. การดำเนินงานตามมาตรการจัดทำผังเครือข่ายขององค์กรชุมชน ในนโยบายเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนั้น เป็นการดำเนินการจัดทำทะเบียนรายชื่อกลุ่มองค์กรชุมชนที่อยู่ในรูปของแผนที่เท่านั้น ไม่ใช่ผังของเครือข่ายขององค์กรฯ แต่อย่างใดเนื่องจากยังไม่มี การเชื่อมโยงระหว่างองค์กรต่าง ๆ เหล่านั้นในลักษณะการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทรัพยากร การจัดการ ฯลฯ ซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามผังองค์กรชุมชนนี้ นักพัฒนาสามารถใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการสร้างเครือข่ายขององค์กรได้ต่อไป

ข. การจัดตั้งองค์กรสตรีเป็นการจัดตั้งตามลำดับชั้น โดยแต่ละชั้นมีตัวแทนองค์กรที่อยู่ในระดับต่ำกว่าเป็นตัวแทน ลักษณะนี้ไม่ใช่เครือข่ายขององค์กร

ค. รูปแบบชมรมอาสาพัฒนาชุมชน เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายมากที่สุด แต่กิจกรรมของชมรมยังไม่สอดคล้องกับกิจกรรมที่เครือข่ายควรดำเนินการซึ่งได้แก่ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารความรู้ ประสานการณ์ระหว่างสมาชิก หรือการระดมและแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน

ง. กิจกรรมเครือข่ายของกลุ่มออมทรัพย์ฯ ไม่ใช่เครือข่ายที่แท้จริง เพราะมีฐานะเป็นกิจการธุรกิจต่อเนื่องของกลุ่มออมทรัพย์ฯ นอกจากนี้โครงสร้างเป็นลำดับชั้น ไม่ใช่แนวราบฐานะไม่เท่าเทียมกับกลุ่มออมทรัพย์ฯ

จ. *กรมการพัฒนาชุมชน* ได้สร้างและพัฒนาองค์กรไว้ในเกือบทุกกิจกรรม แต่ยังไม่มีการสร้างเครือข่าย เนื่องจากโครงสร้างองค์กรส่วนใหญ่เป็นการเชื่อมโยงตามลำดับชั้นมากกว่าการเชื่อมโยงกันในแนวราบ

ฉ. *พัฒนากรสามารถสร้างและพัฒนาเครือข่ายขององค์กร* โดยการกระตุ้นหรือจัดการให้องค์กรมีโอกาสพบปะในลักษณะการประชุม การสัมมนาหรือการดำเนินงานโครงการร่วมกัน เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่องค์กรจะมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ บทเรียนซึ่งกันและกัน อันเป็นพื้นฐานที่จะจัดระเบียบการติดต่อกันเป็นเครือข่ายที่เหนียวแน่นยั่งยืน และดำเนินกิจกรรมอื่นๆ อันเป็นประโยชน์ต่อองค์กรสมาชิกทั้งหมด

ช. *เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้พัฒนากรสามารถสร้าง พัฒนา และประสานงานเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ* กรมฯ ต้องให้ความรู้แก่พัฒนากรให้รู้และเข้าใจถึงแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายที่แท้จริง นอกจากนี้ ควรสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณในการประสานงานและจัดประชุมเครือข่าย

ซ. *เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรอย่างแท้จริง* ควรมีการให้ความรู้แก่เจ้าหน้าที่ของกองฯ ที่เกี่ยวข้องให้เข้าใจถึงคุณลักษณะของเครือข่าย ปัญหาและแนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่าย เพื่อให้กำหนดนโยบายและสั่งการในเรื่องนี้ได้ถูกต้อง

4) *องค์ประกอบของเครือข่าย*

หากพิจารณาถึงองค์ประกอบของสิ่งต่างๆ สิ่งพบเห็นอยู่เสมอ คือ องค์ประกอบหลัก หรือรูปทรงของสิ่งเหล่านั้นดูเหมือนอยู่ในสภาวะที่คงตัวและเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงในร่างกายของคนเราซึ่งแท้จริงแล้วสิ่งต่างๆ เหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สตีเวน โรส (Steven Rose, 1997) นักชีววิทยา กล่าวว่า รูปทรงของสิ่งมีชีวิตนั้นมีการเปลี่ยนแปลงแต่คงตัวอยู่เสมอ ในช่วงชีวิตของสิ่งมีชีวิตหนึ่งๆ นั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโมเลกุลในร่างกายทั้งหมดเป็นร้อยละ 100 เป็นพันๆ รอบ แต่รูปทรงโครงสร้างภายนอกของสิ่งมีชีวิตนั้นก็ยังคงดูเหมือนกับ “คงตัว” อยู่ได้ตลอดชีวิต เช่น ผีเสื้อของเรามีการเปลี่ยนแปลงเซลล์ใหม่ทุกๆ เดือน แต่โครงสร้างหรือภาพรวมภายนอกของร่างกายยังคงเหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในทางพุทธศาสนากล่าวถึงโครงสร้างของร่างกายหรือสิ่งที่ป็นรูปธรรม ได้แก่ ธาตุ 4 คือ น้ำ ลม ไฟ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่รูปธรรมภายนอกนั้นจะดูเหมือนจะอยู่ในสภาวะที่คงตัวและถูกมองว่าเป็น “อัตตา” แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงและเป็นไปอย่างรวดเร็ว คือ สิ่งที่เป็นนามธรรม ได้แก่ จิต เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ญาณ ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อยู่ที่การสืบต่อหรือการสร้างข้อมูลที่ต่อเนื่องในสิ่งมีชีวิตนั้น การสืบต่อเป็นการดำรงรักษาสีงมีชีวิตให้อยู่รอด โดยมีเราไม่สามารถเห็น “ความสืบต่อ” หรือ “กระบวนการสร้าง

ข้อมูล” เราจะเห็นเพียงโครงสร้างภายนอกเท่านั้นสิ่งมีชีวิตต้องการข้อมูลใหม่ตลอดเวลาเพื่อการดำรงอยู่ การเติบโตหากไม่มีข้อมูลใหม่ขึ้นขึ้นสิ่งมีชีวิตอยู่ได้ตลอดเวลา สิ่งมีชีวิตนั้นกำลังดับสูญเหมือนกับเป็นระบบเปิดดังนั้นองค์ประกอบหลักของสิ่งต่างๆ จึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ เพื่อรักษาความสมดุลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ตลอดเวลา นั้น เช่นเดียวกับความเป็นเครือข่ายที่จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบหลักที่สำคัญและสามารถมีการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน

จากฐานคิดและความหมายของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีจุดร่วมที่สำคัญอย่างน้อย 5 ประการที่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่ายได้แก่

(1) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก หน่วยชีวิตและสมาชิกเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่ายที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์โดยแต่ละหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคล จะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกัน ตามหลักของธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องเพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต ดังนั้น หน่วยชีวิต หรือสมาชิกในองค์กรนั้น จะเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

(2) จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะหากว่าบุคคล กลุ่ม องค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดหมายรวมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่า เป็นเครือข่ายเพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง “การร่วมกันอย่างมีจุดหมาย” เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์และกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

(3) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลจะมารวมกันนั้น สิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกันคือ การทำหน้าที่ต่อกันและกระทำอย่าง มีจิตสำนึกเพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมที่มาจากส่วนลึกภายในใจของตนแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ตอบแทนเท่านั้น และการที่คนจะมารวมกลุ่มเป็นองค์กรเครือข่ายได้นั้น นอกจากจะมีความสนใจหรืออุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังต้องมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งจิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรงขับที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันจนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน ทั้งนี้ เพราะความเป็นเครือข่านั้น สามารถที่จะตอบสนองกระบวนการแก้ไขปัญหาได้มากกว่า

(4) การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนในองค์ประกอบของความ เป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่จะขาดมิได้ ก็คือ การมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมี ส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิก จะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึก ว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะ ช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น นอกจากนี้ ในระบบความสัมพันธ์ข่าย การ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดม ทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึง เป็นทั้งแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูล ที่ ต่อเนื่องเพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่มาจากการมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการ ของเครือข่ายและการแลกเปลี่ยนจึงเสมือนกลไกที่เป็นแรงผลักดันให้ความเป็นเครือข่ายดำเนิน ไปอย่าง ต่อเนื่อง

(5) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็น ความสัมพันธ์ที่โยงใยแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน นับตั้งแต่ การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม และระหว่างเครือข่าย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยกระบวนการสื่อสารนั้น จะช่วยให้สมาชิก ในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและช่วยรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ถ้าระบบความสัมพันธ์นี้ได้รับการตอบสนองหรือขาดการติดต่อแล้วความเป็นเครือข่ายก็อยู่ในภาวะ ที่เสื่อมถอย ดังนั้น การพัฒนาระบบเครือข่ายจะต้องยึดหลักการของความสัมพันธ์และการสื่อสาร ระหว่างกัน โดยมีกิจกรรมและข้อมูลเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของเครือข่ายนั้นๆ

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543: 36-43) กล่าวคือ องค์ประกอบที่สำคัญ ของเครือข่ายว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 7 ประการ คือ

ก. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (*common perception*) หมายถึง การที่สมาชิก ที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุการณ์การเข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหา มีความสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และมีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกเครือข่ายเกิดความผูกพันในการ ดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อแก้ปัญหาคความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

ข. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (*common vision*) หมายถึง การมองเห็นจุด มุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกัน และการ

มีเป้าหมายที่จะดำเนินไปด้วยกัน จะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายมีพลังเกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองที่แตกต่างลงไป

ค. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (*mutual interests/benefits*) หมายถึง การที่สมาชิกแต่ละคนมาร่วมกันเพื่อประสานผลประโยชน์และความต้องการซึ่ง ผลประโยชน์และความต้องการนั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ดังนั้น จึงมีการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้ร่วมเป็นเครือข่าย

ง. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (*all stakeholders participation*) การมีส่วนร่วมของสมาชิกมีความสำคัญต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้การร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือ กระทำอย่างแข็งขัน ดังนั้น สมาชิกในเครือข่าย จึงควรเสริมสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะของความ เท่าเทียมและในฐานะหุ้นส่วนของเครือข่าย และควรสานต่อความสัมพันธ์ในแนวนราบ

จ. กระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (*complementary relationship*) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมกระบวนการทำงานของกันและกัน โดยที่ใช้อุจ แข็งของอีกฝ่ายหนึ่งไปช่วยเหลืออีกฝ่ายหนึ่งที่มีจุดอ่อน ซึ่งจะทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ ร่วมกัน การเสริมสร้างต่อกันนั้น เกิดขึ้นจากการร่วมตัวเป็นเครือข่ายซึ่งมีผลดีมากกว่าการไม่ร่วม เป็นเครือข่าย

ฉ. การพึ่งอิงร่วมกัน (*interdependence*) คือ การเติมเต็มในส่วนที่ขาด ของแต่ละฝ่ายเนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็มีข้อจำกัดในกระบวนการทำงานและมีความรู้ประสบการณ์ ที่แตกต่างกัน ดังนั้น จึงมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย

ช. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (*interaction*) หมายถึง การที่สมาชิก ในเครือข่ายมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และผลการปฏิสัมพันธ์ เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกันนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามด้วย

นอกจากนี้ ผลสรุปจากการสัมมนาองค์ความรู้และการจัดการเครือข่าย ตามโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (2546) กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของ เครือข่ายไว้ 4 ประการคือ

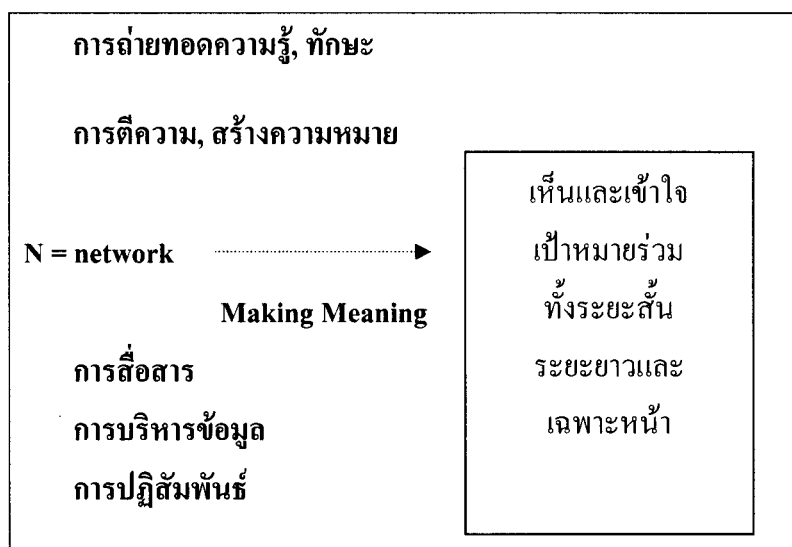
(ก) การมีกิจกรรมร่วมกันของสมาชิก กิจกรรมเป็นส่วนสำคัญ ที่จะช่วย ให้สมาชิกทั้งในและนอกเครือข่าย มีโอกาสในการพบปะหารือและมีเรียนรู้ร่วมกัน การมีกิจกรรม ต่อกัน เช่น การร่วมแสดงความคิดเห็นการทำงานร่วมกันและการติดตามประเมินผลจะช่วยให้ เครือข่ายนั้นมีความต่อเนื่องที่สำคัญ คือ เป็นการผลักดันให้ภารกิจ/กิจกรรมนั้นบรรลุความสำเร็จ

(ข) การสื่อสารเพื่อสร้างความรู้ ความหมายและโลกทัศน์ร่วมกัน ได้แก่ การที่เครือข่ายมีการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่าย เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจในทิศทางและความหมายร่วมของเครือข่ายที่ช่วยให้เกิดกระบวนการการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมร่วมกันสร้างความรู้ ความเข้าใจ เพื่อให้เกิดการกำหนดมาตรฐานในการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเทศ เป็นต้น โดยการสื่อสารที่สร้างความหมายร่วมกันนั้น จะนำไปสู่การขยายแนวคิดอุดมการณ์ของเครือข่ายให้กว้างขวางออกไป

(ค) ความเท่าเทียมของฝ่ายต่างๆ ได้แก่ บุคคลและกลุ่มบุคคลที่เข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่าย จะต้องยึดหลักการทำงานบนความเท่าเทียมของทุกฝ่าย โดยการให้โอกาสในการเรียนรู้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เกิดความภูมิใจในสิ่งที่ทำร่วมกัน และพยายามหลีกเลี่ยงการครอบงำ จากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะมีผลให้เครือข่ายนั้นมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด

(ง) การให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทน ได้แก่ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกัน โดยการให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนนั้น อาจมิได้หมายถึงการให้เงิน หรือทุนเท่านั้น แต่หมายถึงความร่วมมือและความเอื้ออาทรต่อกันและในบางครั้งอาจปรับเปลี่ยนการให้รางวัลและผลตอบแทนเป็นความรู้สึกพึงพอใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีการพบปะเสวนากันภายใต้ความสัมพันธ์ของความเป็นพี่น้องและการพึ่งพาอาศัย

ในขณะที่ ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ (2546: 7) กล่าวถึงสมการที่เกี่ยวกับองค์ประกอบที่สำคัญต่อการเสริมสร้างเครือข่ายคือ การถ่ายทอดความรู้ ทักษะการสื่อสาร การบริหารข้อมูลข่าวสาร และการปฏิสัมพันธ์ เพื่อนำไปสู่การตีความหมาย หรือการสร้างความหมายร่วม และสุดท้ายคือ การเห็นและเข้าใจในเป้าหมายร่วม ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ภาพที่ 2.2 การถ่ายทอดความรู้ และทักษะ (มหาสุทิตย์ อาภากร, 2548: 54)

จากแผนภาพดังกล่าว จะเห็นได้ว่า $N = \text{network}$ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการที่สมาชิกทุกฝ่ายเห็นและเข้าใจเป้าหมายร่วมกัน ทั้งเป้าหมายในระยะสั้น ระยะยาว และเป้าหมายเฉพาะหน้า ในขณะที่เครือข่ายจะมีกลไกการจัดการระบบข้อมูลข่าวสาร เพื่อถ่ายทอดความรู้ หรือทักษะต่างๆ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยที่แต่ละบุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะมีการรับรู้ และตีความหมายของข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างกันไป และภายในเครือข่ายนั้นจะต้องประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลาย ที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน มีชีวิตชีวาหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มีการไหลของข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกัน มีพื้นที่รูปธรรมในการทำงาน มีชุมทาง (hub) มีโหนด (node) หรือ “ศูนย์ประสานงานย่อย” ที่หลากหลายและกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ และที่สำคัญมีผู้จัดการเครือข่ายในการติดต่อประสานงานระหว่างกัน โดยมีการเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งในระดับชุมทางและโหนดย่อยในพื้นที่ เพื่อให้เครือข่ายนั้นมีกิจกรรมและความเคลื่อนไหวตลอดเวลา ซึ่งในบางครั้งกิจกรรมย่อยในระดับโหนด/ศูนย์ประสานงานก็มีความหมาย และสามารถสร้างเป็นพลังของเครือข่ายได้

องค์ประกอบของเครือข่ายต่างๆ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างและหลากหลาย ซึ่งแต่ละองค์ประกอบก็มีความสำคัญต่อการกำหนดถึงองค์ประกอบหลักหรือโครงสร้างของเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า สมาชิกจิตสำนึกร่วม การมีวัตถุประสงค์/เป้าหมายการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และการรักษากิจกรรม/ความต่อเนื่องบนความเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เครือข่ายดำรงอยู่ต่อไปได้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างข้อมูลใหม่ ความรู้ใหม่ที่ต่อเนื่องของเครือข่าย

5) ความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่าย

ถ้าหากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่ายแล้วพบว่า หลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ

(1) สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัวเกินความสามารถของกลุ่มหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งที่จะดำเนินการแก้ไขได้ จำเป็นต้องมีการรวมพลังหรือมีกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ไขปัญหา นั้น และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น เกิดการรวมกลุ่ม เครือข่าย เกิดผู้นำ เกิดประสบการณ์และมีความต้องการที่จะเชื่อมโยงคน กลุ่ม และประสบการณ์นั้นให้เป็นขบวนการเพื่อจัดการปัญหาและขยายผลการพัฒนา โดยนัยนี้จำเป็นต้องมีการเสริมสร้างเครือข่าย เพื่อให้เกิดพลังในการจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเป็นทั้งการจัดการภายในกลุ่ม องค์กรที่มองเห็นความจำเป็นในการรวมพลัง และการเข้ามาเสริมสร้างของบุคคล องค์กรภายนอก เช่น ภาครัฐ

องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน (สิน สือสวน, 2545: 1)

(2) การสร้างพื้นที่ทางสังคม เครือข่ายเป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการระดมทรัพยากรและความคิดเห็นจากฝ่ายต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ต้องการขยายผลการพัฒนาการใช้พลังเครือข่ายในฐานะเครื่องมือดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางสังคมที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพราะเมื่อกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีความต้องการคล้ายกัน มีความคิดหรืออุดมคติเหมือนกันมารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับกลุ่มหรือบุคคลและองค์กรอื่นๆ ในสังคม ทำให้กลุ่มตัวเองมีความรู้สึกว่ามีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่น และความไว้วางใจให้แก่กันและกัน (ปฐติ มอนซอน และคณะ, 2546: 2) กระบวนการนั้นจะเป็นการสร้างและให้โอกาสในการพัฒนาศักยภาพของฝ่ายต่างๆ เพื่อที่จะขยายขอบเขตแนวคิดและกระบวนการนั้นให้กว้างขวางออกไปสู่การรับรู้ระหว่างกัน โดยอาศัยช่องทางการสื่อสารและการทำกิจกรรม ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของเครือข่ายให้ปรากฏภาพลักษณ์ที่ชัดเจนที่สร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมและก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในด้านต่างๆ ตามมา ตัวอย่างเช่น ในเครือข่ายทางธุรกิจ การประสานความร่วมมือเป็นภาคีเครือข่ายก็เพื่อการลดต้นทุนในการผลิต ลดภาวะ การแข่งขัน และยกระดับมาตรฐานในการผลิตสินค้าและบริการให้สูงขึ้น ส่วนในเครือข่ายทางสังคมเพื่อการพัฒนาการประสานความร่วมมือเป็นเครือข่าย ก็เพื่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัย การเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และเพื่อการผลักดันในเชิงนโยบาย ในขณะที่เครือข่ายประเภทอื่นๆ ก็ใช้ยุทธศาสตร์ความเป็นเครือข่าย เพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ซึ่งทั้งหมดเป็นการสร้างความหมายและการต่อรองว่า ความสำคัญของตนเอง ก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมและใช้พื้นที่นั้นดำเนินกิจกรรมของตนเอง

อีกนัยหนึ่ง การสร้างพื้นที่ทางสังคมยังหมายถึง การปรับตัวเข้าหาช่องทางสังคมของฝ่ายต่างๆ ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และสัมพันธภาพที่ยั่งยืน ซึ่งมีความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่าย ตัวอย่างเช่น การใช้พื้นที่รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการของเครือข่ายเป็นที่ระดมทรัพยากร/แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการใช้กิจกรรมของเครือข่ายเป็นการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการผลักดันในเชิงนโยบาย ฯลฯ กระบวนการดังกล่าว เป็นการเพิ่มพูนและเป็นสร้างและเป็นสร้างการยอมรับให้กับทุกฝ่าย

ดังนั้น การสร้างพื้นที่ทางสังคม จึงเป็นการเพิ่มช่องว่างและการสร้างตัวตนของเครือข่ายให้ปรากฏขึ้น ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

(3) การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ความจำเป็นอีกประการหนึ่งในการเสริมสร้างเครือข่ายคือ การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม เพราะเมื่อทุกกลุ่มองค์กรหรือเครือข่ายมีการประสานผลประโยชน์ต่อกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ เครือข่ายเกิดการเรียนรู้และมีกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ และเกิดกระบวนการใหม่ ความรู้ใหม่ โดยการเท่านั้น แต่อาจหมายถึงการให้จังหวัดและโอกาสของความเป็นไปได้ในทางเลือกของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อกัน

การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะช่วยกระตุ้นให้เกิดเครือข่าย และเกิดการรักษามิตรภาพร่วมกันของเครือข่ายที่มีอยู่แล้วรวมทั้งจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายของหน่วยย่อยของภาคส่วนต่างๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ ในสถานะที่การแข่งขันและการต่อรองสูง นอกจากนี้ การดำเนินการภายใต้ระบบที่มีการรักษาผลประโยชน์ต่อกันนั้น จะทำให้เครือข่ายนั้นมีจังหวะในการก้าวเดินและความมั่นคงยิ่งขึ้น

2.5.2 เครือข่ายภาคประชาชน

เครือข่ายภาคประชาชนนั้นเป็นการรวมตัวของภาคประชาชนในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะในชุมชนชนบท เป็นการรวมของปัจเจกบุคคล กลุ่ม คน และเครือข่าย โดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการทำงานร่วมกับภาคอื่นๆ และระบบเทคโนโลยี เป็นเครื่องหนุนเสริมให้เกิดการรวมตัว โดยเครือข่ายภาคประชาชนเกิดขึ้น ทั้งจากการเห็นความจำเป็นในการรวมพลังเพื่อแก้ไขปัญหา เกิดจากการเรียนรู้และการถ่ายทอดประสบการณ์ร่วมกันโดยเป็นกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติ และเกิดขึ้นการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐหรือศักยภาพในการที่จะพัฒนาตนเอง ตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของภาครัฐหรือหน่วยงานที่กำหนดไว้

โดยกระบวนการทำงานของเครือข่ายภาคประชาชนนั้นสามารถจำแนกเป็น 2 ระดับใหญ่ๆ คือ ระดับแรกเป็นการเพิ่มความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดการตัวเองของชุมชน และระดับที่ 2 เป็นการสร้างโอกาส สร้างศักยภาพของเครือข่ายและขยายกลุ่มองค์กรชุมชนไปยังเครือข่ายอื่นๆ จนถึงระดับจังหวัดและระดับประเทศหรือข้ามพรมแดน นอกเขตการปกครองที่โยงใยกันอย่างทั่วถึง การรวมตัวของภาคประชาชนเหล่านี้ เป็นพลังที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาสังคม โดยมีเป้าหมายหลักคือ การเรียนรู้ การสืบทอดภูมิปัญญาและการพัฒนาประเทศ โดยเครือข่ายภาคประชาชนจะมีการกำหนดความเป็นเครือข่ายผ่านกิจกรรม ฐานอาชีพ และกระบวนการเชื่อมโยง เช่น เครือข่าย ป่าชุมชน เครือข่ายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายอุตสาหกรรมชุมชน เครือข่ายวิทย์ชุมชน เป็นต้น

องค์กรเครือข่ายภาคประชาชนเหล่านี้ มีกิจกรรมและความต่อเนื่องบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการทำงานส่วนใหญ่จึงเป็นไปเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน การจัดการทรัพยากรในชุมชน และการทำงานร่วมกับภาครัฐ ซึ่งเป็นรากฐานให้เกิดแนวร่วมในระดับที่สูงขึ้นไป เช่น การเป็นส่วนหนึ่งของกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มอาชีพในระดับตำบล และการเข้าร่วมเป็นภาคประชาสังคมในระดับต่อการพัฒนาประเทศ เพราะว่าเป็นพลังของแผ่นดินที่เกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก

ข้อจำกัดของเครือข่ายภาคประชาชน อยู่ที่การขาดการเรียนรู้ในเชิงมหภาค และระดับโลก การปรับตัวของชุมชน การจัดการจัดการตัวเองการสนับสนุนอย่างเป็นระบบทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน การขาดผู้นำรวมทั้งการขาดระบบการจัดการเครือข่ายที่จะทำให้เครือข่ายมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง

ข้อดีหรือจุดแข็ง คือ การใช้ระบบวัฒนธรรม ความเชื่อ ความไว้วางใจและการเข้าใจถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงและการสานความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รวมทั้งการพัฒนาบนพื้นฐานแห่งความเข้าใจและความสอดคล้องในวิถีชีวิตและธรรมชาติของสรรพสิ่ง ซึ่งในมิติหลัง คือ การสร้างวัฒนธรรมของตนเองในการดำรงอยู่ในสังคม

2.5.3 เครือข่ายภาครัฐ

ความเป็นรัฐนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติ ภาครัฐเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมให้ดำเนินไปอย่างเป็นระบบและนโยบายของภาครัฐแต่ละช่วงเวลา แต่ด้วยระบบที่มีมาอย่างยาวนานนั้นได้สร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการรวมศูนย์ที่ยากแก่การนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม เพราะเป็นการวางรากฐาน/การวางแผนที่มาจากส่วนบนหรือผู้ที่มีอำนาจ การสร้างอำนาจนิยมของภาครัฐดังกล่าว ได้กลายเป็นการสะสมปัญหาเชิงโครงสร้างให้เกิดขึ้นอีกต่อกระบวนการพัฒนาในสังคมไทยในช่วงที่ผ่านมา แต่อย่างไรก็ตาม ในต่อกระบวนการพัฒนาในสังคมไทยในช่วงที่ผ่านมา ในระยะต่อมาภาครัฐเองก็ไม่ได้มีการปรับตัว/ปฏิรูปกระบวนการทำงาน โดยการสนับสนุนกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น เช่น การส่งเสริมให้ภาคประชาชนมีการรวมกลุ่ม เป็นเครือข่ายและมีการปรึกษาหารือกันมากขึ้น โดยผ่านช่องทางด้านกฎหมายและกระบวนการทำงาน โดยกระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการพัฒนาภาครัฐนั้น จะมีการดำเนินการในลักษณะของงานมากกว่า กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของภาคประชาชน และการส่งเสริมความเป็นเครือข่ายของภาครัฐนั้น มักจะเป็นการจัดตั้งมากกว่าเน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของภาคประชาชน

โดยเครือข่ายภาครัฐจะมีหลากหลายประเภทตามโครงสร้างและภารกิจของหน่วยงาน เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายกระทรวงมหาดไทย เครือข่ายเกษตรกรรมเพื่อการผลิตของกรมการพัฒนาชุมชน เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน และเครือข่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น หรือ OTOP เป็นต้น

กลุ่ม องค์กร เครือข่าย ที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งภาครัฐเหล่านี้ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นกระบวนการพัฒนาและการเข้าไปส่งเสริมการทำงานในระดับชุมชน อำเภอ และจังหวัด โดยเป็นการเชื่อมประสานการทำงานระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนในลักษณะทั้งที่เป็นแนวดิ่ง คือ จากบนลงล่าง และ แนวนอน คือ การทำงานร่วมกันในระดับพื้นที่ เป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ ขาดการวางแผนร่วมกันระหว่างชาวบ้านและรัฐ ดังนั้น กลุ่ม องค์กร เครือข่ายของรัฐ หรือโครงการต่างๆ ที่ภาครัฐสนับสนุนเหล่านี้ เมื่อโครงการตามภาคกิจนั้นๆ สิ้นสุดลง ความสัมพันธ์และความต่อเนื่อง รวมทั้งการเรียนรู้ก็สิ้นสุดลงด้วยเช่นกันเป็นความไม่ต่อเนื่อง และไม่ก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาเป็นเครือข่ายที่ยั่งยืน

จากสถานการณ์ดังกล่าว ภาครัฐจึงได้มีการปรับตัวในการที่จะปฏิบัติงานร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมากขึ้น โดยจะต้องได้จากในปัจจุบันมีองค์กรอิสระใหม่ของภาครัฐเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งองค์กรเหล่านั้นต่างก็มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ เช่น สถาบันพระปกเกล้า สถาบันที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) กองทุนเพื่อสังคม (SIF) หรือแม้กระทั่งกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ภาครัฐได้มีแนวทางในการขับเคลื่อนสังคมร่วมกับภาคประชาชนให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมกับสถานการณ์มากขึ้น

ข้อดีของเครือข่ายภาครัฐ คือ การเสริมสร้างมวลชนบนพื้นฐานแห่งความมั่นคงชาติและการส่งเสริมการพัฒนาที่ตอบสนองต่อนโยบายของรัฐและการพัฒนาประเทศในภาพรวม โดยมีระบบระเบียบการจัดการที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง รวมทั้งมีแนวทางในการขับเคลื่อนสังคมด้วยกิจกรรมที่หลากหลายตามภารกิจของกระทรวง และกรมกองต่างๆ

ในขณะที่มีข้อจำกัด คือ กระบวนการดำเนินการ เช่น เป็นการวางแผนที่มีได้จากการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ขาดความยืดหยุ่นในกระบวนการทำงาน ขาดการกระจายความรับผิดชอบให้กับชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริงและขาดการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้คนในสังคมรวมทั้งปัญหาการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่บางส่วน

2.5.4 เครือข่ายภาครัฐกิจเอกชน

ในภาครัฐกิจเอกชนเป็นที่ยอมรับกันว่า การประสานผลประโยชน์เพื่อลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลตอบแทน เป็นสิ่งที่ภาครัฐกิจเอกชนได้ดำเนินการอยู่เสมอ ภายใต้ความร่วมมือในฐานะความเป็นหุ้นส่วนต่อกันโดยความเป็นหุ้นส่วนนั้นเป็นทั้งในรูปแบบของ

ความร่วมมือในการผลิต การค้าขาย การประสานผลประโยชน์ และการรวมพลังเพื่อพัฒนาสังคม โดยเครือข่ายในภาคธุรกิจนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการรวมตัวของผู้ทำงานในธุรกิจประเภทเดียวกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการที่กลุ่มองค์กรในภาคธุรกิจต่างๆ มารวมตัวกันเป็นเครือข่ายภาคธุรกิจ เช่น สภาหอการค้าไทย สภาอุตสาหกรรม และเครือข่ายองค์กรธุรกิจเอกชนอื่นๆ ที่ภาครัฐส่งเสริม เช่น สมาคมผู้ส่งออกสมาคมผู้ประกอบการค้า เป็นต้น โดยเครือข่ายภาคธุรกิจเหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการประสานผลประโยชน์และการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของการดำเนินการทางธุรกิจ และการคืนกำไรให้กับสังคม

กระบวนการเกิดเครือข่ายของภาคธุรกิจเอกชนดังกล่าว เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีที่จะประสานและร่วมกันรักษาผลประโยชน์ในทางธุรกิจ และนำไปสู่การพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆ โดยในช่วงที่ผ่านมาวงการธุรกิจมองว่า ผลจลยผลประโยชน์จากภาคประชาชนและใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง มีการผูกขาดทางการค้า ฯลฯ ซึ่งจากการมองดังกล่าว และก่อปรการเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจทำให้ภาคธุรกิจเอกชนมีการปรับตัวเป็นธุรกิจเพื่อสังคม และมีแนวโน้มในการทำธุรกิจที่สามารถรับใช้และคืนประโยชน์ให้กับสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะบริษัทขนาดใหญ่ ดังนั้น เครือข่ายในภาคธุรกิจจึงมีการพัฒนากระบวนการทำงานร่วมกับภาครัฐ และภาคประชาชน ในลักษณะของการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่าย SME เพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เครือข่ายธุรกิจเพื่อปฏิรูปการศึกษาเครือข่ายภาคธุรกิจเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

เครือข่ายภาคธุรกิจเหล่านี้ มีจุดแข็งตรงที่มีกระบวนการทำงานที่รวดเร็ว มีความสามารถในการระดมทุนเพื่อการจัดการ และมีความสามารถในการพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง แต่ก็มีข้อจำกัดตรงที่คำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทนมากเกินไป ทำให้ไม่สามารถทำการลงทุนในงานเพื่อพัฒนาสังคมได้ อย่างไรก็ตาม กระบวนการการพัฒนาความเป็นเครือข่ายของภาคธุรกิจเอกชนมีความน่าสนใจตรงที่การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพขององค์กร และการรักษาผลประโยชน์ของเครือข่าย รวมทั้งมีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2.5.5 กระบวนการทำงานของเครือข่าย

การทำงานร่วมกันถือได้ว่า เป็นภารกิจที่สำคัญของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย กล่าวคือ ความเป็นเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับงานและสัมพันธ์ภาพระหว่างกัน ซึ่งงาน/ภารกิจ และความเป็นภาคีต่อกันนั้น จะนำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น กระบวนการทำงานของเครือข่ายสามารถพิจารณาได้จากการทำงานสัมพันธ์ภาพ การเรียนรู้และความเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การจัดการกับสิ่งต่างๆ ภายใต้บริบทที่เกิดขึ้น โดยแต่ละ

เครือข่ายก็มีกระบวนการทำงานที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์และเป้าหมายที่กำหนด ในที่นี้จะกล่าวถึง กระบวนการทำงานของเครือข่ายต่างๆ มีลักษณะร่วมกันใน 4 ประเด็น คือ

1) กระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานจากจุดเล็กและขยายไปสู่หน่วยใหญ่ ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายระดับใดหรือประเภทใด สิ่งที่เครือข่ายต่างๆ ดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ การทำงานที่เชื่อมประสานจากประเด็นเล็กๆ แล้วขยายไปสู่การทำงานที่หลากหลายขึ้น โดยเป็นการขยายทั้งกิจกรรม พื้นที่ และเป้าหมาย การดำเนินการ กล่าวคือ เป็นกระบวนการทำงานที่ต่อยอดจากฐานงานเดิมที่กลุ่มเครือข่ายนั้นมีอยู่ และเป็นการแสวงหาแนวร่วมใหม่ เครือข่ายใหม่ที่จะช่วยให้เครือข่ายนั้นได้มีความรู้ประสบการณ์ และมีพลังอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ โดยเป็นการที่ทุกฝ่ายเข้ามาศึกษาเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และพัฒนากิจกรรมร่วมกัน

การเริ่มต้นจากจุดเล็กและขยายเป็นหน่วยใหญ่อ้างอิงกล่าว เป็นกระบวนการหนึ่งของการทำงานในเครือข่าย โดยเป็นทั้งขั้นตอนของการก่อตัวและกระบวนการทำงาน ซึ่งเครือข่ายที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีความเข้มแข็งนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มองข้ามในจุดเล็ก เริ่มต้นจากการทำงานในสิ่งที่รู้และเข้าใจแล้วค่อยๆ เชื่อมประสานกับองค์กรอื่นเครือข่ายอื่น ในประเด็นกิจกรรมที่หลากหลาย ซึ่งเป็นผลให้การทำงานของเครือข่ายนั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ในพื้นที่มากขึ้นและกระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานของเครือข่ายในลักษณะนี้ เป็นการทำงานที่ควบคู่กันไปทั้งการทำงานในระดับพื้นที่และการสานต่อไปในระดับนโยบาย

นอกจากนี้ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น เครือข่ายส่วนใหญ่จะใช่วิธีการทำงานที่หลากหลาย เช่น การใช้พื้นที่เป็นสถานที่ดำเนินการ การใช้ประเด็นปัญหาเป็นกิจกรรมในการขับเคลื่อนเครือข่ายการใช้ศูนย์ประสานงานเป็นที่รวบรวมข้อมูล ฯลฯ ซึ่งกระบวนการทั้งหมดเน้นการใช้ความรู้ประสบการณ์ที่มีอยู่ มาร่วมกันคิด ร่วมกันทำ โดยมีการปรับเปลี่ยนวิธีการไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้อาจประยุกต์การใช้วิธีการต่างๆ ในแต่ละช่วงของเครือข่าย ดังนี้

(1) ในช่วงการก่อตัวของเครือข่ายเพื่อหาแนวร่วมในการพัฒนากิจกรรมนั้น ผู้ประสานเครือข่ายหรือแกนนำกลุ่มจะต้องใช้วิธีการค้นหาแกนนำ หาแนวร่วมอุดมการณ์ การแสวงหารูปแบบการสื่อสารที่เหมาะสมและการจัดระบบองค์กร เพื่อให้กระบวนการก่อตัวนั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

(2) ในระยะขยายตัว จะใช้วิธีการประสานความร่วมมือ การกำหนดกิจกรรมที่เหมาะสมกับระดับความสัมพันธ์ รวมทั้งการหาความรู้ใหม่ เทคนิคใหม่ในการพัฒนาเครือข่าย

(3) ในช่วงการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือการจัดกิจกรรม เครือข่ายจะต้องมีความพร้อมในเรื่องข้อมูล ทุน การจัดการ และแนวร่วมที่หลากหลาย เพื่อให้การทำงานนั้นมีความต่อเนื่อง

(4) ในช่วงหลังจากการดำเนินการตามเป้าหมายแล้ว จำเป็นต้องมีการรักษาพันธกรณี ความสัมพันธ์และการสื่อสารที่เป็นระบบ เพื่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ และเพื่อให้เครือข่ายอยู่ภาวะถดถอย โดยการเพิ่มเติมความรู้ การถอดบทเรียน หรือการประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลาด้วยวิธีการทำงานที่หลากหลาย จะทำให้เครือข่ายมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสามารถปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ในการใช้วิธีการที่หลากหลายของเครือข่ายนั้น ยังหมายถึงการใช้เทคนิค วิธีการ และเครื่องมือที่มีความแตกต่างในการจัดการกับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งการจัดการเครือข่าย

2) การรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน การที่เครือข่ายจะดำเนินต่อไปได้นั้น การรักษาสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเป็นสิ่งที่มีสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการรักษาสัมพันธภาพระหว่างกันแล้ว กิจกรรมและความเคลื่อนไหวของเครือข่ายอาจมีการยุติลง เพราะขาดภาคีร่วมดำเนินการ ดังนั้น ในกระบวนการทำงานและการจัดการเครือข่ายจะต้องคำนึงถึงการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วม กล่าวคือ หลังจากทีภาคีในเครือข่ายเห็นความจำเป็นของเครือข่ายว่ามีประโยชน์ต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาสังคม สิ่งที่คนในเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกันคือ การสร้างความรู้ และความหมายในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพราะคนในเครือข่ายเดียวกันย่อมจะรู้ความหมายของเครือข่ายมากกว่าคนอื่นๆ การสร้างความรู้ ความหมายภายในเครือข่ายเป็นการสร้างโลกทัศน์ร่วม กล่าวคือ หลังจากทีภาคีในเครือข่ายเห็นความจำเป็นของเครือข่ายว่ามีประโยชน์ต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาสังคม สิ่งที่คนในเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกันคือ การสร้างความรู้ และความหมายในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพราะคนในเครือข่ายเดียวกันย่อมจะรู้ความหมายของเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกัน คือ การสร้างความรู้ ความหมายภายในเครือข่ายเป็นการสร้างโลกทัศน์หรือมุมมองในการพัฒนาเครือข่ายให้เข้มแข็ง และเป็นการขยายแนวคิดและกระบวนการให้กว้างขวางออกไป โดยการสื่อสารจะเป็นช่องทางที่นำไปสู่การสร้างพันธกรณีและการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การสื่อสารทั้งทางตรงและทางอ้อมของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร จะทำให้

เครือข่ายมองเห็นภาพความเคลื่อนไหว และการสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาความเป็นเครือข่ายให้มีความเข้มแข็ง

ในการรักษาสัมพันธภาพเพื่อสร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน สิ่งที่มีความสำคัญในการรักษาสัมพันธภาพ คือ การสื่อสารระหว่างร่วมนั้น สิ่งที่มีความสำคัญในการรักษาสัมพันธภาพ คือ การสื่อสารระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเพื่อให้ฝ่ายต่างๆ ได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการทำงานร่วมกัน ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ (2546: 1) กล่าวถึงสื่อสารกับสังคมเครือข่ายว่า

(1) การสื่อสารจะทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสรับรู้ (perception) เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ได้ทั่วถึง

(2) การสื่อสารเป็นส่วนสำคัญในการสร้างแรงบันดาลใจ (inspiration) ให้บุคคลร่วมมือกันค้นหาเป้าหมายร่วมกัน (shared goal)

(3) การสื่อสารเป็นแนวทางที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ (learning) ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ และพฤติกรรมของกันและกันและการแลกเปลี่ยน (exchange) ข้อมูลและข้อคิดต่างๆ การฝึกเปิดใจกว้าง (open mind) เพื่อยอมรับฟังความคิดเห็นและพฤติกรรม ตลอดจนการพัฒนาสัมพันธภาพระหว่างกัน (relationship development) และร่วมมือกันทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

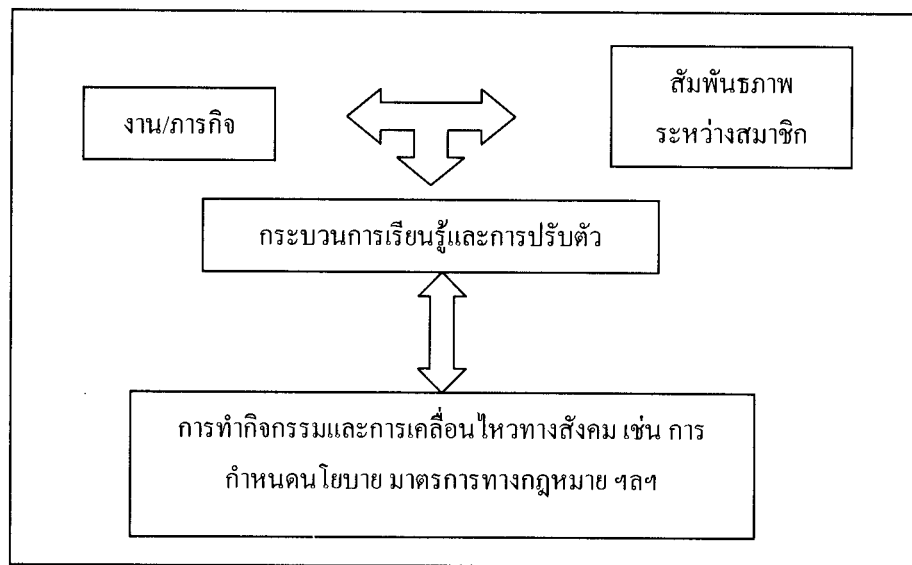
(4) การสื่อสารมีส่วนหนึ่งสำคัญในการค้นหาและพัฒนา “อัตลักษณ์” (identity) และบุคลิกลักษณะ (character) ร่วมกันของสมาชิกในเครือข่ายและเป็นช่องทางในการนำเสนออัตลักษณ์และบุคลิกลักษณะดังกล่าวสู่สังคมภายนอก

3) การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เมื่อเครือข่ายมีการทำงานและมีการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความหมายร่วมกันแล้ว การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวเข้าหากัน เป็นสิ่งเครือข่ายส่วนใหญ่ดำเนินการ เพราะการเรียนรู้และการปรับบทบาทเข้าหากันนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ การที่เครือข่ายจะมีความเติบโตและมีความมั่นคงจะต้องมีการแสวงหาความรู้ มีการสะสมประสบการณ์ และมีการปรับบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กร เครือข่ายและหน่วยงานอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งเพื่อให้เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานที่หลากหลาย ซึ่งการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ นั้น สามารถใช้เทคนิคและวิธีการต่างๆ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การพัฒนาผู้นำ การศึกษาแบบเจาะลึกพื้นที่ และการถอดบทเรียนร่วมกัน เป็นต้น

กระบวนการดังกล่าว เป็นกระบวนการเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในความหมายของเครือข่ายที่จะต้องมีการศึกษาเรียนรู้ การประสานความร่วมมือ และการรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน ในที่นี้หมายถึง การพึ่งพาอาศัยทั้งในด้านทุน ความรู้ ประสบการณ์ ที่สำคัญคือ ความร่วมมือ เพราะไม่มีเครือข่ายใดจะมีศักยภาพในการพัฒนาที่สมบูรณ์ ดังนั้น การเรียนรู้และการปรับบทบาทเข้าหากันจึงเป็นกระบวนการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

4) การพัฒนากิจกรรมและความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างขบวนการทางนวัตกรรมและนวัตกรรมในการพัฒนา ความเป็นเครือข่ายในยุคใหม่ นอกจากจะเป็นการสร้างความเป็นภาคร่วมบนเส้นทางของนวัตกรรมการเรียนรู้ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต เครือข่ายทางอากาศของวิทยุร่วมด้วยช่วยกันแล้ว การสร้างความเป็นเครือข่ายดังกล่าว ยังก่อให้เกิดกระบวนการทำงานในรูปแบบใหม่ที่ผู้คนในสังคมไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าตาและพบปะซึ่งกันและกันหรืออาศัยพื้นที่ดำเนินการ เพียงแต่มีความรู้สึกร่วมว่า จะต้องร่วมมือและช่วยเหลือพึ่งพากัน ก็สามารถสร้างความสัมพันธ์ เป็นพี่ เป็นน้อง และความเป็นเครือข่ายในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการประสานความร่วมมือและการช่วยเหลือพึ่งพาในคราวที่จำเป็นเท่านั้น โดยที่ต่างคนต่างอยู่และทำงานของตนแต่เมื่อมีปัญหาเกิดกับสังคมทุกฝ่ายก็มาร่วมกัน โดยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการติดต่อสื่อสาร กระบวนการดังกล่าว ก่อให้เกิดนวัตกรรมในการพัฒนาที่จะนำไปสู่การสร้างความรู้ ความเข้าใจในสิ่งใหม่ โดยการใช้นวัตกรรมใหม่ๆ ขึ้นมาทดแทนคำพูดเดิมๆ เช่น ประชาสังคม ประชารัฐ การบริหารแบบบูรณาการ เป็นต้น ซึ่งความหมายที่แท้จริงก็คือ การจัดการที่มีประสิทธิภาพขององค์กร และการใช้ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม

กระบวนการทำงานของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการประสานความร่วมมือ เป็นการทำงานด้วยถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างสมาชิกและภาคร่วม โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำงานในพื้นที่และประเด็นเล็ก ๆ แล้วขยายกระบวนการเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางออกไป พร้อมทั้งแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ที่เหมาะสมกว่าโดยมีระบบการสื่อสารและนวัตกรรมใหม่เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความหมายและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 2.3 กระบวนการทำงานของเครือข่าย (มหาสุทิตย์ อาภากร, 2548: 103)

2.5.6 บทบาทของเครือข่ายในการทำงานร่วมกัน

นอกจากกระบวนการทำงานของเครือข่ายตามที่กล่าวแล้ว สิ่งหนึ่งที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเครือข่ายควรคำนึงถึงคือ บทบาทและหน้าที่ในการทำงานของเครือข่าย เพราะเครือข่ายแต่ละเครือข่ายก็มีบทบาทที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ บางเครือข่ายอาจมีบทบาทเป็นผู้กระทำหรือนำเน้นการทำงานในระดับกิจกรรมและพื้นที่ บางเครือข่ายก็มีบทบาทและหน้าที่เป็นผู้ประสานงานเพื่อให้กิจกรรมความเคลื่อนไหว บางเครือข่ายมีหน้าที่ให้การสนับสนุนในด้านทุน ทรัพยากรและการให้คำปรึกษาแก่เครือข่ายย่อยอื่นๆ ซึ่งบทบาทและหน้าที่ของเครือข่ายในสังคมไทย อาจจะจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1) *ระดับกิจกรรม/การทำงาน (ทีมทำ)* ได้แก่ เครือข่ายที่เน้นกระบวนการทำงานในระดับพื้นที่หรือในประเด็นปัญหานั้นๆ เป็นสำคัญ โดยเป็นเครือข่ายที่มีโครงสร้างความสัมพันธ์ไม่ซับซ้อน มีแบบแผนการปฏิบัติงานที่เป็นลักษณะคล้ายงานประจำ มีกระบวนการจัดการและการทำงานที่เน้นการพึ่งพาอาศัยคนและทรัพยากรในพื้นที่ เช่น เครือข่ายกลุ่มออกทรัพย์ เครือข่ายแม่บ้านเกษตรกร เครือข่ายประชาคมตำบล ฯลฯ ที่มีการรวมตัวกันเพื่อทำงานในกิจกรรมนั้นอย่างจริงจัง

2) *ระดับการสนับสนุนและประสานงาน (ทีมนำ)* ได้แก่ เครือข่ายที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานงานระหว่างเครือข่ายและภาคีต่างๆ มีบทบาทในการส่งเสริมการทำกิจกรรมของเครือข่ายย่อยในพื้นที่ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และให้ข้อมูลทางเลือกใน

กระบวนการทำงาน ซึ่งเครือข่ายในระดับนี้ อาจเป็นทั้งเครือข่ายเชิงพื้นที่ ที่มีการทำงานครอบคลุมในระดับจังหวัดหรือภูมิภาค และเครือข่ายเชิงประเด็นที่ทำงานเฉพาะด้าน

3) *ระดับการส่งเสริม/และการให้คำปรึกษา (ทีมหนุน)* ได้แก่ เครือข่ายขององค์กร สถาบัน และหน่วยงานหลักทางสังคมที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเป็นเครือข่าย เช่น การสนับสนุนและเกิดขึ้นของเครือข่ายภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) สถาบันพระปกเกล้า สถาบันที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งการส่งเสริมของเครือข่ายดังกล่าว จะเป็นลักษณะของการให้คำปรึกษาและให้แนวทางการปฏิบัติแก่เครือข่ายอื่นๆ เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายในลักษณะของการให้คำปรึกษาเพื่อให้เกิดผลสำเร็จมากกว่าการมีส่วนร่วมและการทำงานในเชิงลึก

บทบาทและหน้าที่ของกลุ่มและเครือข่ายดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีระดับการมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการทำงานที่แตกต่าง เครือข่ายย่อยในพื้นที่หรือเครือข่ายเชิงประเด็นเล็กๆ อาจพึ่งพาอาศัยเครือข่ายในระดับจังหวัดที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานงาน และเครือข่ายในระดับจังหวัดนั้นก็อาจให้การสนับสนุนทุน ข้อคิดเห็นตามกิจกรรมและประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กร สถาบันที่ให้การสนับสนุนทุน ซึ่งเป็นภาคีในระดับประเทศ และทุกๆ เครือข่าย ทุกระดับกิจกรรม และระดับการกำหนดบทบาทและหน้าที่ที่ชัดเจนจะช่วยให้กระบวนการทำงานของเครือข่ายบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2.5.7 ผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่าย

ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น สิ่งหนึ่งที่ได้รับนอกจากผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในที่นี้จะกล่าวถึง ผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่ายที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาที่ต่อเนื่องดังนี้

1) *เกิดกระบวนการเรียนรู้* ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลและผู้ที่เข้ามาดำเนินงานร่วมกับเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่ถือว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้และเป็นทุนภายในตัวเอง คือ ทุกคนมีความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์มากขึ้น หลังจากที่ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการเรียนรู้นั้นจะช่วยให้บุคคลและองค์กรได้มีการปรับตัวในการแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และแนวร่วมใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้การทำงานในด้านต่างๆ ของเครือข่ายมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2) การเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหากลุ่มเครือข่ายจำนวนไม่น้อยเช่นกัน ที่พยายามผลักดันในการแก้ไขปัญหภายในการแก้ไขปัญหภายในกลุ่มองค์กรของตน แต่ส่วนหนึ่งไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากปัญหาที่ประสบอยู่นั้น เป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับกลุ่มองค์กรอื่นหรือปัญหาอื่นๆการรวมกลุ่มและการประสานงานกับภาคที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา เพราะเป็นการระดมความคิดเห็น และความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหายังเป็นรูปธรรม ซึ่งถ้าไม่มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายแล้ว โอกาสในการแก้ไขปัญหานั้นอาจไม่ได้รับการตอบสนองเพราะขาดแนวร่วมในการดำเนินงาน

3) เกิดการพึ่งพาตนเอง เมื่อเครือข่ายมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็งและสามารถแก้ไขปัญหของเครือข่ายได้แล้ว เครือข่ายและสมาชิกในเครือข่ายก็สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ โดยในการพึ่งพาตนเองนั้น เป็นทั้งการพึ่งพาในเรื่องของทุน ทรัพยากร ความรู้ และการจัดการ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรกรที่ทำงานด้วยเกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรอินทรีย์ที่ร่วมกันผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ปลอดสารเคมี ให้แก่ผู้บริโภค และพัฒนากลุ่มตนเองเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และสังคม

4) เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ในสังคมไทยเครือข่ายที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ นั้น มักจะเป็นเครือข่ายในเชิงพื้นที่ที่ภาคประชาชนได้ร่วมกันก่อตัวขึ้น โดยมองเห็นความสำคัญในการแก้ไขปัญหในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ลุ่มน้ำ ซึ่งถ้าหากไม่มีการรวมกลุ่มกัน กระบวนการดังกล่าวอาจไม่เกิดขึ้น และสุดท้ายก็กลายเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไข ดังนั้น การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย จึงถือได้ว่า เป็นความสำคัญของเครือข่ายในการที่จะร่วมกันพัฒนาและจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นนี้มีพลังขับเคลื่อนในหลายๆ พื้นที่ เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมใน อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านหินกรดและบ้านบ่อนอก จ.ประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น

5) เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ปัจจุบันประเด็นปัญหาสาธารณะจำนวนไม่น้อยที่เกิดขึ้นและสามารถนำไปสู่ข้อยุติด้วยพลังของเครือข่ายและการจัดการในเชิงนโยบาย ตัวอย่างเช่น การรวมตัวกลุ่มองค์กรเครือข่ายที่ทำงานในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พยายามผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชนให้มีการนำเสนอต่อการพิจารณาของรัฐสภา และการจัดทำมาตรฐานการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวถือได้ว่า เป็นพลังของเครือข่ายในการร่วมผลักดันประเด็นปัญหาในเชิงนโยบาย เพราะว่าปัญหาบางปัญหานั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ซึ่งบางครั้งไม่สามารถที่จะแก้ไขด้วยพลังของ

เครือข่ายและชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น การเชื่อมประสานกับเครือข่ายและภาคีอื่นๆ จะทำให้เครือข่ายมีอำนาจในการต่อรองที่สูงขึ้น และถ้ายังมีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล และเสนอข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องแล้ว กระบวนการนั้นก็จะเป็นการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย

6) เกิดอำนาจหรือพลัง อำนาจที่แฝงอยู่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กร และเครือข่าย อำนาจหรือการต่อรองนี้จะไม่มีการเกิดขึ้นได้หากไม่มีการรวมกลุ่มองค์กรต่างๆ เข้าด้วยพลังอำนาจของการรวมกลุ่มนี้บางครั้งอาจไม่ส่งผลที่เป็นรูปธรรมโดยตรงแต่เป็นพลังหรือประโยชน์ในทางอ้อมที่บรรดากลุ่มหรือเครือข่ายอื่นๆ ให้ความสนใจและสามารถนำมาเป็นการต่อรองในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้

ผลสัมฤทธิ์ของเครือข่ายดังกล่าวนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความสำเร็จที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้รับแต่สิ่งที่มีความสำคัญต่อความเป็นเครือข่ายมากกว่าผลสำเร็จในทางตรงคือ ความสามัคคีที่มีต่อกันของสมาชิกและผู้คนในสังคม ดังนั้น ไม่ว่าเครือข่ายจะมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายของตนเองอย่างไร สิ่งที่ทุกเครือข่ายควรดำเนินการอย่างยิ่ง คือการสร้างความเป็นมิตรภาพและการพึ่งพาอาศัย ซึ่งปัจจัยทั้งสองประการดังกล่าว จะช่วยให้งาน/ภารกิจของเครือข่ายบรรลุผลสำเร็จตามที่คาดหวัง

2.5.8 การจัดการเครือข่ายในระดับชุมชน/หมู่บ้าน

ในการจัดการเครือข่ายนั้น ยังต้องคำนึงถึงความสามารถในการจัดการตนเองของเครือข่าย และการจัดการเครือข่ายของในระดับชุมชน/หมู่บ้านและเครือข่ายขนาดเล็กที่เรียกว่า การจัดการเครือข่ายโดยชุมชน ซึ่งการจัดการเครือข่ายโดยชุมชนมีกระบวนการจัดการไม่แตกต่างจากหลักการจัดการเครือข่ายโดยทั่วไป แต่มีข้อที่น่าสนใจ คือ การจัดการเครือข่ายในระดับชุมชนนั้น จะต้องคำนึงถึงศักยภาพของชุมชน และขนาดของเครือข่ายทั้งในด้านพื้นที่และประเด็นกิจกรรมที่เกิดขึ้น วิธีการหนึ่งที่ใช้ในการจัดการเครือข่ายในระดับชุมชนคือ การจัดการพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการโยงใยกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวมที่ยึดเอาความสำเร็จในการพัฒนาเชิงพื้นที่และประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมาเป็นยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างความสัมพันธ์และการจัดการเครือข่าย ซึ่งมีหลักการและวิธีการ ดังนี้

แนวคิด/หลักการจัดการเครือข่ายในระดับชุมชน/หมู่บ้าน

- 1) การจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน
- 2) การจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน
- 3) การจัดการที่เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับ

ชุมชน

โดยมีข้อที่พิจารณาเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการต่างๆ ดังนี้

(1) การศึกษาชุมชนและสภาพการณ์ภายในชุมชน เป็นการศึกษาถึงข้อมูลในด้านต่างๆ ของชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน โดยเป็นการศึกษาถึงบริบทและสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งการศึกษาชุมชนดังกล่าว จะทำให้แนวทางในการวิเคราะห์ชุมชนอย่างเป็นระบบ และจะนำไปสู่การส่งเสริมการจัดการเครือข่ายภายในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ โดยการศึกษาชุมชนนั้น มุ่งการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่ชาวบ้านกับฝ่ายต่างๆ ร่วมกันดำเนินการ

(2) การค้นหาผู้นำกลุ่มที่สำคัญ เมื่อศึกษาสภาพการณ์ของชุมชนแล้ว การค้นหาว่า ใครเป็นผู้นำกลุ่มย่อยในหมู่บ้าน ใครเป็นแกนนำเครือข่ายในด้านต่างๆ ใครเป็นผู้นำตามธรรมชาติ หรือผู้ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือจากนั้นจึงเข้าไปปรึกษาหารือและแนวทางทำงานร่วมกัน วิธีการค้นหาผู้นำที่สำคัญนี้ มีความจำเป็นต่อการเสริมสร้างการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายในระดับชุมชน เพราะในสังคมไทยนั้นการให้การยอมรับนับถือกับผู้นำในชุมชน เช่น พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ จะมีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายซึ่งหลายเครือข่ายเกิดจากการที่ผู้นำในชุมชนได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัว ดังนั้น การค้นหาผู้นำที่สำคัญในระดับชุมชน จึงเป็นเทคนิคและวิธีการอย่างหนึ่งการจัดการเครือข่ายในระดับชุมชน

(3) การเสริมสร้างความตระหนักในการรวมกลุ่มและเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่สร้างความสนใจในการรวมกลุ่มและร่วมทำกิจกรรมที่เกิดขึ้นกับชุมชน กล่าวคือ เป็นวิธีการเพื่อให้ชุมชนเกิดความสนใจและเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเพื่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยการสร้างความตระหนักต่อสถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งการสร้างความตระหนักในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายนั้น จะต้องดำเนินการอย่างรอบคอบ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในทุกกระบวนการ

(4) การพัฒนากิจกรรมและระดับความสัมพันธ์ การจัดกิจกรรมเพื่อยกระดับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะจะนำไปสู่การจัดการเครือข่ายและการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและแนวทางการพัฒนาสังคมในภาพรวม ซึ่งการพัฒนากิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น ควรมีลักษณะที่เรียบง่าย ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ด้วยพิธีกรรม ความเชื่อ หรือการกระทำที่บ่งบอกว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดความสุขและความเจริญของชุมชน

(5) การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารการจัดการเครือข่ายโดยชุมชนนั้นจะต้องมีการจัดระบบข้อมูลภายในชุมชนและเครือข่าย เพื่อให้เกิดการรับรู้กิจกรรมที่เกิดขึ้นร่วมกัน ในขณะเดียวกันก็เสริมสร้างการระบบติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนและเครือข่าย เพื่อเป็นเวที

แห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารนั้น สามารถทำได้โดยวิธีการที่ไม่ซับซ้อน เช่น การทำฐานข้อมูลหมู่บ้าน การทำหอกระจายข่าว การทำรายการทรัพยากรของชุมชน เป็นต้น

(6) การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่าย สิ่งที่เกิดขึ้นหลักจากเครือข่ายมีความเป็นปึกแผ่นแล้ว ชุมชนและเครือข่ายจะต้องมีกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและเครือข่าย เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่อง โดยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น ควรมุ่งเน้นการเรียนรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และสถานการณ์แวดล้อมของชุมชน รวมทั้งการจัดการกับการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ที่เข้ามาสู่ชุมชน เป็นต้น

(7) การสรุปบทเรียนและการขยายกระบวนการเครือข่าย การสรุปบทเรียนของเครือข่ายในระดับชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาชุมชนในระยะยาว เพราะจะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ที่ได้จากการสรุปบทเรียนนั้นๆ ซึ่งการสรุปบทเรียนจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นเมื่อชุมชนได้นำบทเรียนไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และกระบวนการดังกล่าว จะกลายเป็นการขยายผลการดำเนินงานของเครือข่ายและการพัฒนาชุมชนที่กว้างขวางออกไป

2.5.9 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย

จากกระบวนการและวิธีการจัดการเครือข่ายดังกล่าวข้างต้นพบว่า มีปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ในที่นี้จะกล่าวถึงปัจจัยต่างๆ ซึ่งมีปัจจัยภายในและภายนอกของเครือข่ายที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ดังนี้

ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ได้แก่ การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน จิตสำนึกต่อส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลการมีผู้นำเครือข่ายที่มีความรู้ความสามารถ การมีระบบการบริหารจัดการในเครือข่ายที่เป็นระบบหรือมีกลไกที่เหมาะสมกับเครือข่าย การมีระบบสารสนเทศ/ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การมีพันธกรณีที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน การจัดการและการพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่องการเสริมสร้างภูมิความรู้และขบวนการทางปัญญา และการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง

ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น แหล่งทุน สถาบันวิชาการ หน่วยงานวิจัย และกองทุนสนับสนุนต่างๆ การมีเวทีสาธารณะ ขบวนการประชาสังคม และสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการรวมพลังเครือข่าย เช่น เหตุการณ์ทางธรรมชาติ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น

สมพันธ์ เตชะอธิก (2537: 97) ได้กล่าวถึงปัจจัยความเข้มแข็งของเครือข่ายในระดับชุมชนไว้ 2 ลักษณะ คือ

1) เครือข่ายภายในชุมชน มีข้อควรพิจารณาอยู่ 3 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และความเข้มแข็งของผู้นำ

2) เครือข่ายภายนอกชุมชน ได้แก่ การเชื่อมโยงงานของท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ของคนนอกชุมชน

สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2545: 40-41) ได้ศึกษาปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของการพัฒนาเครือข่ายภาคประชาชนตามโครงการประสานความร่วมมือระหว่างสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกับเครือข่ายภาคประชาชนพบว่า

ปัจจัยที่ส่งเสริมต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายภาคประชาชนคือ 1) ความหลากหลายของกลุ่มองค์กรของภาคประชาชนด้วย 2) การสร้างเวทีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มองค์กรของประชาชนด้วยกันและกับภาครัฐ/นักวิชาการ 3) การสร้างระบบฐานข้อมูลขององค์กรเครือข่ายที่เป็นระบบ 4) การเฝ้าติดตามประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ 5) การเข้าใจและยอมรับในกระบวนการทำงานของกันและกัน 6) ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น 7) ทุนจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน และ 8) การประสานงานความร่วมมือขององค์กรชุมชนในเชิงผลประโยชน์ต่างตอบแทน

ในขณะที่ข้อจำกัดต่อกระบวนการพัฒนาของเครือข่ายภาคประชาชน คือ 1) นโยบายของภาครัฐบางนโยบายที่ขาดการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน 2) การประสานงานที่มีได้อยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจร่วมกับภาคประชาชน 3) ขาดงบประมาณ/ทุนดำเนินการ 4) ขาดองค์ความรู้และหน่วยงานที่สนับสนุนอย่างจริงจัง 5) ขาดการพึ่งพาตนเองในด้านต่างๆ ทั้งเทคโนโลยี ทุน หรือบุคลากร ผู้นำ และ 6) ขาดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยังไม่มีความต่อเนื่อง

ชคิวิง อีเบอร์เฮด (Scheuing Eberherd, 1994 อ้างในนฤมล นิราธร, 2542) กล่าวถึงความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายว่า ไม่ได้ตัดสินเพียงการหาเครือข่ายเท่านั้น แต่จะต้องมองให้ไกลถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่าย ได้แก่

(1) การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน หมายถึง การมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น แล้วยังถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิด มีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย

การมีมิตรภาพและสายสัมพันธ์นั้นมิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคือ แต่หมายถึง การผ่านกระบวนการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

(2) การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เครือข่ายการทำงาน จะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ ก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาร่วมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา

(3) การรักษาพันธกรณีระยะยาว คือ การสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวพันกับองค์ประกอบในข้อแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลาต้องการข้อผูกพันระยะยาว เพื่อที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรการทำงานร่วมกัน และสร้างผลที่เป็นประโยชน์ รวมถึงการระดมทุนในระยะยาว นอกจากนี้ “การติดต่อสื่อสาร” เป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะรักษาความสัมพันธ์ในการสร้างมิตรภาพ การร่วมสุขร่วมทุกข์ และประวัติศาสตร์

(4) การเสริมพลังการทำงาน ได้แก่ การสนับสนุนในองค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถ ตลอดจนใช้วิจารณญาณของตนในการร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การหาทุน การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ การเสริมทักษะ การสร้างเครือข่ายให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน และการสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานทางวิชาการต่างๆ นอกจากนี้การเสริมพลังในการทำงานยังหมายถึง ความสามารถในการจัดหาทรัพยากรในลักษณะๆ ที่จะป็นต่อการทำงานของเครือข่าย

(5) ภาวะผู้นำ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าองค์ประกอบใดๆ ภาวะผู้นำ หมายถึงการสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งการชักจูงที่โน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญของสิ่งที่ทำงานร่วมกันและยังหมายถึงการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายและผลสำเร็จของงาน นอกจากนี้ ผู้นำจะต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต ขยัน เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ส่วนการศึกษาของปาลัน กิมปี (2540: 30-31) ได้กล่าวถึง วิธีการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จว่า ควรมีการดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ

ก. ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเสริมสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นระบบ โดยการวิเคราะห์สภาพปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้

ข. สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ การประสานเชื่อมโยง หน่วยงานต่างๆ ในชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชน เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และจะต้องมีการระดมทรัพยากรความรู้ วิทยาการ อาคารสถานที่ ฯลฯ เพื่อให้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้ที่สำคัญได้แก่

- 1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความตระหนักปัญหาการมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถในการสร้าง

กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม การจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและความสามารถในการเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่ายโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง 2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา การให้ความสำคัญและความต่อเนื่องของนโยบายภาครัฐ ความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง

ส่วนการศึกษาของประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2538: 122) ที่ได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการเกษตรกรรมทางเลือกของชุมชนพบว่า มีเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของเครือข่ายหลายประการ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติสูง บทเรียนการเผชิญวิกฤติการณ์ปัญหาาร่วมกัน การเรียนรู้ปัญหาบทเรียน และการแก้ไขปัญหา วัฒนธรรม ประเพณีที่ทำให้มีการพบปะ การผลิตทางอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต องค์กรชุมชนหรือการรวมกลุ่มทำกิจกรรมแก้ไขปัญหา ระบบการจัดการกลุ่มเครือข่าย ความสามารถของผู้นำ การคมนาคมและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สถานการณ์ทางการเมือง ทั้งในระดับชุมชน เช่น การปกป้องทรัพยากรชุมชนและระดับชาติ ที่เป็นกระแสสนับสนุนบรรยากาศแบบประชาธิปไตย และการสนับสนุนจากภายนอกที่เกี่ยวข้องการทำงานในด้านนั้นๆ ทั้งด้านความรู้ ข่าวสาร ทูต และกระบวนการ

นอกจากการพิจารณาถึงปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของเครือข่ายแล้ว สิ่งผู้ที่ทำงานด้านเครือข่ายจะต้องคำนึงถึง คือ การเรียนรู้และการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ถิระพันธุ์ (2546: 8) ได้เสนอข้อความคำนึงในการทำงานและการจัดการเครือข่ายไว้ 5 ขั้นตอน คือ

(ก) เครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลาย กล่าวคือ สมาชิกในเครือข่ายส่วนใหญ่มีความสนใจในการทำงาน มีแนวคิด วิธีการ มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย ดังนั้น ในการดำเนินการกับบุคคลฝ่ายต่างในเครือข่าย จึงต้องคำนึงถึงความหลากหลายของสมาชิก

(ข) เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพนั้นจะต้องมีฐานะปัจเจกบุคคลให้สูงขึ้น เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเอง และพัฒนากลุ่มและเครือข่ายให้ไปสู่เป้าหมายของสังคมร่วมกัน โดยความมีชีวิตชีวานั้น ยังหมายถึงการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง การมีความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสาร และการรักษาความสัมพันธ์ของมวลสมาชิก

(ค) เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพจะต้องมีการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ เครือข่ายจะต้องมีการจัดการกับข้อมูลข่าวสาร มีการกระจายระบบสารสนเทศแก่สมาชิก ที่สามารถให้ความหมาย หรือมุมมองในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งข้อมูลสารสนเทศนั้น จะต้องมาจากการวิเคราะห์บนฐานข้อมูลที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่าย

(ง) เครือข่ายจำเป็นต้องมีชุมทาง (hub) ที่หลากหลาย โดยชุมทางหรืออาจเรียกว่า “ศูนย์ประสานงาน” ควรมีกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ และทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวให้สมาชิกทราบ โดยเฉพาะข้อมูลเชิงยุทธศาสตร์และกิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย

(จ) เครือข่ายจะต้องมีผู้จัดการเครือข่าย (network manager) เพื่อช่วยดูแลกิจกรรมและประเมินความต้องการของสมาชิกในเครือข่าย โดยการสนับสนุนการบริการต่างๆ ที่สมาชิกต้องการ เช่น ช่วยจัดระบบข้อมูลข่าวสารการกำหนดยุทธศาสตร์และเป้าหมายในการทำงาน ตลอดจนช่วยวิเคราะห์ระบบและสถานะแวดล้อมต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยผู้จัดการเครือข่ายอาจเป็นเพียงผู้ที่สมาชิกในเครือข่ายมอบหมายให้ดำเนินการแทนสมาชิกในบางช่วงเท่านั้น นอกจากนี้ เครือข่ายควรมีทีมจัดการ ที่มีความรู้ ความสามารถ มีความคิดสร้างสรรค์ และสามารถเรียนรู้ได้เร็ว รอบรู้ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งสามารถจัดการ “ชุมทาง” ที่เป็นพื้นที่ทำงานของเครือข่ายในท้องถิ่นต่างๆ

จากผลการศึกษาดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งและความสำเร็จของเครือข่ายนั้นมาจากปัจจัยที่หลากหลายทั้งปัจจัยภายในเครือข่ายที่เป็นการจัดการในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มและเครือข่าย และปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว รวมทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เข้ามาเสริมสร้างการพัฒนาศักยภาพของเครือข่าย โดยปัจจัยในแต่ละด้านนั้นจะมีความเกี่ยวข้องกับฐานคิด บริบททางสังคม และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นๆ อยู่เสมอ ดังนั้น การเสริมสร้างความเป็นเครือข่ายให้เป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง มีชีวิตชีวานั้นจะต้องศึกษาถึงสถานการณ์และปัจจัยต่างๆ ตามที่กล่าวแล้ว และมีการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งมีการจัดการตนเองอย่างต่อเนื่อง

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมสุข หินวิมาน และคณะ (2547) ได้ศึกษา “เครือข่ายการสื่อสารกับศักยภาพการดำรงอยู่ของชุมชน: กรณี ต.ทุ่งขวาง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี” โดยทำการสาธิตศักยภาพของการสื่อสารแบบเครือข่ายที่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้โดยที่ชุมชนที่ศึกษานี้เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางความเจริญแบบปากกับจมูก (อยู่ห่างจาก จ.ชลบุรี เพียง 30 กิโลเมตร) แต่ทว่ายังคงกลับมีความเป็นตัวของตัวเองด้วยการปลูกข้าวทำนา กิน มีการเลือกพัฒนาอาชีพจากต้นทุนดั้งเดิม คือ อาชีพจักสานเป็นชุมชนที่ได้รับแรงกระแทกจากความทันสมัยในรูปแบบต่างๆ อย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์ โทรทัศน์ ฯลฯ และชุมชนนี้ก็มิได้มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันแบบที่ จะมีแรงเกาะเกี่ยวเหนียวแน่น ในทางตรงกันข้าม ภายในชุมชนกลับมีการแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มต่าง

ๆ และแถมท้ายที่สุด ชุมชนนี้มิได้มีผู้นำที่เข้มแข็งเสียสละซึ่งจะช่วยอธิบายความเข้มแข็งของชุมชนได้ตามหลักการทั่วไป

แม้จะปราศจากเงื่อนไขอันดีพร้อมสำหรับการเป็นชุมชนที่เข้มแข็งแต่คณะวิจัยก็ได้ค้นพบว่า การออกแบบเครือข่ายการสื่อสารอย่างดีเยี่ยมในชุมชนที่ประกอบขึ้นด้วยเครือข่ายการสื่อสารย่อย ๆ เช่น เครือข่ายทางธรรม/วัด เครือข่ายทางโลกของผู้ชาย/สภากาแฟ เครือข่ายทางโลกของผู้หญิง/กลุ่มจักสาร ฯลฯ ที่เชื่อมร้อยโยงใยอย่างไม่ขาดสายจากกันโดยมี “ตัวบุคคล” บางคนที่ยังรอกอยู่ระหว่างเครือข่ายเหล่านี้ คณะวิจัยได้พบว่าเครือข่ายการสื่อสารดังกล่าวได้ทำหน้าที่เป็น “การสื่อสารของชุมชน” อย่างเพียบพร้อม

จากการทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยมของเครือข่ายการสื่อสารซึ่งเป็น “แหล่งกำเนิดในการปั่นพลังของชุมชน” ทำให้ชุมชนสามารถจะต่อรองกับโลกภายนอกได้ ชุมชนเปิดรับข่าวสารเรื่องความเจริญทุกอย่างจากภายนอกแต่ชุมชนก็มีกลไกการสื่อสารที่ช่วยตรวจสอบ/ช่วยทบทวนช่วยไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนจะตัดสินใจ ซึ่งอาจจะกล่าวสรุปได้ว่า เครือข่ายการสื่อสารที่ทำหน้าที่อย่างดีของชุมชนเป็นปัจจัยค้ำยันให้ชุมชนสามารถจะ “ต่อกร” กับแรงกดดันจากโลกภายนอกได้อย่างสุลึกัน

ชื่นกมล ทิพย์กุล (2542) ได้ศึกษา “รูปแบบการสื่อสารในสภากาแฟของประชาชนในจังหวัดตรัง” กล่าวว่า ผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว คือ เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิมของประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งปัจจุบันประเทศไทยได้รับผลกระทบดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง อาทิ ปัญหาจากการรับสื่อต่างๆ จากโลกตะวันตกหลากหลายรูปแบบมากจนเกินไปโดยไม่ทันตั้งตัว ส่งผลให้เกิดการแตกสลายตัวของชุมชน ความเหินห่างของระบบเครือญาติในสังคมไทย ทำให้กลุ่มต่างๆ ในสังคมไทยหันมารวมมือกันให้ความสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาสมัยใหม่ ซึ่งอาศัยศักยภาพเดิมของชุมชนแต่ละชุมชน ทั้งฐานภูมิปัญญา ฐานการเมือง ฐานเกษตรกรรม มาเป็นทางเลือกในการฟื้นฟูองค์ชุมชนด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาหลากหลายรูปแบบ โดยผู้วิจัยได้เลือกศึกษาชุมชนที่มีการสื่อสาร ภายใต้หัวข้อ รูปแบบการสื่อสารในสภากาแฟของประชาชนในจังหวัดตรัง เพื่อทราบว่า การสื่อสารในวงสนทนาในรูปแบบสภากาแฟ ในลักษณะที่เป็นชุมชนของการสื่อสาร (community is communication) ที่เกิดจากรากเหง้าจากวัฒนธรรมชุมชนตรัง ซึ่งมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง มีความแตกต่างจากการรวมตัวของชุมชนอื่น จะเป็นบ่อเกิดแห่งภูมิปัญญาจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้ประสานประโยชน์ให้ก้าวไปข้างหน้าผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันได้หรือไม่

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการสื่อสารในสภากาแฟ ประกอบด้วยบทเสวนา วิธีการเสวนา การโต้ตอบ ในวงเสวนา โดยผู้ร่วมเสวนากาแฟจะมีหลายบทบาท ทั้งบทบาทการเปิดประเด็น บทบาทการสนับสนุน บทบาทการโต้แย้ง และบทบาทของผู้รับฟัง โดยบทบาทที่แตกต่างกันจะทำให้มีวิธีการเสวนาที่แตกต่างกัน ทั้งวิธีการตั้งคำถาม วิธีการพูดเปรยๆ วิธีการอธิบายและหาเหตุผลประกอบ โดยผู้ร่วมเสวนาแต่ละคนจะมีบทสรุปกันเอง ไม่ว่าจะเป็นประเด็นการวิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาสาระทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ส่วนความคิดเห็นของผู้นำชุมชนต่อศักยภาพของสภากาแฟในการพัฒนาชุมชนนั้น ผู้นำชุมชนมองว่าสภากาแฟจะมีพลังในการปลุกกระแสจิตสำนึกทางการเมือง อันนำไปสู่การพัฒนากระบวนการเมืองพร้อมกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมผ่านบทเสวนาที่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันเป็นประจำ ขณะเดียวกันการรวมกลุ่มในสภากาแฟยังเป็นการพัฒนาชุมชนให้กลายเป็นประชาคมที่เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนต่อไป

ชนินาถ เจริญผล (2538) ได้ทำการศึกษา “รูปแบบการสื่อสาร การรับรู้สภาพแวดล้อม ในองค์กร และความพึงพอใจในการทำงานของพนักงานการทำเรือแห่งประเทศไทย: รัฐวิสาหกิจที่กำลังจะแปรรูป” พบว่า

3.1 รูปแบบการสื่อสารในองค์กร เป็นการสื่อสารสองทาง

3.2 การรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์กร พนักงานส่วนใหญ่รับรู้เรื่องการปฏิบัติงานของผู้บังคับบัญชาชั้นต้นมากที่สุด

3.3 ความพึงพอใจในการทำงาน พนักงานส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในด้านความสำเร็จในการทำงานมากที่สุด

3.4 องค์ประกอบทางสังคมด้านอายุ และระยะเวลาของการทำงานมีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในการทำงาน ส่วนองค์ประกอบทางสังคมด้านอื่น ๆ ไม่มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในการทำงาน

3.5 องค์ประกอบทางสังคมไม่มีความสัมพันธ์ กับการรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์กร

3.6 พนักงานชายมีการรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์กรด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแตกต่างจากพนักงานหญิงคือ ชายมีมากกว่าหญิง ส่วนการรับรู้ด้านอื่นๆ ไม่แตกต่างกัน และพนักงานชายมีความพึงพอใจในการทำงานด้านความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแตกต่างจากพนักงานหญิง คือ ชายมีมากกว่าหญิง ส่วนความพึงพอใจในด้านอื่นๆ ไม่มีความแตกต่างกัน

3.7 การรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์การด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และการปฏิบัติงานของผู้บังคับบัญชาชั้นต้น มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในการทำงาน ส่วนการรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์การด้านอื่นๆ ไม่มีความสัมพันธ์

3.8 ผู้บริหารมีการรับรู้สภาพแวดล้อมในองค์การด้านนโยบาย และการบริหารแตกต่างจากผู้ปฏิบัติการคือ ผู้บริหารมีมากกว่าผู้ปฏิบัติการ ส่วนการรับรู้ด้านอื่นๆ ไม่แตกต่างกันและผู้บริหารมีความพึงพอใจในการทำงานด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์การแตกต่างจากผู้ปฏิบัติการคือ ผู้บริหารมีมากกว่าผู้ปฏิบัติการ ส่วนความพึงพอใจในด้านอื่นๆ ไม่มีความแตกต่างกัน

จุฑาพรรธ ผดุงชีวิต และคณะ (2545) ได้ศึกษา “การได้มาซึ่งอำนาจของสตรี: การศึกษาบทบาทสตรีในการเป็นผู้นำการพัฒนาและการใช้กลยุทธ์ทางการสื่อสารในการพัฒนาชุมชน” ผลของการศึกษาพบว่า ประเด็น “เพศ” เป็นทั้งอุปสรรคและโอกาสในการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ สตรียังขาดความเข้าใจในบทบาทที่สำคัญของตนในฐานะผู้นำการพัฒนา โดยอุปสรรคเกิดจากความคาดหวังในบทบาทพื้นฐานทางสังคมของสตรีในบทบาทของความเป็นภรรยาและแม่ การขาดรายได้ การขาดความร่วมมือจากคนในชุมชน และความล่าช้าจากการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐ ดังนั้น ปัจจัยในการสร้างอำนาจที่สำคัญ คือ สตรีจะต้องสร้างความเชื่อมั่นจากภายในตนเองก่อน การรวมกลุ่ม การมีรายได้ของตนเอง การสนับสนุนจากคนในครอบครัว และการสร้างเครือข่ายทางสังคม พร้อมทั้งการสร้างผลงานเพื่อให้เกิดการสนับสนุนและยอมรับ ซึ่งต้องใช้กลยุทธ์ทางการสื่อสารให้สอดคล้องกับสภาพสังคมแบบเครือญาติและการคาดหวังจากคนในชุมชน ซึ่งเน้นสายสัมพันธ์ทางสังคมและสัมพันธ์ภาพที่ดีจึงจะได้รับการยอมรับและความร่วมมือ

วิรัช หะไร (2548) ได้ศึกษา “ศักยภาพทางการตลาดของผลิตภัณฑ์ OTOP ในอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา” ผลการศึกษาพบว่ากลุ่ม OTOP มากกว่าครึ่งมีสมาชิก 10-30 คน และสมาชิกส่วนใหญ่มีอายุ 31-35 ปี เป็นเพศหญิง จบการศึกษาไม่เกินชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย รายได้ต่อเดือน 1,000-3,000 บาท กลุ่มทั้งหมดมีการจัดตั้งกลุ่มมาก่อนที่จะมีโครงการ OTOP และในการจัดตั้งกลุ่มส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อทำเป็นอาชีพหลัก ในการดำเนินงานด้านการตลาด กลุ่มส่วนใหญ่ไม่มีสมาชิกทำหน้าที่ทางการตลาดโดยตรง แต่จะมีประธานกลุ่มเป็นผู้รับผิดชอบทั้งงานบริหารและการจัดการทางการตลาด การรับรู้ข้อมูลข่าวสารส่วนใหญ่ทางกลุ่มได้รับจากข่าวการประชาสัมพันธ์ กลุ่มเน้นการผลิตที่ตรงกับความต้องการของลูกค้าและการสั่งซื้อเป็นหลัก ช่องทางการจัดจำหน่ายของกลุ่มมีทั้งขายผ่านตัวแทน พ่อค้าคนกลาง และขาย ณ ที่ทำการกลุ่มเอง คู่แข่งทางการตลาดที่สำคัญของกลุ่มผลิตภัณฑ์ OTOP ในพื้นที่เป็นผู้ผลิตต่างพื้นที่ที่มีการผลิตผลิตภัณฑ์ประเภทเดียวกันและเป็นผู้ขายรายใหม่ที่เกิดขึ้นจำนวนมาก ซึ่งปัญหาในการดำเนินงานของกลุ่มที่ควรได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ ความสม่ำเสมอของกำลังการผลิต การวางแผนการตลาด

ช่องทางการจัดจำหน่ายมีน้อย การพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์และการเลือกบรรจุภัณฑ์ การขาดผู้ทำหน้าที่ทางการตลาดที่ชัดเจน ซึ่งจากปัญหาที่กลุ่มประสบส่งผลให้กลุ่มไม่สามารถที่จะขยายตลาดได้

งานวิจัยเหล่านี้ ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นภาพรวมในการดำเนินงานของเครือข่าย ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ได้กับการดำเนินงานของโครงการผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น (OTOP) จังหวัดนราธิวาส ในการสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาการสื่อสาร ส่งผลให้การดำเนินงานในด้านต่างๆ ที่ต้องอาศัยเครือข่าย การประสานงาน รวมทั้งการสื่อสารที่หลากหลาย บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ประชาชน องค์กร ในหมู่บ้านสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างยั่งยืน